

430 / 192

192 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 192

АНЂЕЛИЈА Л. ЛАЗАРЕВИЋ

ПАЛАНКА У ПЛАНИНИ
И
ЛУТАЊА

10 = 102127975

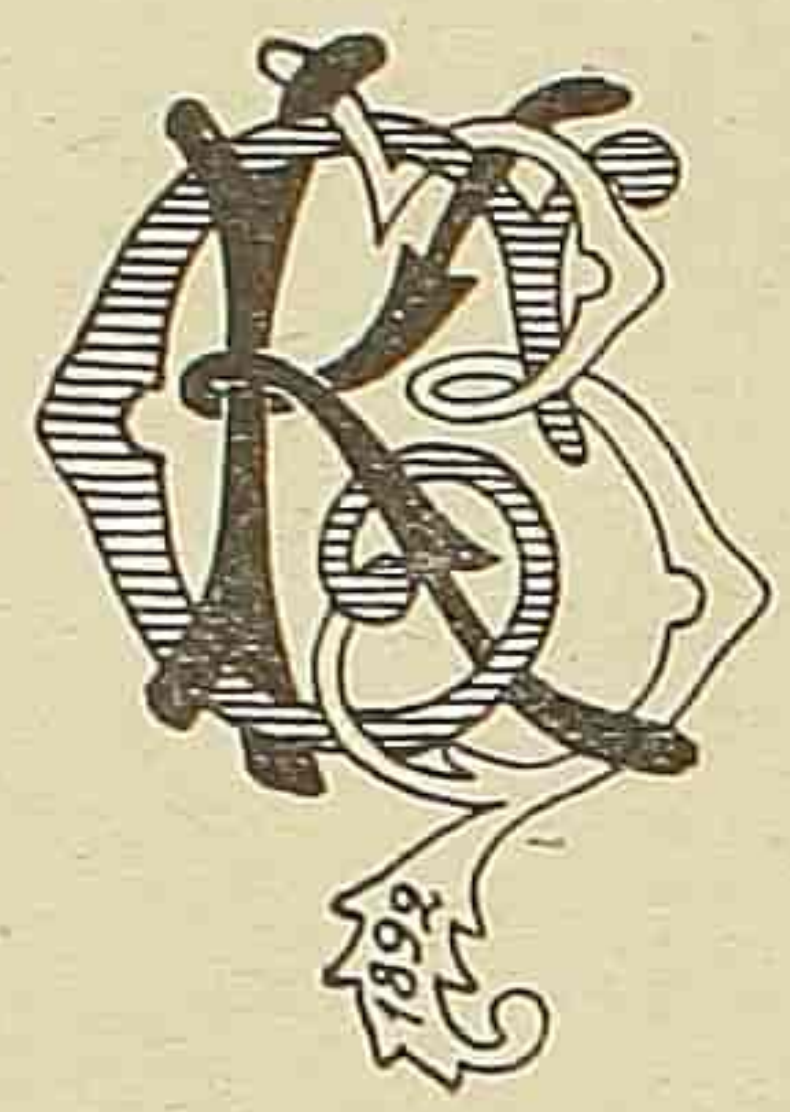
56 430/192

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 45437.30

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXIX. БР. 192.

АНЂЕЛИЈА Л. ЛАЗАРЕВИЋ.

ПАЛАНКА У ПЛАНИНИ И ЛУТАЊА

БЕОГРАД — 1926.
ГРАФИЧКИ УМЕТНИЧКИ ЗАВОД „ПЛАНЕТА“

Анђелија Лазаревићева

I.

Српска Књижевна Задруга имала је потпуно право не само што је штампала ову књигу него и што је затражила да се напише предговор о писцу. Јер зашто би предговор морао доћи само код писца који су чувени и имају своје место у књижевности? Зар се та пажња не може указати и младима који нису дошли до гласа а имају вредности? У посебном случају нашега писца захтев је још више оправдан. Писац ове књиге има одиста један леп таленат, и како изгледа, само су његова изванредна скромност и хучне прилике у нашој књижевности после рата учиниле да он до своје смрти остане незапажен. Писац је девојка; то је, ако се може рећи, разлог више, или бар разлог нарочите врсте, за овакву пажњу. Девојка је ова и лично заслужила ту пажњу, по многим лепим особинама које су је красиле. Уз то, она је кћи једног од наших најбољих писаца. Најзад она је умрла; према томе, погрешка неће бити велика ако јој се укаже која част више а ипак по заслуги. Све су то разлози да се овде да̂ слика њеног живота и рада.

Кћи Л. К. Лазаревића, Анђелија Лазаревићева* рођена је 3 октобра (по старом) 1885 у Београду. На оца здрављем, она је од рођења била болешљива. Отац јој је умро кад је она била једва у шестој години; он се много бринуо за своју децу. „Нисам упамтила много свога оца, али су ми причали о њему“, каже она у једном свом приватном писму; по свему се види да је о њему сачувала најлепшу успомену. Њена мати, Г-ђа Полексија, кћи старог српског државника Николе Христића, оставши удова са двоје деце**, наставила је бринути за њихово васпитање. Старије дете, Милорад (данас пуковник), било је здраво, и његово школовање није задавало никакве бриге; друкчије је стојало с Анђелијом. Ни основну школу она, због слабог здравља, није могла редовно походити. После кратког похађања, она је по савету лекара морала одустати од тога. Учила је затим код куће а у школи полагаала испите; тако је завршила основну школу. Што је ипак било добро, она је од малена научила говорити немачки и француски, с гувернантама које је у детињству имала.

При таквом стању здравља на гимназију и редовно школовање није се могло ни мислити. И по-

* Биографске податке о Лазаревићевој љубазно су ми дали њен рођак Г. Сава Урошевић, професор Университета, и њена пријатељица Г-ђица Олга Косановићева, наставница Прве Женске Гимназије у Београду. Г-ђица Косановићева ми је такође ставила на расположење приличан број писама које је Лазаревићева њој писала. То исто је учинио и Г. Урош Предић, академик, са писмима која је он добијао од Лазаревићеве. Писма су из године 1920—1925; четрдесет их је на број.

** „А ко се стара за она два црва?“ (последња реченица једне од последњих приповедака Л. К. Лазаревића „Ветар“).

кушај да се школује у девојачком васпитном заводу Г-ђе С. Маринковићке није пошао за руком, из истог узрока. Лазаревићевој је било четрнаест година а она ни једну школу није редовно учила, нити је било изгледа да ће доцније моћи то учинити. Како је из малена показивала велику вољу за цртањем, то се 1899 упише у приватну сликарску школу Карла Кутлика (доцније Ристе Вукановића); чинило јој се да је та школа, по изгледу лакша него остале, једина која би колико толико одговарала њеном слабом здрављу. Ни то јој не иђаше за руком, бар дуго не; прекиди у школовању и ту бејаху чести и дуги; каткад по годину дана, за време којих она одлазаше у Солун, Краљевицу, боља климатска места. Ипак, она ју је завршила много доцније, и кад је школа давно постала државна. У архиви те школе стоји забележено да је Лазаревићева учила 1908—1911, прву годину као ванредна а друге две као редовна ученица; завршила ју је све са одличним оценама.

Њој та школа није требала, по материалним приликама; бар не с почетка. Она је ступила у њу из дуга времена, или да би добила неку јачу допуну промашеном заводском васпитању, или тако што јој се допало да црта. Ипак доцније, она ју је узела озбиљније и решила се да је доврши. Али ни кад ју је довршила, она није била задовољна с тим малим школовањем. Хтела је да сврши и Универзитет. Тога ради требало јој је најпре свршити гимназију и полагаати испит зрелости, и она се узе, иако у зрелијим годинама, спремати за то, али слабост понова дође и она прекиде. Још једаред, доцније, она хтеде остварити исту намеру, но здрав-

ље јој ни тада не допусти. Университет јој и даље бејаше мио, и она приватно похађаше часове из књижевности.

„Са тако мало школе што је имам...“, — гласи једно место у једном њеном писму. Одиста, њено цело школовање било је: основна школа, сликарска школа и нижа гимназија. Ову последњу учила је, — и положила „малу матуру“, — као већ одрасла девојка, 1910. Кад је завршила сликарску школу, намерила је да буде учитељица цртања у којој средњој школи. За то јој је требао испит за учитељицу цртања, и — како код нас мора да буде формалних квалификација, иако су оне стварне ван питања — свршена нижа гимназија.

Лазаревићева је била једно добро дете, из добре београдске породице, лепо васпитано, благородно, скромно — али изванредно скромно — савесно на сваком послу, и са једном врло јаком тежњом да се научи. Видевши да то није постигла школом, она је радила сама. Тихо и мирно, она се сама пућуивала у питања књижевности и уметности. Чинила је то просто за своје задовољство, за потребу образовања коју је живо осећала, а која је постала већа услед промашеног школовања. Она је имала интересовања, и то ју је гонило на читање. Читала је српске књиге, прочитала је све што је добро од наших новијих писаца, и пратила је дневну књижевност. Читала је француске и немачке књиге — као што ће доцније читати руске и талијанске — и упознавала се са новијим делима данашње светске књижевности. Ту је она ишла за оним што је било на дневном реду или јој било препоручено, а задржавала је себи право да има своје лично миш-

љење о прочитаној књизи. У том погледу, Лазаревићева припада једном лепом кругу београдских девојака и младих жена које књижевност интересује и коју оне редовно прате. То је специјално београдски млађи женски круг. Колико сам ја путовао по нашим земљама, ја нисам сличну појаву видео, бар не у тој мери, ни у Загребу, ни у Љубљани, Сарајеву, Дубровнику, ни другде. У Београду се деценијама гаји књижевност интензивно, паметно, широко, по многим младим интелектуалним круговима. У последње време, то се чини и за уметност, иако не у оној мери у којој у неким другим местима наше земље.

Још је једна црта у Лазаревићеве коју треба истаћи. Одгајена у имућној породици, она је имала да живи животом једне београдске госпођице чији је пут био већ унапред одређен добрим материјалним стањем и јаким породичним везама. Али кад је мало одрасла и почела мислити, њој се ни мало не допаде та улога коју су јој породица и друштво одредили. Она пожелела да самостално ради, да буде самостална. Та јој жеља дође док је учила сликарску школу. Она у њој нађе добро друштво, другове и другарице више интелектуално и артистички расположене, свет који је тежио за самосталним животом и радом. У том друштву она се измени наједанпут и пође за њим. И њена слабост имаде ту удела; кад ће целог века бити болесна, у чему ће јој проћи живот ако не у раду? „Ја сам одавна дошла до тога — пише она 1921 — да рад у ствари има један истинити циљ: да испуни живот и да га учини сношљивијим“. Тим мислима вођена, она 1911 затражи службу, и би постављена за учите-

љицу цртања у Првој Женској Гимназији у Београду. Као учитељица цртања она остаде до краја живота.

Са оваквим припремама, тежњама и интересовањем, јасно је да ће Лазаревићева ући активно у књижевност и уметност. Не одмах, али све околности су ту да она то учини. Ствари зру и једног дана донеће плод.

Уметношћу се Лазаревићева бавила стручно у свом школовању; књижевношћу се бавила само дилетантски: уметност је, дакле, била прво за чим је пошла. Најпре се она тим бавила као наставница цртања, колико се то може при том послу. Доцније хтеде да оде на страну да би се усавршила у сликарству. Јуна 1914 доби годишње одсуство — ништа се у нашој земљи не може учинити без годишњег одсуства и државне помоћи! — и оде у Минхен. Како је убрзо избио рат, она се врати у Београд, и остаде у земљи за цело време рата. Године те нису биле ни мало повољне за артистичко образовање и рад. Лазаревићева проведе прву (1914--15) у Прокупљу, у тој „паланци у планини“, а остале у Београду. Као што је за време балканског рата радила у шивари и болници, тако је у болници радила и прве године рата у Прокупљу; за време окупације у Београду, она је могла само отворити приватан курс практичнога сликања и сама се бавила сликањем те врсте („у рату сам малала ћупе“, каже она у једном свом писму). Али у исто доба почиње и озбиљније да ради на сликарству; дотле се никако није сматрала сликарем; чекала је на минхенску школу да би стекла права на то. Како јој се тај план осујетио, ослонила се на себе саму.

Са снебивањем је за своје прве радове тражила мишљење Г. Уроша Предића, академика — она га је звала „чика Урош“, као и његова породица — који је такође остао у Београду за све време окупације. Он ју је храбрио, и она је истрајно продужавала свој рад. После рата, у јесен 1920, она поново доби годишње одсуство и оде у Париз, не више у непријатељску Немачку. Сва је срећна што може да се преда раду. Ради по цео дан у сликарској академији у коју се уписала, а недељно једаред два-ред иде у галерије. Оно прво изгледа јој корисније: „и мени се чини, пише она тада, да би требало више радити него студирати велике мајсторе“. Али и ово друго не пренебрегава; писма њена из тога доба често садрже опажања и оцене о сликама из галерија, и уметности уопште. У сваком погледу она напредује, и њено бављење у Паризу има знатне користи по њено сликарско образовање. Пред крај 1921 враћа се у Београд, где такође ради. Она слика и на својим доцнијим путовањима: — Дубровник, Хвар, Сплет, Добрна (Словеначка). Свуда тражи и налази мотиве за сликање. „Једва чекам да урадим који пејзаж“, пише она из Париза. „Мотива за рад на све стране“, пише са Хвара. „У Метковићу сам била ујутру око седам, и просто сам била очарана бојама на Неретви“. „Пољуд сам већ радила масном бојом, а сад сам почела црквицу Госпу од Шпинута“, пише она из Сплета. Она најзад излаже своје слике на годишњим изложбама друштва Ладе у Београду (то је она једанпут учинила и пре рата).

Књижевношћу се Лазаревићева бавила колико и уметношћу. Ако ју је у ову вукла школа, у ону

ју је привлачио пример очев: није било могуће да се кћи Л. К. Лазаревића не огледа на приповеци и лепој књижевности. Још у првој младости она је имала покушаје стихова, песама у прози. Доцније, јамачно са јачом лектиром, она је почела писати приповетке. Приповетку „Лутања“ написала је још пре рата и, после дуже борбе и устезања, дала ју је Ј. Скерлићу за „Српски Књижевни Гласник“. Он је прими радо, али како је то било почетком 1914, он не стиже да је штампа у свом листу за живота (Скерлић је умро 2 маја 1914.); а рукопис пропаде у штампарији. За време рата, иако врло слаба, она чита доста, учи руски и талијански. Она и пише тада, јер чим се рат завршио, она је почела објављивати своје радове у нашим часописима. У 1919 години она штампа две приповетке и две песме (једна у прози); у 1920 години штампа још две песме у прози. У Паризу, 1921, она чита поред тога што слика. Изгледа да ту чита више него дотле, да се ту још више пробудила жеља за читањем. Она се озбиљно спрема за књижевни рад, иако не пише ништа. Чита Бодлера и заволи га; „узела сам књигу с неповерењем, ... али ... сад смо ја и Бодлер највећи пријатељи“, пише она. Чита Ромена Ролана, и он јој се допао; „кад сам завршила прву свеску („Жана Кристофа“), учинило ми се као да је отпутовао неко с ким сам била у врло пријатном друштву“. Чита Киплинга, управо „гута“ (израз је њен) његову „Светлост која се угасила“; „изгледа ми да скоро нисам имала тако нешто добро у рукама“. Чита и друге: „Мало сам се испровађала са Мадам Жип; ... борим се са Бернстеном у неким љубавним драмама; ... сад сам се кренула на сенти-

ментално путовање са Стерном“. Золу неће; „купила сам Терезу Ракенову али не знам зашто све одлажем да је почнем; ја сам додуше позната као *куражно Букус*, али итд.“ Већ по овоме како се изражава о својој лектири — симпатичан је и фамилиарни шаливи тон при томе — види се да чита с разумевањем и укусом, да зна вредност и особине прочитаног. С том лектиром она се све више снажи за књижевни рад. Она сад постаје књижевница као што је пре постала сликарка. Она је на прекрету хоће ли бити оно прво или ово друго, и као да се изјашњава за прво. Својим сликарским радом она није никако задовољна, вечито лута и тражи себи подесан род и начин сликања. Као Марија у „Лутањима“, она се једнако колеба, сумња у себе, пита се хоће ли моћи бити сликар или неће. „Лутања“ су њена лутања. За сликарски рад, пише она 1921, „требало би имати више талента и више вере у себе но што ја имам“. И опет, исте године: „Кадгод мислим о уметности и себи, увек ми се чини да је значило бити сувише дрзак па поћи тим путем“. Међутим, за књижевни рад, што га више ради осећа све више способности и воље за њ. Крајем 1924, говорећи о свом књижевном раду, она пише: — „Ја се увек осећам као крива, осећам скоро стид што се бавим тиме са тако мало школе што је имам, али то је рођено са мном, и то је јаче од мене“. И опет, исте године само мало доцније: — „У мени није ништа у стању да угуши вољу за писањем“. Тад (1924) највише пише и публикује. Тада (1922—1924), баца се и на веће ствари („Паланка у планини“). Крајем 1924 један рођак јој саветује: „баци те твоје фарбе и четке па се држи пера“, и она

као да налази да је савет добар. Да је дуже поживела, вероватно би за тим саветом и пошла.

Дуже поживети, међутим, није могла. Цео њен живот био је само болест и мучење. Видели смо како је била болесна у младости; у зрелијим годинама, баш кад се активније и интензивније бавила уметношћу и књижевношћу, болест постаје тешка и неиздржљива. То није ни мало „Главобоља“ Г-ђе Исидоре Секулић, то је право боловање, на постељи, скоро да кажемо на самртничкој постељи. Због таквог „стања здравља“ она и чини путовања која смо помињали. У Беч је ишла (1921) ради консултовања лекара; на Хвар (1923) и у Добрну у Словеначкој (1924) ради опорављања и бежања из београдске прашине; у Сплет је отишла дефинитивно из истог разлога; тражила је и добила премештај тамо за наставницу цртања у Средњој Обртној Школи, у јесен 1924, и остала ту до пред смрт. Тих последњих година она је скоро стално *in articulo mortis*; писма њена бележе то стање ступањ по ступањ. Навикнута од малена на болесничку постељу, она, кад је у Бечу 1921 озбиљно оболела, пише: „вероватно је да преда мном опет стоји дуги низ дана у болести“. Из болнице у Паризу пише: „на мене су навалиле болести сваке врсте, наслеђене и не-наслеђене“. Туберкулоза је главно — „јутрос ме је моја туберкулоза поздравила са мало крви“ чест је мотив у писмима која пише, — а уз њу долази тма других болести. Раница на језику можда је туберкулоза а можда рак; после операције, „на другом крају језика опет се јавља неко сумњиво црвенило“. После је „камичак у бубрезима“ или срце: „увек вучем један овакав терет као што су моје

срце, плућа, бубрези“. Рак опет долази на дневни ред: — „Жлезда на врату сад је врло велика и доктор претпоставља да може опет бити рак“. Долазе и „јаки болови у потиљку“: „понекад ми се чини да имам читав клинац забоден у главу“. Најзад су ту страшни болови у глави, „више десног ока и у самом оку“, и лекар констатује „обољење очног нерва“. „То ме је прилично бацило у бригу, пише она поводом тога; досад су ми бар очи биле поштеђене“. „Кад је код неког толико болести као код мене...!“, пише она једанпут.

Па хајде што су болести, него и само лечење задаје муке и досаде: радијум, морфијум, једанпут „пет игала у језику“ — сачувај Боже!

Ипак, она је све те тешке болести сносила јуначки. У неким својим белешкама које су остале у рукопису, Стерија, који је целог века био слаб и болешљив (иако без тешких и озбиљних болести), каже: „Што сам ја поред слабог состава мога и силног посла опет понајвише здрав, налазим причину у томе што ја непрестано у глави певам“. Више него Стерија, то „певање у глави“ имала је Лазаревићева; њој је то више и требало. У ње је била позната шабачка веселост њена оца, коју је она наследила, као накнаду за слабо здравље које јој је отац такође дао у наслеђе. У сликарској школи, она је коловођа за све ђачке шале и несташлуке, и њена мати, која ју је знала само у кући и само озбиљну, није могла да верује кад су јој то причали (в. слично код Марије у „Лутањима“, стр. 82.). У њеним писмима пуно је шале, „лудирања“, ведрине, каткад и у моментима тешке болести. „А што пишем ведра писма, таква ми је *нараџ*“, каже она у

једном писму. Она се шали каткад говорећи о својим болестима: — „болести којих имам изобиља на лагеру“. Наравно, она их у суштини схвата озбиљно и сасвим правилно рачуна са њима. „Колико би ми времена требало да напишем роман? Сигурно онолико колико више немам пред собом“, — пише она кад јој је предложено да „Паланку у планини“ разради у роман. Као што се већ по овоме види, њена ведрина постаје философија, резигнација, помирење са судбином; она налази утехе и у оном што би иначе било несрећа. „Моја болест уопште није туберкулоза него рак, а казали су ми да је туберкулоза да би ме умирили“, пише она кад јој је дата дијагноза рака. „Како је туберкулоза симпатична према овој страшној болести!“ пише она други пут. Или мало доцније: „постоји велика нада да је код мене ипак само туберкулоза“. Најзад: — „Целе зиме нисам радила ништа, ни сад још не радим. Чекам сунце и боље расположење. Сунца већ по мало имамо, а расположење ће наићи чим се потпуно уверим да ме моја стара, верна друга, туберкулоза, није напустила“. То је, наравно, све философија, али је и врло тужно, као што је и врло лепо казано; ови примери, иако само из приватних писама, сведоче о њеним стилистичким особинама исто колико и о философији и исто као и њена књижевна дела. Други примери, опет из писама, још су боља сведочанства о томе. Пазите нпр. какав је овај песимистички коментар теорији о бесмртности душе: „Потпуно схватам какво би то блаженство било кад би душа доиста некад могла постојати без тела“. Или ова страшна компарација: — „Осећам се врло често као они војници из *Les croix de*

*bois** који стоје и слушају како непријатељ под њима копа и минира; ма колико енергије да имам, ипак би требало имати је још више па остати хладнокрван при овом подмуклом копању“. Или ова невероватна рефлексива: — „Ја се увек при свакој озбиљнијој болести тако обрадујем што мислим да је последња, а после се опет страшно разочарам (кад видим да није): од болесних људи тражи се доиста и сувише стрпљења“. Ово су изванредне реченице. Оне саме довољне су да писцу осигурају место у књижевности.

Лазаревићева је умрла 25 фебруара 1926 у санаторији „Врачар“ у Београду, после скоро десетодневне агоније.

II.

Књижевно дело Анђелије Лазаревићеве није велико. Хронолошки — по штампању — оно иде овако. У 1919 години: „Две ватре“, слика (Књижевни Југ, 1 март); „Меланхолија“, песма, и „Беле заставе“, песма у прози (Дан, 1—15 окт.); „Посета“, приловетка (Књижевни Југ, 19—24 дец.). — У 1920: „У ноћи“, песма у прози (Дан, 20 март); „Сенка“, песма у прози, (Мисао, 1 април). — У 1923: „Човек са бременом“ и „Врапци“, песме у прози (Мисао, 1 новем.). — У 1924: приповетке: „Лутања“ (Мисао, 1 и 16. јан.), „Анета“ (Мисао, 1 март), „Цвет крај пута“ (Мисао, 1 септ.); уз то: „Писмо из Сплита“ (Мисао, 16 дец.). — У 1925: „Михаило“ приповетка (Мисао, 1 и 16 март). — У 1926: ова посмртна књига коју читалац има у рукама: „Паланка

* *Les croix de bois*, роман Роланда Доржелеса (Dorgelès), 1919.

у планини“ са прештампаним „Лутањима“. У рукопису: поред неких ситнијих ствари, још два већа недовршена рада као одломци романа.

Укупну оцену њеног дела ја сам имао прилику да већ једанпут учиним. Почетком ове године, лежећи у санаторији, Лазаревићева — коју ја нисам лично познавао, нити дотле читао њене ствари — поручила ми је преко својих и мојих пријатеља да би желела чути од мене суд о њеним приповеткама. Тога ради она ми је послала све своје приповетке. Ја сам их тад прочитао, и саопштио јој суд у форми једног писма које сам јој упутио десет дана пред њену смрт. У том писму ја сам дао своје пуно и искрено мишљење о њеним приповедачким способностима, и држим да је најбоље да га овде саопштим.

Писмо гласи:

Београд, 15 фебруара 1926.

Драга Госпођице,

Ваши и моји пријатељи саопштили су ми да желите да дам свој суд о вашим приповеткама. Ја се радо одазивам тој жељи. Прочитао сам све што ми је тога ради послато, и могу вам одмах рећи да је тражени суд, у главном, врло повољан. Ја сам са задовољством констатовао извесне лепе особине у вас као писца, и одмах ћу вам рећи две главне.

Прво, све што сте писали то је врло писмено. Хоћу да кажем да је све у добром књижевном стилу. То се опажа свуда, у свакој приповеци, и кроз сваку од њих, непрестано. Ја ћу намерно да узмем за пример најмање значајну, „Михаила“, па ћу и ту да укажем на ову особину. Увод у приповетку нпр.

врло је добро написан. Оставите што ту има и пуно живописних детаља (који у ствари нису само стил) али као излагање, као причање, као лакоћа и занимљивост, све је ту сасвим добро, и реченица, и овде као и свуда, иде течно, лепо, на велико задовољство читаоца. Данас се уопште пише добро — било ми је пријатно то исто констатовати кад сам пре две године читао „Страст“ од Д. С. Пијаде — и ја не знам управо откуд то долази — има писаца код којих не би човек претпоставио неку нарочито добру лектуру и јаче стилско образовање а који опет лепо пишу, — али ми се све чини да је даровитост нашег народа велика кад се ова особина јавља и код оних који нису признати као врхунци наше књижевности. На вашем примеру ја сам добио нову потврду за ову своју „теорију“.

Друго, ви имате добру психологију у вашим приповеткама. По правилу, све ваше личности говоре логично и природно, како треба према њихову карактеру; то нпр. није случај код „Дошљака“ Ускоковића, нарочито у последњим главама.

Ретко кад која учини што не одговара природности. Што Анета нпр. на крају пође за Пјером, и ако је старица зове натраг неколико пута, и с јецањем, дакле очајно, — то је „литература“, Ибзен, али природно није. Ја бих више волео да сте дали друкчији свршетак приповеци, као што сам мислио да ћете више извући из оног врло тачно обележеног момента (крај II главе) кад Анета осети мржњу према Пјеру; то је била *une scène à faire*, што рекао Сарсе, моменат који је требало разрадити или експлоатисати. Још једна ситница. Код вас су јунаци каткад сувише узбудљиви, Владимир, кад му

Стана саопшти да је Мирка умрла, „није — кажете — могао проговорити“*. Добро, за први моменат одиста могао је од чуда не моћи проговорити, ако смем тако да кажем. Али после, кад је већ прво узбуђење прошло и кад је хтео да пита за Олгу, зашто кажете како је једно још желео да зна, „али уопште није могао говорити“? Природније би било да је речено: „али није смео да пита“. Или, у оном другом разговору њихову, зашто сте сцену завршили са: „Владимир не издржа, узео шешир и изиђе“?**. Што да не „издржи“? Може се то издржати, верујте. Страсти су страсти; оне су довољно велике саме собом, и није потребно да их писац „надува“ да би изгледале веће. Више мирноће а мање лиризма, то је увек добро при излагању и цртању.

Али, са овим може бити јединим изузецима, све друго иде добро. Нарочито су добро оцртани женски карактери; ви сте уопште њих поглавито радили; скоро у свакој приповеци они су главно. Многи су од тих женских карактера врло добро рађени. Не мислим ту на оне паланчанке из „Паланке у планини“, које су у осталом тачне као скица, него на Јелку и њену матер. Њих је могла само жена да изради, не човек; може бити да би требало ипак нешто више ниансе у њиховим цртама. Олга је такође добро рађена (а с њом и Владимир), местимице врло добро. Мени се нарочито допадају ова места: њихово виђење после његова првог враћања у паланку*** где је пријатна и интимна атмосфера добро истакнута; — њихово објашњење пред прекид где

* Читалац може ово место наћи на стр. 63 ове књиге.

** Стр. 67.

*** Стр. 18.

у оном што једно другом гледају да сазнаду праву мисао која се из њихових речи не види довољно (овде и Мирка), има дубље анализе*; — дирљива и драматична сцена оца и кћери: најпре кад Олга не разуме очеву одлуку о поласку у Београд, и после кад је разуме**; — ново виђење Олге и Владимира у Београду, и помирење њихово***: ту је сасвим тачно насликано код Олге (не толико код Владимира, који вам је овде нешто брз и нагао), враћање у мир и љубав. У овим моментима има каткад нешто што је дубље од обичног правилног цртања. Ваша Марија у „Лутањима“ има такође црта ове врсте. „Ако ју је погрешно разумео?“ пита се она (I глава) сасвим тачно после једног разговора с Бранком, где је овај одиста могао помислити нешто друго него што је она хтела да каже. Или, мало доцније (II глава): „близу куће растадоше се; није успео да је убеди у оно што је хтео али зато Марија изиђе из друге сумње: била је уверена да је воли.“ Жене тако лепо разумеју кад их ко воли; оне то погоде одмах, још док онај бедник мисли да је сасвим вешто сакрио својео сећаје; ја се сећам једног типичног случаја ове врсте који се десио једном мом пријатељу. Ето код ових примера са Јелком, Олгом и Маријом, док сам их читао, мени је прелазило задовољство преко лица, и помишљао сам: „видиш, ово је добро.“

Ја сам вам рекао две ваше добре особине, и оне су главне за приповедача. Могао бих рећи још коју. У вас, као и у вашег оца, има хумора, лепо

* Стр. 30 и даље.

** Стр. 58 и даље.

*** Стр. 69 и даље.

стилизованих реченица подсмевања (Михаило кад врати туђег петлића из комшилука). Има и лепих пејзажа — познаје се да сте сликарка — и пуно, и онде где их други може бити не би метнуо. Некад, те слике природе имају сасвим нове и оригиналне црте; пример: сенке два човека на месечини, од којих је један хром, у „Посети“.

Рећићу вам и мане. Можда је ваљало да прво њих кажем да би похвала при крају имала већег ефекта, али ја знам да је ваша памет добра: ви се нећете заваравати ефектима, него гледате на суштину, цео суд.

Једна је мана што ви немате довољно локалне боје. Ваш отац имао ју је много; ја сам га скоро опет прочитао и задивио се понова колико је он има. Са искуством које је он имао, ствар је код њега разумљива; вама је као девојци, наравно, то теже имати. Додуше, у вашим приповеткама има по гдегде понешто што је типично српско: — „свршено је, купи прње па бежи“ (Лутања); — Бранко и учење речи: *einsteigen* (Лутања); — „и то само ако те видим: ниједно читаво ребро, јеси ли разумео?“ (Михаило). Па ипак, на више места, ваши јунаци не изгледају „локализовани“, нису „наши“ типови. У „Паланци у планини“ на пр. пуковник је сувише добар психолог за једног просечног српског пуковника. Диалог је каткад сувише литераран: — пуковник и Олга („тата, поче Олга једнога дана“*); — капетан и Олга („можда је и сувише рано“**); „надам се да ћете и ви очувати старо пријатељство и доћи чешће да нас посетите“***); тако обично не

*) Стр. 30.

**) Стр. 40.

***) Стр. 8.

говоре апотекарице у Прокупљу. У „Лутањима“ се такође не виде довољно српски типови: наши ђаци сликари не говоре онако књишки као Бранко с Маријом местимице.

Ја бих вам још препоручио — прелазим на другу ману — да се чувате лиризма где је он мање отмен („Нина, ти си била цвет крај пута“). Ви га додуше имате врло ретко, али ни ту где га имате, он није достојан вас.

Да завршим ово писмо за које се бојим, у стању у којем се налазите, да ће бити можда предуго за вас.

Ваша Марија једнако се пита хоће ли учинити што добро и велико у правом смислу. Допустите ми да јој ја на то одговорим. Велико, то је сасвим тешка ствар. Ту нису довољни само дар и (по Гетеу) труд, него и нарочита прилика. Само у особеним приликама могу да се јаве гениални. Велики је број оних који имају „штофа“ за гениалност, али им се прилика не да да постану гениални, да створе велика дела. У том погледу ја потпуно делим мишљење које је Тома Греј исказао у својој „Елегији писаној на једном сеоском гробљу“.

Али на страну гениалност, главно је чинити добра уметничка и књижевна дела, и ко их учини неће имати да се доцније „освешћује“, и каје за тобож „ништаван пут који је прешао“.

Са жељом да што скорије оздравите,

ваш одани, итд.

Остаје ми још само да допуним оно што је у овом писму речено, са две три речи о овим двома приповеткама које су сада штампане у овој књизи; гледаћу да се не понављам сувише.

Како према првој штампаној и бледој слици („Две ватре“) или према песмама у прози, које су без снаге у изразу, изгледа јака „Паланка у планини“! За неколико година писац се веома развио од својих првих покушаја до своје најшире приче. Дело је добро. Најпре, добро је писано, што је случај код сваке приповетке нашега писца. После, то је један врло озбиљан покушај новеле-романа: замашан предмет, улажење у ситуације правог љубавног романа, сликање типова једне наше провинцијалне вароши (и престонице донекле), сликање нарави такође. Све је то карактер и одлика романа, ако и није обим одговарајући. Па је обрада добра. Са добрим ако и сумарним скицама паланачких типова који почињу причу (тетка Мара), убрзо почиње љубавна историја Владимира и Олге. Можда заљубљење иде сувише брзо, али објашњење ваља тражити у њиховој младости, у самоћи у паланци, у томе што је Владимир одмах нашао добар пријем код пуковника и добар утисак о њему добио, у једној неодређеној суревњивости према неком изненадном супарнику, итд. Нешто је од тога казано, нешто наговештено, нешто се само по себи разуме, — писац уопште не троши много боје за опис и обавештење, и ми нпр. не знамо је ли Владимир црномањаст или плав — а све је тачно. Страст расте, и кад Владимир први пут дође у Београд и растане се од своје веренице, он одмах осети да га је страст захватила. У сцени њихова првог сусрета по повратку у Прокупље, као и у сцени на некој свадби врло је добро (као што сам и горе рекао) истакнута она пријатна интимна атмосфера нових љубавника. Дотле је идила; сад се ствар одједном

драматизује, и драма иде тако исто добро као и идила. Две се жене мешају у ствар, мати и сестра Владимирова. Оне су сликане без ниансе, вођене сувише строго у једном правцу, израђене су више као тип и персонификација једног осећања него као индивидуалисани карактери, а сувише су црне, — али је слика њихова тачна, иако на тај начин упрошћена. Оне, у осталом, долазе само да ситуацију драматишу, и ситуација се одиста мења из основа. Владимир се колеба; како се вест о противљењу фамилије према Олги брзо раширила кроз паланку то се колеба и Олга (иако друкчије) и сцене растанка (крај II главе; ту и Мирка) израђене су добро, врло добро, са дубљом анализом, како сам горе рекао. Оно што се даље догађа с Олгом (јер се Владимир у ствари уклања с позорнице) — веридба с капетаном — није рђаво; не може се пребацити никаква нетачност у сликању, али је слика блеђа, индиферентнија (добри моменти с Мирком, крај VI гл.; капетан говори сувише књижевно, много књижевније него што сам пре нагласио, гл. V). Наједанпут, промена, догађај који се није могао очекивати, смрт Миркина. Је ли то био истинит случај који се овде описује? Не изгледа. „Било ми је врло пријатно — пише Лазаревићева Г. Предићу, којег је позвала да јој да мишљење о приповеци — да чујем од вас да моје личности чине илузију да доиста постоје; ја сам летос, у Словенији, у брдима, имала читаве визије, нарочито Мирке и апотекара“. Смрт Миркина, дакле, долази као мотив за даље развијање драме. Пуна туге, Олга раскида с капетаном. Сад долази изванредна сцена оца и кћери пред полазак у Београд (крај VIII главе). Нов сусрет љу-

бавника у Београду врло добар, дирљив; можда овде, онде које претеривање, код Владимира, не код Олге, која је тачна. Цео крај приповетке постаје дирљив, нежни призори гомилају се, можда сувише брзо. Приповетка ова одиста није пуни роман, нарација не иде широко, све чини утисак нечега исецканог и фрагментарног, неког брзог мењања слика, али, можда баш зато, пуно је мотива који стварају нежност. Фигура Миркина дала је ту нежну боју; то чини и Стана, „која има само душе“; по контрасту то чине и оне две фигуре матере и сестре према којима сад Владимир узима много одлучнији став; најзад, само помирење Владимира и Олге, које је главни моменат при томе, и срећа свих њихових пријатеља због тога. Последњи приказ, венчање, долази у истом смислу, а и зато да још боље, и потпуно, карактерише све личности приповетке, можда нарочито матер и сестру. И једна философија избија из свега: како много света постаје несрећно, свако различитим путем. „Ја у својој приповеци — пише Лазаревићева Г. Предићу — нисам умела да постављам велике проблеме; ја сам само хтела да изнесем личности које, свака на свој начин, нису срећне“.

„Лутања“ имају много доброга у себи, и изгледају ми да су делимично аутобиографског карактера. Ја то сад више видим кад сам кроз писма Лазаревићеве познао интимније њену личност.

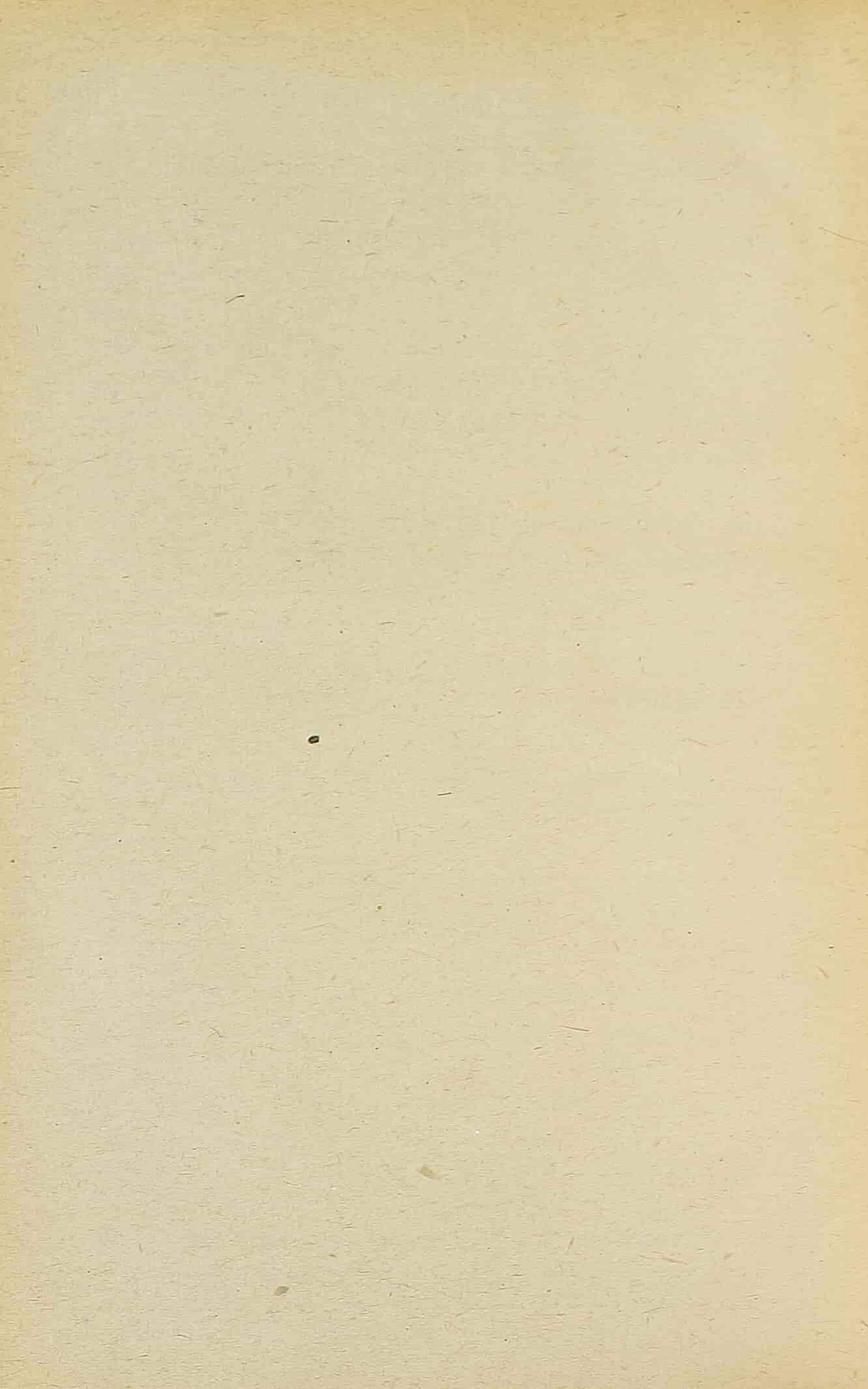
Сликарски рад Анђелије Лазаревићеве ваљало би такође оценити; за то се, међутим, траже друге способности, којима писац ове гла предговора не располаже. Ја ћу само набројати неке од слика које је

Лазаревићева излагала на годишњим изложбама „Ладе“. У години 1920, Лазаревићева је изложила петнаест слика, које су махом акварели, пејзажи летњи и зимски; у 1921, девет слика: пејзажи (нарочито из Словеначке: црква у Добрни), портрет, студија главе, мртва природа; у 1922, пет слика: мотиви из Добрне и Словеначке уопште, мотиви из Париза: мост на Сени, Луксенбург; у 1923 (Сомбор), више слика; у 1924, десет слика: пуно мотива са Хвара, нешто из Париза; у 1926 (посмртно), три слике: мотиви из Добрне и Корушке.

За читаоца овог предговора, овај списак може имати вредности само у колико илуструје тежњу, коју смо констатовали, да сликарска активност Лазаревићеве опада у колико расте књижевна активност њена (сетити се списка књижевних радова у почетку ове главе).

У винограду Мих. Петровића,
Топчидерско Брдо.

Павле Поповић.

ПАЛАНКА У ПЛАНИНИ

I.

Владимир Станојевић, после свршених студија у Француској и положеног доктората, врати се у отаџбину и затражи место у којој београдској гимназији. Но како је дошао баш у доба избора, пријатељи његови не могоше му много помоћи, а из министарства му понудише место у вароши П. Владимир одби у љутини, али кад се врати кући и саопшти матери да је решио да не иде, већ да чека какво боље место, она брижно рече да му никад не би хтела бити сметња у животу, али да се је већ и сувише напатила откад је остала удовица, и да би, у тешким материјалним приликама у којима се живи, можда било боље кад би се примио службе па ма и у паланци, а пријатељи ће се већ побринути да он не остане тамо.

И тако Владимир, промисливши и ослањајући се на обећања пријатеља, реши да иде, и после краћег бављења у Београду, спреми потребне ствари и отпутова за П.

Мати и сестра, озбиљне и брижне обе, испратише га на станицу. Откад је остала удовица, госпођа Станојевић видела је тешких дана. Најстарије дете, кћи, делила је све бриге са њом, трудећи се да се браћа школују и изведу на пут. Истина, старији син, Стојан, данас је већ помагао матери, али како се убрзо по свршетку студија оженио, та се помоћ знатно смањила, а пошто је добио сина постала је толико незнатна и несигурна да се на њу није могло рачунати. Зато мати и сестра упреше очи у Владимира и он је врло добро осећао шта се од њега очекује. Он није нимало осуђивао брата што се оженио и изишао из куће — најзад, свако има права на живот — али му се ипак чинило да он

никад не би био у стању да их тако отисне од себе и потражи само своју личну срећу.

Од места на прузи до П., како су тврдили, требало је свега три сата, али кочијаш кога је Владимир погађао, одмахну руком:

— Ти знаш, господине, како наш народ каже: какав ат, такав сат. Стићићемо ми и за два.

Владимир погледа мало оронуте белце, не подели мишљење са кочијашем, али га задржа за себе.

Кочијаш смести пртљаг у кола, отресе руке ударајући длан о длан, рече: „деде, господине“, па се и сам попе на седиште.

Кола се кретоше за окружну варош П.

Био је туробан мартовски дан, који је обећавао кишу. Врхови планина којима су ишли били су застрвени облацима: није се више знало где пре-стају планине, а где облаци почињу. Све се сливало уједно: било је суморно, меланхолично, хладно и влажно.

На широком друму никога сем њих. Тихо шапутање и пуцкарање дизало се са влажне земље, а млада влажна трава немирно се покретала, стрепећи од ветра и облака. Пут поче да се пење и коњи успорише ход; да би олакшали коњима, Владимир и кочијаш сиђоше с кола и пођоше крај њих.

Изгледало је да се пењу облацима, који као да су бежали од њих. А кад се испеше сасвим на вис и погледаше уназад, у даљини, у равници, белела се варош из које су пошли.

— А кад се успнемо на онај други вис — покажа кочијаш бичем и руком — видећемо П.

И доиста, после још једног сата хода, са другог виса угледаше доле, дубоко у котлини међу планинама, нешто неодређено, сиво, као мутно језеро на подножју брда.

Облачан дан који је обећавао кишу, одржа обећање и пред вече се спусти ситна киша која као

вео заклони видик, омота планине, и кад су кола улазила у П., на улицама није било живе душе.

П. је доскора била незнатна паланка, али последњих година прогласише га за окружно место, установише окружни суд, доведоше пук и почеше градити пругу. Гимназија која је дотле бројала само четири разреда доби још четири и поста пуна — једном речи П. је имало будућност велике вароши.

Али, разуме се, паланачки живот није се дао тако брзо изменити. Већ у први сутон свет се затвара у своје домове и само што се још у кафани могу наћи двоје, троје, од „елите“. Писар Јелић лајао је једаред за опкладу насред пијаце већ око пет по подне — истина било је зимње доба — и подбунио све варошке псе. Код „Европе“ су се другови ваљали од смеха, али је опкладу добио Јелић, није се имало куд.

Само, за човека који дође из велике вароши, паланачки живот је просто убиствен. Иако је Владимир са својих прозора имао широк видик на целу Черкеску Малу, на реку испред паланке, на равницу преко реке и на планине које су се у неколико редова низале једна иза друге, он је осећао празнину која се није могла испунити ничим у паланци. И кад је неколико дана по свом доласку једно јутро опет погледао кроз прозор на изванредну слику коју му је природа пружала, њему се река учини као каква прљава крпа која се провлачи испред вароши, а далеке планине, обавијене маглом, као да добише глупе физиономије паланачких грађана.

„Гле“ рече Владимир „ово личи помало на сплин,“ па како је сматрао да је такво душевно стање недостојно једног човека, он се одмаче од прозора и приђе столу на коме су лежале растурене хартије и забелешке. Спремао је велику студију коју је започео још у Паризу и донео сад собом да је у паланачкој тишини и самоћи разради и заврши. Али тек што се латио пера, неко закуца на врата.

У собу упаде младић висок, буцмаст, неспретан и збуњен.

— Моја мати казала ти је да дођеш.

— Гле! — учини Владимир — А ко си ти?

— Ја сам Павле Јовић — рече младић отсечним гласом, као дете које се јуначи

Владимир, изненађен, устаде.

— Никад те не бих познао!

— Разуме се, — примети младић са симпатичним осмехом на збуњеном лицу — били смо деца кад смо се последњи пут видели. Ја се тебе скоро и не сећам.

Владимир се за тренутак замисли. Мати младићева била је рођена сестра његове матере, али сестре већ годинама нису говориле. Не измирише се чак ни кад је Владимиров отац умро, ни кад је тетка Мара женила најстаријег сина.

Долазећи у П. Владимир се решавао да иде својој тетци, али се предомишљао, не знајући на какав ће пријем наићи.

— Отац је зимус добио овде за прегледника суда. Досад смо били у Пожаревцу — додаде Павле.

— Знам, знам — рече Владимир гледајући младића.

— И мајка ти казала да дођеш, иако твоја мати и она нису... Знаш, паланка је, свет зна да смо род, па ће да говори.

— Добро, доћићу. А ти, шта студираш?

— Сад сам на матури.

— А ја мислио да си већ и права свршио, тако изгледаш. Седи.

— Нека, морам да идем, дођи! — и умаче на врата.

Владимир, оставши сам, покуша да представи себи црте своје тетке, које се као кроз сан сећао. Он у ствари није ни знао прави повод свађи, а није ни желео да га зна. Сматрао је да деца не треба да се мешају у распре родитеља, и зато још истог дана потражи своју тетку.

Паланка је била прљава и блатна. Он једва прође кроз некалдрмисану улицу у којој је теча Ђока становао.

— Је ли код куће госпођа Јовић? — упита једну жену која је стајала на капији.

— Није, отишла је код апотекаревих, али ћу је одмах звати.

— Не, не треба, доћићу ја други пут.

— А не, ко би жив на очи госпођи Мари. Сад ћемо ми њу наћи. — И жене нестаде са капије.

Мало затим однекуд се појави једна госпођа, необично слична Владимировој матери. Изгледала је импозантно: висока и сува, веома сува, са два крупна оштра ока и великим носем. Носила је дугу сукњу задижући је пажљиво, а преко главе бацила је велику мараму да би се заклонила од кише.

— А ти тако, — рече уводећи Владимира у кућу, — као и да немаш тетке.

— Доиста, нисам знао да ли желите да дођем.

— Оно, знаш, мени је свеједно — немој, молим те, ту да седнеш ту увек седи теча Ђока — али шта ће свет рећи? Комшије ме већ питале... Е да је твој покојни отац био паметнији, друкчије би ми живели.

— Умро је, тетка Маро, — рече Владимир суво.

— Зато нећу ни да говорим. А ти сад стално овде? — Пази, пашће ти пепео од цигаре на ћилим. Ђорђе и не пуши овде, али свеједно, први пут си дошао. — Иначе, немаш шта да се жалиш, лепо се живи у паланци.

— То баш не бих могао рећи — примети Владимир смешећи се — али, ето, нема се куд.

— А шта ти раде мати и Јелка?

— Добро су. Јелка даје часове.

— Дабоме. Док је отац био жив живело се на великој нози. Сад се злопате, и онда је Стојан крив што се оженио.

— Тетка Маро, ако тако продужите, ја вам никад више нећу доћи.

— Добро, де, седи, — и задржа га руком — наћићемо ми и теби девојку, не брини.

Владимир не могаде уздржати смех.

— Као да је о томе реч.

— Није о томе, — поче она опет плахо — али, видиш, зато што је отац умро, што су њих две остале да брину о вама, треба вас двојица сад да цео живот жртвујете за њих. Ја то не разумем. Моја деца (ја их имам петоро) нека иду свако својим путем. Не чувам ја њих ради себе, него ради њих. А, видиш, твоја мати и сестра, кад се женио Стојан изгледале су као да га сарањују. Да, да, нисам била али знам. Све ја знам шта се догађа.

Владимир узе шешир.

— Збогом, тетка Маро.

— Добро, иди, иди, — одмахну она руком. Владимир се зловољно врати у своју собу испред чијих прозора је лежао читав вео од кише и читав низ глупих планина. На столу је стајала слика једне девојке, озбиљне, бледе, великих уморних очију.

— Моја добра сека, — рече узимајући слику у руке, — добра моја сека.

Код тетке више није мислио да иде, али после два дана дође опет исти збуњени младић и донесе тањирић пун гурабија, покривен белом, чистом салветицом.

— Ево, послала ти мајка. Само ти казала да не разбијеш тањирић и да чуваш салветицу. Или, још боље, можеш ми је одмах вратити. — И стрпа салветицу у џеп.

— И још ти је казала мајка да дођеш на вечеру.

А кад је већ затворио врата, отшкрину их понова: — Немој заборавити да дођеш: вечера се тачно у осам.

Владимир се мало колебао, али како га је убјавила монотонија у паланци, а тетка је опет прва приступала, он се реши и оде понова к њима.

После неког времена он се навикну на оштру и оригиналну тетку Мару, а нарочите симпатије задобише две сестре близнакиње које га одмах пресретоше са великом срдечношћу и поверљивошћу. Оне га брзо уведоше у све дужности старијег брата, тражећи с правом да их допрати до другарице, или да их пред вече изведе у друштво код „Европе“. А мало помало уведоше га и у маловарошке интриге (а каква би била паланка без њих), и нехотице одадоше тајне својих пријатељица. Тако му испричаше да је капетан Павловић лудо заљубљен у пуковникову Олгу, и да би се апотекарева Бојана радо удала за доктора Поповића, али да су изгледи за то врло слаби.

Само о себи не рекоше ништа. Али једног дана кад се Владимир после шетње у брдима упутио својој тетци горњим путем, залазећи иза куће, њему се учини да кроз грање види сиву, официрску униформу. Радозналост паланачка је заразна : он застаде да боље види, и угледа крај плота поручника Мишића у разговору са млађом близнакињом Станом.

Њему би необично пријатно, и врати се не хтевши да им смета. У тај мах му сасвим изненада изиђе пред очи лик једне плаве девојке коју је често сретао у својим шетњама кроз брда, а која је увек ишла са једном девојчицом чудних, црних очију, и црне косе сплетене у две дуге плетенице. Он је знао да су то две кћери пуковника Ђурића.

У паланкама се лако праве познанства, и поред тетке Владимир уђе у најпознатије породице у П.

Необично пријатан утисак чинио је на Владимира пуковник Ђурић са својом лепом појавом, енергичним држањем, оштрим проницљивим очима, и бескрајном нежношћу коју је показивао према својим кћерима. За тог строгог војника причало се да је најбољи отац, а како је деци рано умрла мати, сву бригу једне матере пренео је на себе.

Олга је била одрасла девојка, Мирка скоро још

дете. И мислећи на породицу Ђурићевих, Владимир их није могао одвојити једно од другог: понекад му се чинило да мисли на пуковника због Олге, а понекад обратно. Најчешће му је изгледало да мисли на њих због Мирке која га је, откад су се упознали, врло радо дозивала кад би га видела где у брдима. И пошто би одјек поновио њен узвик, стрчала би лако као срна, док би се сукњице и две дуге плетенице разлетеле на ветру.

Са њиховим ликовима јављао се увек и лик симпатичног капетана Павловића, али због неког необјашњивог осећања непријатељства, Владимир се трудио да не мисли о њему.

Друга породица у коју га је увела тетка, била је породица апотекара Марковића.

Апотекарица га пресрете с претераном љубазношћу:

— А ви се нас баш ~~ни~~ како не сећате из Параћина?

— Не, госпођо, доиста се не сећам.

— Колико сте пута само ноћу зренили на вратима апотеке.

Владимир се осмехну. То је била слабост све паланачке деце. До душе, апотекарице се није сећао — отац је убрзо премештен из Параћина, — али није немогуће.

— Ваш покојни тата није избијао из апотеке. Мој муж и он били су нераздвојни пријатељи. Је ли, Симо?

— Дабоме — рече преко цигаре апотекар, коме као да је цео тај разговор био досадан.

— Надам се да ћете и ви очувати старо пријатељство, и доћи чешће да нас посетите. И ваша сестра и Бојана много су се дружиле... До душе, Бојана је много млађа — додаде апотекарица, која као да се мало незгодно заплела.

Пред Ђурђев-дан, своју славу, апотекар срете Владимира.

— Слушај, да дођеш сутра, имам старо, него-тинско, — сркну устима, намигну својим доброћудним очима и додаде: — као гром!

Владимир смејући се одгледа за апотекарем чија се комична, гломазна фигура клатила преко пијаце.

Он оде идућег дана и још на улици, кроз отворене прозоре, зачу жагор из куће, и громак, здрав смех апотекарев. Кад је ушао у двориште, три девојчице седеле су на клупи под орахом. Владимир познаде две најмлађе протине кћери и пуковникову Мирку. Кад га девојчица угледа, остави другарице и потрча му у сусрет.

Њега, као и увек, необично обрадова појава девојчице: он са уживањем погледа танке руке и гипко, неразвијено тело са савршеном грацијом.

— Зар ти нећеш унутра?

— Шта ћу ја тамо? Доста је што су тамо тата и Олга. — И врати се протиним кћерима.

Владимир уђе у вреву од гостију.

Насред собе стајао је апотекар са чашом у руци, примао здравице и наздрављао својим гостима. — Око њега је врило, жаморило и смејало се у глас.

Апотекарица као да се пред Владимиром мало постиде због свога мужа који је галамио више од свију. Она га хтеде сместити поред себе и поред Бојане, која се, намештена као лутка, смешкала на њега, али Владимир скоро и не запази Бојану, и оста насред собе, у групи која је окружавала апотекара. Он преко глава гостију потражи очима некога, ко је морао бити ту. И доиста, очи му се среташе са насмејаним, плавим очима једне девојке.

„Стрепела сам хоћу ли вас видети овде“, рекоше те очи

„Ја сам само ради вас и дошао“ одговорише његове, поздрављајући је дугим, топлим погледом.

И тај разговор се продужи незапажен од дру-

гих, немо и ведро, док је око њих хучало весеље, певало се и лармало.

Велике вароши имају концерте и позоришта, паланке се задовољавају циганима и биоскопом. И док цигани свирају уз извођење филма, под самим платном стоји тумач и преводи:

„Sire, les jours que j'ai passés à Versailles, étaient les jours les plus heureux de ma vie“. — Сире, дани када сам пролазио кроз Версај, били су најсрећнији дани мога живота.

Представе се изводе у башти, столови су под липама, платно је разапето пред кокошињцем, апарат је на доксату, а на плоту висе паланачка деца као гроздови. За време пауза диже се жагор са столова, а над свима гласовима доминира апотекарев глас, веселећи досеткама присутне. Као и увек, апотекарица је очајна због понашања њеног мужа и не може да разуме шта пуковник и председник Јовић налазе у њему и зашто траже увек његово друштво. Она је сва заузета тиме да своју кћер смести између Владимира и доктора Поповића, и најзад се смири кад је срећно успела у томе.

А на платну ређају се слике за сликама: после версајских тераса и дворана дуг друм и коњица која у трку јури некуд. Млад официр на коњу осврће се и чежњиво гледа на Париз који оставља.

„Mon escadron, ayant quitté Paris, se rendit à Nantes“.

— Мој ескадрон, имајући да напусти Париз, предаде се Нанту.

— Госпођице, — рече капетан Павловић нагињући се Олги, — волео бих да знам како би превео „il vient de partir“?

— Да га питамо! — упаде писар Јелић.

Он написа на парчету хартије „il vient de partir“ и приђе тумачу.

— Слушај, пријатељу, ти знаш француски, шта ли ово значи?

Тумач погледа с неповерењем Јелића, погледа хартију па опет Јелића, и отсечно одговори: „Сад је баш отишао“.

Јелић се покуњен врати друштву. За столом се диже урнебес од смеха.

— Е, баш волим, — рече апотекар, — е, баш волим!

— Шта „волим“! Ако то случајно зна, даље не зна ништа. Да га питамо што друго.

— Боље мани, — рече апотекар, — можеш још зло проћи.

Писар Јелић погледа у Олгу, у две Јовићеве, и страшно поцрвене.

Пуковник му спусти руку на раме:

— Пропао си, брате, боље седи с миром — и начини му место између себе и Олге.

Јелић погледа у Олгу и умири се.

Владимир изненада осети поносно уживање што је писар тако рђаво прошао у шали с тумачем. Али Олга видећи да је писар још увек у забуни поче разговор о неком намераваном излету у околину.

— Пазите само, — рече апотекар: — ко обиђе око Хисара остаје седам година у П.

— Ми ћемо га обићи опет са супротне стране, и онда не важи — убаци капетан.

— На против, онда остајете седамнаест!

— Колико сте га пута ви обишли?

— Ја само једаред, и то са мојом женом још пре но што смо се верили. Господо, не идите са дамама око Хисара, фатално је.

Апотекарица није марила за шале које су ишле на њен рачун, и осећајући се уопште дубоко несрећна због понашања свог мужа, само уздахну и окрете се Владимиру.

— Јесте ли скоро добили вести од ваше маме и Јелке?

— Јесам, хвала, — одговори Владимир кратко, зловољан што му одвраћа пажњу од разговора у

коме је апотекар и даље водио прву реч, и који га је више занимао.

— Надам се да су обе добро?

— Захваљујем, госпођо, здраве су.

И Владимир понова скрену пажњу на неку, тобож сасвим невину причу апотекареву, и на писара Јелића који се мењао у лицу.

— Док је ваш сиромах тата био у Параћину — продужи апотекарица (Бојана је још била дете) није могао проћи поред наше куће, а да...

У тај мах писар Јелић љутито одгурну столицу и скочи да иде.

Сви су се смејали грохотом.

— Та де, није реч о теби, — рече апотекар, — то је онако... „Помози Бог, зла жено“.

Пуковник је брисао сузе од смеха. Он ухвати Јелића за пеш од капута и задржа га.

— Шта се детињиш, зар ти не знаш за шалу? Апотекар смаче раменима.

— Казали смо: ко се љути плаћа глобу. Дакле плати.

Веселост, изазвана апотекаревом причом, није се дуго могла утишати, и са суседних столова су са завишћу погледали на весело друштво.

Пуковник извади сат.

— Гле, већ ће поноћ. Време је да се разилазимо.

А пролазећи између столова, на велико запрепашћење своје жене, апотекар још добаци свештенику:

— Кући, попе, сутра треба на јутрење.

Пролетња ноћ била је испуњена мирисима које је ветар доносио са планина: мирисало је на борове, на траву, на пољско цвеће. Било је у мају.

Високе планине надносиле су се с једне стране над паланку, а даље правиле велики круг око равнице, изгледајући аветињски прозрочне на месечини.

Апотекар за тренутак застаде и погледа на реку која се као сребрна змија провлачила кроз

долину, и на кућице Гаравог Села које су се на крају долине назирале при месечини. Из даљине је једва до њих допирао шум реке, а више њих ћукале су ноћне птице, дозивајући се у планини. Он дубоко удахну мирисе ноћи својим здравим плућима и пожури да стигне друштво.

Дођоше до пијаце и ту стадоше. Апотекар је становао у улици одмах до апотеке.

— Хоћете ли и ви са нама? — упита апотекарица доктора Поповића

— Не, госпођо, ближе ми је горњим путем.

Апотекар са својима продужи право преко пијаце. Апотекарица је мрзовољна и јетка корачала ћутке поред свога мужа, јер да је хтела говорити, могла му је рећи само прекоре. Кћи њена изгледала је индиферентна и мирна као и увек, са својим округлим, спокојним лицем, и очима. Апотекар погледа доброћудно једну и другу, и не проговори ништа: он је, сагнувши ниско главу, ослушкивао гласове са планине која је бдила, и бат њихових корака по неравној калдрми заспале паланке.

Остали дођоше до пуковникове куће која је била међу првима у Черкеској Мали.

Поздрављајући се, Олга рече Владимиру:

— Дакле, доћићете у недељу, биће цело друштво које видите овде.

— Хвала, доћићу.

— А мене не зовете — рече капетан љупко.

— То се по себи разуме. — И Олга му, смећећи се, пружи срдачно руку.

А кад се већ разиђоше, чу се још из далека:

— Лаку ноћ, господине пуковниче!

— Здраво, капетане!

Ма како да је пријатно провео вече, Владимир понесе неко нерасположење собом. У ствари није умео да га објасни, тек непрестано му је звонило у ушима Олгино „то се по себи разуме“ и пуковниково „здрво, капетане“ — и то му дуго није давало да заспи.

Припремани излет би изведен почетком јуна. Ишло се у воденицу иза Хисара, с друге стране реке.

Воденица је лежала у клисури, и њена лупа чула се далеко на друму за околна села. Воденичар се обрадова изненадним гостима:

— Е баш ми је мило, господине председниче, одмах ћу наватати пилића и испећи.

— Ништа не брњи, — рече председник Јовић, — све смо ми понели собом.

Посилни разастреше ћебад по трави и одоше да одсеку ражањ за ћевап, а мало затим чу се ломљење сувих гранчица за ватру. Дим се диже право у небо, као дим са жртвеника.

Река набујала од пролетњих киша плавила је врбе скоро до половине стабала. Оне су стајале у води погнуте као покајнице, а дуге зелене косе повлачиле су се за током воде.

Хватајући се за стабла врба, близњаке су се надносиле над реку, правиле венчиће од врбових гранчица, бацале их у воду и певале јасним, звонким гласовима. Оне као да су се намерно нагињале над воду да би задале што већи страх поручнику Мишићу који је стрепео за сваки њихов покрет и није скидао очију са Стане, док их је Бојана апотекарева посматрала непомична, незаинтересована.

— Бојана чедо, — добаци јој мати у пролазу, — баци и ти који венчић у воду.

Иза воденице помоли се глава једне козе и погледа непознате зачуђено својим стакластим очима.

— Добро јутро, добро јутро — рече Мирка, хватајући је за рокове и примичући своју главу свим глави козиној, — ходи да се упознамо.

Али коза поплашено умаче уз брдо. Мало затим са брда се чуло кликтање веселог детињег гласа, одјекујући небројено пута кроз клисуру.

— Као веверица — примети апотекар, угодно се изваљујући на траву и гледајући на брдо где се између високих стабала беласала хаљина Миркина.

Пуковник је лежао поред њега у трави, расте-

рујући рупцем мушице које су нестрпљиво летеле око њихових глава.

— Баш дивота, — рече апотекар уживајући у хладовини, — ово вреди!

— Е — хе, — додаде растерујући и сам мушице рупцем, — не покваристе ви мени уживање. — И са осмехом погледа мушице које су као облак прашине трепериле на сунцу.

Он погледом пређе набујалу реку и близњаке које су над реком певале; ослушну шум воде, лупу воденице и зујање бумбара недалеко од њих, па са радошћу затвори очи као да хтеде у себе затворити све лепоте природе око њега. А на затвореним капцима осети наизменце сунчане зраке и сенке лишћа које су му играле по лицу...

Крај воденичног јаза стајала је Олга са Владимиром и капетаном, гледајући како вода са хуком пада на воденични точак. Они су дуго тако стајали, сваки са својим мислима, док одједном капетан не диже главу.

— Интересантно је, — рече, пропраћујући речи малим осмехом, — али и ја сам једаред имао необичан доживљај у једној воденици.

Олга диже пажљиво очи на капетана, а Владимир већ унапред осети крајњу досаду. Он није могао да слуша капетанову причу, и са љутином се питао шта ће тај лепог официр увек поред Олге. Он се одмаче за два, три корака од њих, али и против воље чу одломке приче о неком детету које су нашли уплакано у брду и некој слепој старици у воденици.

Он пређе преко узаног брвна на другу страну јаза. Кад се осврте, на њега су биле управљене Олгине очи, пола питајући, пола тужно.

Владимир лако побледе. Он се врати до половине брвна и пружајући руку Олги, рече:

— Хоћете ли и ви на ову страну?

Олга прихвати пружену руку и пређе. Капетан пређе за њом.

Владимир не издржа: он остави Олгу и капетана и потражи Мирку, идући навише за детињим гласом који је у брду говорио са шумом и птицама.

Кад сунце поче залазити провлачећи се кроз клисуру и тражећи најдубље место да би се што угодније сместило друштво крену у варош.

Близнакиње, Бојана и поручник Мишић, изостајали су далеко иза осталих, и није било тешко приметити да се старија близнакиња, Савка, издвајала са Бојаном, да би Стана и Мишић слободно могли разговарати. Њихова лица изгледала су озарена и срећна: сунце као да се скрило у дно зеница које нису могли одвојити једно од другог.

Олга је ишла ослоњена о руку свога оца, ћутљива и невесела. Она није била крива што се Владимир љутио на њу; она није звала капетана, нити га је могла одагнати од себе. И тако је ишла оборене главе: излет коме се радовала завршен је са толико непријатности.

— Шта ти је, Олга? — питао је пуковник нагињући се ниско да види лице своје кћери.

— Ништа, тата, уморна сам.

Она диже очи и погледа оца, али иза очевог лица срете друго једно.

„Опростите“, као да рекоше два очајна ока. У љубави нема ситница. У љубави је некад судбоносан један поглед, један покрет, једна реч.

Олга пусти руку свога оца и застаде. Пуковник, у разговору са председником Јовићем, продужи пут, а кад се осврте после неког времена, он виде Олгу са Владимиром: на њеном лицу није више било трага од умора. Она је носила пуно наручје пољског цвећа кријући лице у свеже, шарене крунице, и окрећући га понова Владимиру са једним, за њега сасвим новим изразом. И пуковник разумеде оно, што је она сама још једва наслућивала.

Капетан Павловић ишао је сам, издвојен са својим мислима. Он је широм отвореним очима гледао

некуд у даљину, као да је тамо узалуд тражио одговор на једно питање које га је мучило.

Али док се друштво враћало подељено по групама и у разном расположењу, двоје су неоспорно били задовољни: Мирка и апотекар. Они су предњачили тркајући се ко ће пре стићи до прве окуке или телеграфског дирека: она лака и хитра, он незграпан, мрк, правећи огромне кораке својим гломазним ногама, и брекћући од умора и смеха. Код мете би застајали предишући: девојчица зајапурена и насмејана, апотекар црвен, ознојен, тресући се од смеха целим трбухом.

— Ипак сам први стигао — говорио је победоносно.

— Али сад ме нећете стићи — тврдила је Мирка поскакајући на дугим, танким ножицама: — један, два, три!

Апотекарица је са дубоком резигнацијом гледала за својим мужем. Она уопште није марила шетње у којима се њен муж тако неупутно понашао, и да није имала кћер на удају, сигурно нико не би био у стању да јој наметне тај кулук.

Владимир преко лета оде својима у Београд на неколико недеља. Али мада је од матере и сестре био примљен са безграничном пажњом и љубављу, он ипак никако не могаде отргнути своје мисли од паланке у планинама. Често је бивао расејан, и често је примећавао да га сестрини погледи прате са необичном пажњом.

— Шта се то с тобом дешава? — упитала га је једном, тргнувши се одмах од свога питања. Јер радозналост није била црта Јелкиног карактера.

— Рано је још да говорим, — казао је Владимир, — али ти ћеш увек прва сазнати ако ми се ма шта важно деси у животу.

Тиме је тај разговор био свршен, али мати и сестра нису више имале мира, стрепећи да се може десити оно, чега су се оне највише плашиле.

Владимир је у П. писао свега неколико пута послао је близнакињама две, три карте, и Мирки једну са сликом танконоге гемзе, на врху више стене.

Више никоме није писао, али не издржа у Београду до краја школског распуста. Већ крајем јула, изговарајући се великим радом око своје започете студије, он се врати натраг у П., оставивши матер и сестру у великој недоумици и бризи.

Кад су кола наишла на прве куће у вароши П., Владимир зачу једно јасно, весело „ха-ло“.

Крај пута су стајале две девојке, и док га је млађа поздрављала живо махањем рупца, старија га пресрете дугим погледом и осмехом среће.

Он искочи из кола и прескочи преко јарка.

— Како си порасла, Мирка, — рече гледајући са радошћу грациозну девојчицу. — А ви, шта сте радили овог лета?

— Ништа, тумарале смо по шумама.

И речи занемеше за час, јер има погледа, много речитијих од речи.

Али за време растанка морало се десити пуно ситница, пуно ствари о којима је требало говорити, и разговор убрзо поче, весео и жив. Шта је он радио у Београду; је ли довршена велика студија на коју се полагало? А после, живот у паланци има тако много шаренила, ситних догађаја карактеристичних за живот паланчана. И они су говорили идући у варош, причали једно другоме све ситнице које толико везују две сродне душе. Идући улицама, за њих нико није постојао; жељни једно другог, они не запазише паланачке главе како за њима извирују на прозоре и на капицике.

Све што се десило за време њиховог растанка, скупљало се у њиховим душама само зато да би једног дана могли једно другоме испричати. И растајући се већ у првом сутону они у стиску руке и у дугом погледу разумедоше да више не могу једно без другога.

Једно јутро у пуковникову канцеларију уђе капетан Павловић.

— Господине пуковниче, молио бих вас да ме помогнете у једној ствари.

— Шта сте хтели, Павловићу?

— Ви знате да у Нишу имам сестру удовицу. Њен живот је врло тежак, и био би лакши кад бих ја био поред ње.

Пуковник, изненађен, погледа капетана.

— Желео бих — настави овај — да добијем премештај за Ниш.

— Верујте, да ми је жао да тако добар официр оде из мога пука, али кад већ желите, поднесите рапорт, а ја ћу вам помоћи колико год будем могао.

Његове проницљиве очи уставиле се на капетану. Овај скрете поглед у страну.

— Хвала, господине пуковниче. — И изиђе.

Пуковник се налакти на сто и погледа кроз прозор на сунцем обасјане планине које су затварале котлину и пркосно се пеле у небо. Само сенке од облака силазиле су преко њих и продужавале свој пут преко долине и реке...

О прстену треће протине кћери са доктором Поповићем, сав угледни свет паланачки испунио је протину кућу.

Две близнаке Јовићеве помагале су око спремања, и заједно са протинима дочекивале госте, веселе и насмејане, срећне што им се удаје друга-рица и што ће том приликом бити у друштву са онима за којима су чезнуле.

На вратима велике собе, наслоњен уз довратак и сметајући свима, стајао је поручник Мишић. Он се није мицао с тог места јер је Стана сваког тренутка улазила у собу и излазила, срећући га увек једним погледом или осмехом. А кад званице, испуњавајући протину кућу, загушише пролаз, она се провлачила поред њих, сасвим крај Мишића, и њи-

хове руке и врели прсти сретали су се у немом поздраву.

Апотекарица, у свиленој хаљини, седела је на миндерлуку поред госпође Јовић. Њена кћи стајала је недалеко од њих у групи девојака, мирна као и увек, показујући спокојно свима своје округло равнодушно лице.

— Добро се прота решио да да кћер доктору Поповићу — примети апотекарица тихо госпођи Јовић. — Кажу да је ранијих година живео врло разуздано, а види се, није више ни млад.

— Шта ћете, рече госпођа Јовић, — пуна кућа девојака, треба их разудати.

— Ја моје дете никад не бих дала таквом човеку. Он је једно време облетао око моје Бојане, али ја сам му брзо дала на знање да нема чему да се нада.

— Добро сте урадили — рече расејано госпођа Јовић, гледајући госте који су придолазили.

Прота и пуковник Ђурић надвишавали су остале, стојећи међу њима, као два висока бора.

Омален свештеник, који је требао да испита младенце, промаче поред њих.

— Хоћемо ли да почнемо, господине прото?

И у соби наста тискање да се младенцима учини место на средини собе. И тискајући се тако, померајући једно друго, свет саби сасвим у угао двоје који се нису растајали тога дана.

Олга и Владимир осташе иза леђа свију, осамљени у гомили света. Иако још ни једна реч споразума није пала међу њима, они су се врло добро разумели. Посматрајући сад младенце који су стојећи наред собе слушали говор свештеников, и њихова лица изгледала су свечано и срећна као да су речи управљене њима. А кад се на питање свештениково зачу тихо невестино „хоћу“, Владимир се наже и загледа у Олгине очи. Она устрепта као и он устављајући свој ведар поглед слободно и отворено на њему.

— Кад ћемо ми стајати тако пред свештени-

ком? — упита Владимир узбуђено и тихо, нагињући се сасвим њој

— Кад ви будете хтели — гласио је одговор тако исто тих, а тако исто узбуђен.

Владимир немо стеже топлу руку која је била поред његове, а погледи довршише оно што започеше речи.

И мислили су да их нико није приметио. Али кад после свршене свечаности изиђоше у двориште, затекоше Мирку у лудом трку са протиним великим Кастором. Пас је радосно лајао и покушавао да се предњим шапама пропне на њена рамена, она се бранила грациозним покретима, бежала од њега, дозивала га, трчала и смејала се, не знајући више шта да чини ван себе од радости

II

„Моја мила Јелка,

Време је да те опоменем на један наш летошњи разговор. Ти си приметила да се у мом животу десила промена, и можда бих ти ја рекао онда и шта више, да се ти ниси уздржала од питања. Међутим, сад више није рано, и сад је време да с тобом и с мамом поделим своју највећу радост. Мислим да нисам на погрешном путу и да нисам далеко од мира и среће...“

Писмо је било дуго и срдечно. Пошто га однесе на пошту, Владимир продужи навише, пуковниковој кући.

Било је месеца августа: дан је био сунчан и леп. Прво јесење лишће гдегде је прошарало зелене круне дрвећа и падало на путеве и улице.

Око Владимира као да се све смејало. Сељаци који су са пуним колима бостана пролазили за пијацу, поздрављали су га пријатељски, и он их тако исто отпоздрављао. Једва пређе преко пијаце закрчене гомилама диња и лубеница и весело продужи кроз Черкеску Малу.

Сестре су седеле у башти, и кад га Олга

угледа, пође му у сусрет озарена од среће. Он је привуче себи и ватрено пољуби топле, насмејане усне.

Колико је било срећних дана? Не би их било тешко избројати.

Већ крајем те недеље Владимир је читао:

„Драги мој сине,

Пишем ти уместо Јелке, она је мало слаба. За тако нежан организам, као што је њен, није рад коме је она изложена.

Твоје писмо бацило нас је у велику бригу. Надале смо се да ће пример првога брата утицати на тебе и да нећеш бар тако рано поћи непромишљеним путем, којим је он пошао. Ти видиш и тако, да је живот сваким даном све тежи и тежи: од смрти твога оца ни ја ни Јелка још нисмо дигле главе, још се нисмо одмориле. Мада, разуме се, немамо ништа против твоје женидбе, ипак мислимо да је можда и сувише рано још сад да узмеш толике бриге и обавезе на себе. Промисли зрело пре него што пођеш тим путем, и пре него што будеш тражио дефинитиван одговор од нас.

Јелка је врло слаба и крајње би време било да се одмори и напусти те заморне часове. Ми смо тебе очекивале као нашу највећу радост: надале се срећном животу у троје, животу који би донео олакшања и накнаде за све патње и бриге које смо поднеле ради вас двојице.

Ујка Влајко ишао је ономад у министарство. Понова су му обећали да ће те преместити у Београд, и тако се надамо да ћемо се ускоро видети...”

Владимир прочита писмо и спусти га на сто. Било је пет часова по подне, и он тек што се вратио из школе.

Он уопште не умеде да мисли: свему се другом надао, до таквом одговору. Диже главу и погледа кроз прозор: тешки облаци надносили су се

над планине које су лежале једна поред друге, као огромно, уморено стадо. Дохвати шешир и побеже од куће.

Тетка Мара седела је пред хрпом чарапа, прегледајући и одвајајући их.

— Цепају се, ђаволи, — казала је не дижући главе кад је Владимир ушао; — никад не скину читаве А, ти, јеси ли добро утро ципеле кад си ушао, блато је?

— Не брините, тетка Маро.

На звук његовог гласа она диже главу и погледа га изненађено.

— Гле, а шта је теби? — и спусти руке и рад у крило.

— Мени? Ништа.

— Аха, знам: чуо си и ти.

— Шта, тетка Маро?

— Шта се правиш луд! — викну љутито. —

— Ниси ваљда чуо, да оне кукају по кући.

Владимир клону под притиском, обори главу и не одговори.

— Све ја знам — продужи тетка Мара, паравући мирно наглавку: — синоћ се Ђока вратио из Београда, а ујка Влајко и ујна Јелена све су му испричали. Али тако је било и кад се Стојан женио, проћиће њих то. Само, ја сам певала кад сам женила Петра, оне плачу. Нисмо сви једнаки.

— Тетка Маро, ћутите, молим вас.

— Добро, само хоћу да видиш да знам.

— Тиме ми ништа није лакше.

— Лакше је, лакше је човеку кад се изговори.

— Ја не могу да говорим.

— И не мораш, ја све знам. Писао си кући да хоћеш да се жениш, а оне удариле у кукњаву.

— И Јелка...

— Па и Јелка, разуме се.

Неко време прође у ћутању.

— Мислио сам да ће ме моја сека боље разумети.

— Ех „мислио“, шта си мислио! Знаш добро шта је било са Стојаном, а да оне нису биле такве, друкчији би данас били и Стојан и Ката према њима.

— Моја сека, — понови Владимир — моја сека! Одлазећи кући он прође поред пуковникове куће, али у расположењу у коме је био не хтеде да свраћа.

Ту ноћ проведе пушећи и ходајући немирно по соби.

Тетка Мара, тек што је отишао Владимир, пожури код апотекаревих. Новост је била и сувише интересантна, да бл се могла прећутати. А после, то је у неку руку била задовољштина апотекарици.

— Но, врло лепо! — узвикнула је ова. — Чујете, госпођо Јовић, кад бих чула да неко плаче што моја кћи треба да уђе у његову кућу, сигурно више не би могло бити речи о томе! — И она с поносом погледа своју кћер која је без интересовања пратила разговор.

И још истог дана, цела паланка брујала је од новости.

Владимир, код кога је материно писмо произвело читаву буру проведе ноћ без сна не разумевајући целу ствар, не схватајући своју матер, ни своју сестру. Зар су оне његову љубав узеле као детињарију, његову одлуку као одлуку непромишљеног дечка? Је ли могуће да се очајно бране од онога што он сматра за своју срећу?

Ствар се могла свршити само усменим објашњењем. Он узе тродневно отсуство од директора и пожури у Београд. На поласку само сврати код Олге и рече да га хитни послови позивају кући, и да ће се за три дана вратити.

Али пошто рече само „хитни послови“ Олга осети да се нешто прећутало од ње. Зар је било потребно очево одобрење и свештеников благослов,

па да више никакве тајне не буде међу њима? И осетивши дубоки бол, она не рече и не упита ништа. Али још истог дана, од апотекарице, Олга сазнаде прави узрок Владимировог одласка, и то је пренерази.

Апотекарица је тврдила да воли Олгу као своје дете и покушавала да је теши :

— Можда ће Владимир ипак успети да наговори своје. Ја доиста не разумем шта оне могу имати против вас. Свака друга породица сматрала би за част да ви уђете у њу, а код них је настало такво очајање, да се то не да описати.

Олги су горели образи. Она је слушала не одговарајући, испуњена једном збрком тешких осећања, од којих је најјасније било осећање понижења.

Апотекарица настави :

— Кажу да ни старија снаја није срећна. Пасад... са нечим се морате измирити. Главно је да ви волите њега, а и он вас. Не треба да водите рачуна о другима: човек је увек сам себи на пречи...

И њен говор текао је у том смислу у бескрај.

Владимиров изненадни долазак у Београд запрепасти матер и сестру. Оне га дочекаше поплашене, али спремне за борбу.

— Нисам се надао онаквом писму од вас — поче Владимир одмах после поздрава — и не знам разлоге са којих се опирете кад сам ја пред једним тако важним питањем у животу.

— Баш зато — прихвати мати — и желимо да прво добро промислиш. Каошто сам ти већ казала, а каошто и сам знаш, живот је сваким даном све тежи. Ко је, и каква је та личност која треба да уђе у нашу породицу? Хоће ли и она, као Катарина унети раздор у кућу, одвојити те и отуђити од нас, као она Стојана?

— Мама, — упаде Владимир живо, — кад би се хтело искрено говорити, можда би се Катарини много мање грехова могло приписати, него што се

приписује. А ни ја, мама, не узимам девојку са улице, него девојку која је боља од нас свију. Нисам дечко да бих се занео у својој првој љубави: ја сам човек зрео и добро познајем своје дужности и према вама, и према својој жени. Моја вереница много је вреднија моје љубави него ја њене, и све ваше речи, све ваше опомене, узалудне су. Ја бих само био срећнији да и ви са радошћу примите оно, што је моја срећа.

Јелку је дубоко увредило братовљево мишљење да се и њима, а не само Катарини, може понешто пребацити због раздора у породици, и она је гледала непомично преда се. Он је даље рекао да је његова вереница боља од њих свију, а то је значило потцењивати и матер и њу, Јелку, а тако што још никад досад није чула од свога брата.

— Мислио сам, Јелка, — настави Владимир — да ћеш бар ти примити срдачније целу ствар. Ти за мене ниси значила само сестру: ти си ми била друга мати.

— Ако и ја желим да што зрелије промислиш о свему, не значи да те мање волим него ти мене.

— А после, — уплете се мати — треба знати да ли је та девојка материјално осигурана. Зар је право да Јелка целог живота ради само за вас.

Владимир плану.

— А зар ти, Јелка, не би била у стању да се и даље мучиш, кад би то било за моје добро?

Њу загушише сузе.

— Бих, сигурно бих.

— Само ја не бих жртве примио ни од кога, па ни од тебе. Ако нисам у стању да створим све потребе за живот себи и својој жени, не бих понизио ни себе ни њу, чекајући помоћи од других. Него, уопште, то и није најглавније питање.

Настаде мучно ћутање. У ваздуху као да су још једнако лебделе речи пуне бола и увреда.

— Мама, — поче Владимир помирљиво — жалим ако сам теби или Јелки учинио чиме на

жао. Ја Олгу познајем добро, и никаквој плашњи с ваше стране нема места. Наш ће живот бити само бољи и веселији, кад и она буде била са нама.

Госпођа Станојевић је од почетка осетила да је њен син непоколебљив у одлуци. Зато рече:

— Ми нисмо ни имале ништа против ње. Ми смо само хтеле да се посаветујемо с тобом, да те опоменемо — ако је потребно. Кад ти мислиш да си на добром путу, ми немамо шта да кажемо.

— Могле сте ми одмах тако одговорити.

— Дакле, мати са сином не сме да говори онако како мисли; не сме да каже своје напомене и своје стрепње. Како је жалосан утицај који имају други на нашу децу, чим кроче из родитељске куће!

— Ничији утицај није на мени, и нико ме неће одвојити од вас. Кад желим своју срећу, ја желим и вашу: нисам заборавио на вас, кад сам на себе мислио.

— Дај, Боже! — рече мати скептички.

Владимир стиже у паланку у први сутон. Он не обрати пажњу на лица радозналих паланчана, који су се освртали за њим: велика радост коју је осећао још пре неколико дана, била је помућена. Он поуми да тог дана још не оде до Олге, већ да оде тек идућег, кад се буде потпуно утишао, и кад се тежак утисак буде колико толико ублажио.

Али не издржа. Његова самачка соба учини му се очајно празна, а три дана откад није видео Олгу, изгледала су му као три године. Он дотера мало своје одело, прашњаво од пута, и пође пуковничковој кући. Чинило му се да ће један њен осмех разагнати све мучне мисли и тешка осећања која су притискивала уморну душу.

Али овог пута Олга му не пође радосна у сусрет, а у Миркиним великим очима јасно се видео немир и неспокојство. „Било би паметније да нисам данас долазио“ помисли Владимир. Он није ни сам

могао да се присети да буде весео, а није могао разјаснити себи Олгино нерасположење.

„Да нису до ње допрли гласови о свему што се код мојих дешава?“ помисли узнемирен. Али ко би јој то могао рећи!

Он се опрости убрзо. Желео је да се одмори од пута, и да после, одморан, о свему у самоћи размисли.

Али, пролазећи кроз башту, већ код самог изласка, он изненада стаде и викну:

— Мирка!

Девојчица дође, пролазећи својим лаким ходом кроз леје расцветане лепе кате. Она застаде пред њим

— Реци ми, шта се десило Олги?

— Ја ништа не знам — одговара она

— Мирка...

Али девојчица затресе главом, и у њеним очима Владимир опази исто оно неспокојство које је видео још чим је дошао.

— Ти не волиш ни твоју сестру ни мене, кад не говориш онда кад би требало.

Јако руменило попе се у Миркине образе.

— Ја и сувише волим и њу и вас, и баш зато мислим, да ви треба с њом да говорите, а не са мном.

— Имаш право, Мирка — рече Владимир пружајући јој руку и устављајући за тренутак поглед на црним дубоким очима, из којих ништа не могаде прочитати. Њему се, у осталом, у тај мах учини све индиферентно, све равно до мора. После толиких пробдивених ноћи, после трескања у возу и у колима, он је имао у том тренутку само једну жељу: пружити се и заборавити на све.

И доиста, чим дође кући, он леже, и заспа мртвим сном.

Али буђење није донело никакве радости, а Олгино држање идућих дана било је тако исто за-

гонетно, као и онда кад је дошао. Она се увек радовала његовом доласку, оживљавала је кад га види, али да је постојало нешто што је гризло њену душу, то није била у стању сакрити. На његово наваљивање да најзад говори са оцем и да објаве веридбу, она је одговарала да је још рано, и молила да тај разговор одгоди за неко време. Разлоге што то захтева задржала је за себе и то је нарочито мучило Владимира, доводећи га на тешке слутње, уносећи неспокојство у његову душу.

А паланка није мировала. Све што се дешавало у Београду, у Владимировој породици, и што се тичало Владимира и Олге; све увреде које су се односиле на њу „непознату девојку која ће, то се већ види, као и Катарина унети раздор у породицу“, све то је редовно тетка саопштавала госпођи Јовић. Оно што је госпођа Јовић знала, знала је и цела паланка, а што је паланка знала, то је апотекарица понављала Олги, покушавајући увек да је умири, да јој се нађе „као рођена мати“.

И пред Олгом одједном искрсну једно страшно питање: „какав би био мој живот у таквој породици?“ — И то питање помути њене мисли, разби њен мирни сан. Отићи са Владимиром у свет, далеко од свију — да ли би било што лепше за њу? Али отићи у кућу двома женама које је тако непријатељски дочекују... какав би био њен живот онда? Она се мучила тим мислима кад је била сама, а кад је Владимир био крај ње заборављала је на све и пуштајући се тренутној радости и срећи коју је доносило већ само његово присуство, одлагала је одлучни разговор с дана на дан.

Код ње није постојало колебање у њеној љубави, ни у њеној одлуци, али њој се чинило да у новом животу одмах треба понети крст и на првом кораку примити незаслужене увреде. Она је понекад тражила одговора у озбиљном лицу њеног оца који ништа није говорио, као да му цела ствар није била позната, мада Мирка од првог дана није

прећутала ни једну реч о свему што се дешава. Он је тих дана само удвостручио нежност према својој кћери, али рекао није ништа.

— Тата, — поче Олга једног дана, кад су супротна осећања до лудила измучила њену душу, — ти знаш све, и ништа не говориш. А можда би мени твоје речи донекле олакшале.

— Нисам хтео својим саветима да утичем на тебе; можда би моје хладно расуђивање само порушило твоју срећу.

— Значи, тата, да ти под овим условима никад не би примио оно што се мени нуди.

— Не бих примио, сигурно не бих, — одговори, али кад виде безумно очајање на лицу своје кћери, он додаде: — али кад сам био у твојим годинама — ко зна?

Мирка одмаче столицу од стола и нагло устаде:

— Како ја мрзим те две жене, да знаш како их мрзим — и она бризну у плач.

Маловарошка причања као и све оно што се доиста дешавало у Београду у његовој породици, све је то много мање допирало до Владимира, него до Олге. Зато он није ни слутио да је Олга толико посвећена у све појединости; да су њој, чак боље него њему, биле познате све смутње његове матере и сестре, и све сузе које су пролиле „откад се она умешала у њихов живот и покушала да га отме њима, које су се за њега жртвовале, и посветиле сав живот само њему“.

И зато, што све то није знао, није сасвим могао да разуме Олгино држање. Он је слутио да је нешто морало допрети до ње, па чак је сад сасвим тачно знао и којим путем, али га је неизвесност о томе: шта јој је све речено и како је она примила целу ствар, почела јако мучити.

Зато покуша једног дана да говори отворено:

— Шта се десило са вама, Олга, и зашто сте се толико променили према мени?

Олга страшно пребледе.

— Према вама се нисам нимало променила — одговори.

— Онда шта да мислим о промени коју видим на вама?

— Видите — поче Олга тихо — ја знам како су ваши примили вест да ме волите: знам колико је очајања изазвала та вест. Ја знам зашто сте ишли у Београд и како су вас ваши тамо дочекали.

Владимира у првом часу непријатно дирнуше Олгине речи. Он је више осетио непријатност него изненађење што је Олга толико посвећена у ствар.

— Зашто слушате причања паланачких жена?

— Је ли то све лаж?

— Није.

Наста дуго, мучно ћутање.

— Ви сте више пута наваљивали да говорите с татом, а ја сам одлагала... Мене дочекују са мржњом, мене дочекују са увредама — па помислите, какав би мој живот онда био у вашој породици...

„Дакле, код ње постоји колебање!“ сену Владимиру у памети и у тај мах као да се нешто сруши око њега и над њим. Он пређе руком преко чела, покушавајући да се прибере и опет снађе у потпуно новој ситуацији коју те Олгине речи створише за њега.

— На вама је да одлучујете, Олга. Ја не бих желео да ваш живот поред мене буде несрећан.

Она га је посматрала испитујући.

„Можда би, под утицајем својих, желео да се ослободи обавезе коју има према мени?“

И разишавши се тог дана са нерешеним питањем свако од њих западе у тешке сумње.

Олгине речи „какав би мој живот био у вашој породици“ живо пред Владимиром изазваше слику његове матере и сестре, према којима је он имао толико обавеза, — много више но што их је имао Стојан који је био већ на матури кад је отац умро, док је он, Владимир, био дечак, потпуно за-

висан од њих, и ради кога су се доиста поднеле велике жртве. „А сад се тражи жртва за жртву“ помисли Владимир са горчином. Он је добро знао да, по његовом повратку у Београд, мати и сестра не би примиле никакве материјалне помоћи, ако он не би био поред њих. Становати далеко и примати новац од њега, значило би плаћати их — не, оне би му тај новац бациле пред ноге. „Па цар неће у замену благо, већ он хоће у замену главу“, падоше му на ум речи народне песме, и он се ражљути на себе због тога.

„Па какав би мој живот био...“ мучило га је непрестано — и он се сети Стојанове жељидбе и горких дана које је омрзнута Катарина провела у њиховој кући. Али Олга је била много нежнија и деликатнија од Катарине зар она не би умела стећи симпатије његове породице? Можда би најзад ипак све било добро, можда би она унела ведрину и хармонију у породицу, у којој се нарочито за ово последње време за то није знало?

Али зар наговарати Олгу на нешто што не чини драговољно? А после, кад код ње постоји колебање у одлуци, значи да постоји и у љубави — и та мисао била је најмучнија од свега што је Владимира мучило тих дана. Говорити отворено са Олгом, значило је у неколико оптуживати своје. А то Владимир није могао. И односи међу њима посташе усиљени, немогући, док једног дана понова не паде неколико мучних речи и Владимир не рече:

— Знајте да ме нико не може одвојити од вас, нико, ма ко то био. Али сад је на вама да одлучите. Ви знате доста, ја више немам шта да додам; можда ваш живот доиста не би био срећан у мојој породици. Одлучите се, Олга, овако је немогуће даље.

Она је ћутала оборене главе. Да није он ипак хтео слободу, разрешење од задане речи?

Мирка узнемирено приђе и седе до сестре. Њен фини инстинкт дао јој је да наслути више, но што би било појмљиво за њене године.

— Ако ви желите слободу — рече Олга тихо,
— ви је имате. Ништа вас не везује за мене.

— Олга, — викну Мирка поплашено, скочивши,
— Олга!

„Дакле, одлука је пала“ помисли Владимир, али се не могаде покренути са места на коме је седео. Он је знао да је његов одлазак овог пута дефинитиван, и није имао снаге да устане.

„А могуће да је ипак овако најбоље — за њу бар“, мислио је прикупљајући снагу и устајући најзад.

А кад се, после поздрава са Олгом, окрете и пружи руку Мирки, он у њеним црним, дубоким очима, виде толико очајања, да одједном разумеде шта је све изгубио, али натраг се више није могло.

III.

Често човек, коме се све руши, има неко горко уживање у томе, да гледа како се руши.

Владимир се затвори у четири зида, где је мислио да ће полудети: он се чак није ни трудио да савлада бол који је био упоран и јачи од њега, и који је он, најзад, толико волео јер је она била у њему, да није ни желео да га умањи. Он је знао да и Олга пати, и та мисао доводила га је на жељу да размрска главу о зидове своје собе.

Олга као да није излазила из куће: он је не виде нигде, не срете никад, и само што једаред чу од Стане да је била код њих и то у доба кад је била сигурна да је он у школи.

Али једног дана, излазећи из школе, срете Мирку. Као и увек, девојчица је ишла брзо својим лаким, грациозним ходом.

— Мирка, куда тако журно? — заустави је Владимир, тражећи у њеним цртама црте другог једног, милог лица.

— Чика апотекар иде послом у село, па је позвао и мене — одговори девојчица светлих очију.

— Идете ли кроз клисуру?

— Идемо. Све поред реке... и поред воденице.

Успомене оживеше. Они се погледаше право у лице. Девојчица је очекивала једно питање — али оно не дође.

Тетка Мара дође му пред Божић и отресајући снег са обуће, поче још с прага:

— Изгледа да си ти заборавио да имаш родбине овде.

— Нисам, него сам у великом послу, — и показа на хрпу хартија на столу, — извините, молим вас.

— Сви се чуде шта је с тобом. Пре си долазио свакодневно, а сад те већ недељама нема. Апотекарица ме баш синоћ питала, па и протиница се чуди. Али, разуме се, на тетку се заборавља, кад више није потребна. Уосталом, како хоћеш, твоја ствар. Не бих молила ни своје рођено дете, па нећу ни тебе: ако хоћеш доћи, ако нећеш... и она слеже раменима.

— Не, не, ето ме вечерас, бар да се одморим мало. Радим на једној студији коју сам још у Паризу почео.

— Та добро, де, верујем ти. Само, ако ћеш доиста доћи, да знам. Зими се код нас вечера у седам. А рећићу и апотекаревим да дођу после вечере. Бојана је добро дете, ту нема шта да се каже, а добро је и осигурана, јединица је.

— Добро, добро, — рече Владимир, — доћићу. Али ништа не могаде да разagna његово нерасположење. Он је час покушавао да се са теча Ђорђем и апотекарком упусти у разговор о политици, а час се освртао на близнакиње од којих је нарочито Стана била његова љубимица. Све је било узалуд. Већ око десет он се диже да иде, изговарајући се на умор и на посао рано ујутру.

А враћајући се по месечини кроз Черкеску Малу Владимир угледа пред собом две особе: висок човек у униформи, и нежна женска прилика ослоњена о његову руку. Пуковник је говорио нешто својој кћери, и његов глас је у одломцима допирао

до Владимира. Њему се учини да је поменуто име капетана Павловића, који је још једнако чекао на премештај, али није разабрао о чему је реч. По гласу пуковниковом видело се да је разговор био обичан, свакидањи.

Олга је ћутала, да ли што није имала шта да каже, или што није ни слушала. Ишла је погнуте главе, не видећи ништа, не слушајући ништа.

Владимир скиде пешир у пролазу.

Пуковник се дотаче капе, Олга не одговори на поздрав.

Владимир похита уз брдо. Куће су се рушиле, месечина је пржила очи; он није био далеко од халуцинација и лудила.

Не, тако се даље није могло.

Он још исто вече написа своме ујаку једно сасвим несређено писмо, у коме га је молио да пожури његов премештај за Београд, наводећи као разлог, сасвим без реда, започету студију, и убиствену монотонију у паланци.

И крајем јануара дође најзад жељно очекивани акт о премештају. Владимир помисли у први мах да се обрадовао, али шта је значило отићи!

Оставити све оно што је било живот за њега. Јер мада се више ништа није очекивало од личности која се волела, ипак, живети у истом месту, мучити се, умирати од бола кад се негде у даљини угледа нежна силуета плаве косе — шта је све то значило!

Проћи поред куће и кроз чипкане завесе, при светлости лампе, назрети неколико особа — круг у који је требало да и он уђе; сретати витку девојчицу која му више није трчала у сусрет; видети пуковника како пролази у касарну и примити леден поздрав у пролазу, јер оч је нанео бол оној малој за коју би обоје радо умрли: примати ударце на сваком кораку, умирати по сто пута ради ње, бити вређан и потајно презиран, и осећати иза свега

тога једно: то је ње ради... она... она — то је значило живети...

Одлазак Владимиров из паланке био је читав догађај.

Сестре Јовићеве, Савка и Стана, нису му последњих дана избијале из куће, слажући брижљиво његово рубље, издвајајући заједно с њим књиге и хартије, помажући му у свему. У тешким данима које је преживљавао, њему је годила брига и пажња његових сестара. Нарочито Стана, од скора срећна вереница капетана Мишића, као да је све око себе озаравала својом пуном душом.

— И ми ћемо скоро у Београд — говорила је Владимиру: — Миши су обећали Београд чим је добио чин капетана.

Најзад, једног дана пред Владимировом кућом стајала су кола претрпана пртљагом. Путеви су били завејани, планине су се белеле. Кочијаш у великој кабаници и замотан капуљачом све до носа, цупкао је поред кола очекујући свога путника.

Тетка Мара обиђе последњи пут Владимиров стан и отвори редом све фијоке, гледајући да се није шта заборавило.

— Е, па срећан ти пут — рече најзад, испраћајући га до кола и љубећи га.

Остали пријатељи који су дошли да га испрате, стајали су у групи, на улици.

Кад се Владимир поздрави са свима и смести у кола, Стана још скочи на стопицу од кола и загрли га последњи пут. — Видећемо се ускоро у Београду. До виђења — и скочи с кола смешећи се кроз сузе и пружајући руку капетану Мишићу који је прихвати.

Точкови зашкрипаше по снегу.

Пред апотеком зачу се апотекарев глас:

— Еј, стани, стани!

И непрестано трчећи, апотекар стиже кола.

— Па здраво, брате, срећан ти пут — рече

тресући срдачно Владимирову руку. — Сети се понекад, па пиши. Ја сам већ заборавио и да пишем (има десет година како пишем само пословна писма), али ти си млад, не заборави нас.

Са прага апотеке апотекарица поздрави Владимира климнувши званично главом.

Кола продужише даље кроз варош.

Али пре изласка, Владимиру би суђен још један сусрет. Недалеко од апотеке кола сустигоше Мирку. Девојчица диже очи и познаде Владимира, али ни једна црта њеног лица се не измени, он не могаде ништа прочитати из њених очију. Владимир се наже из кола поздрављајући је. Она ману руком у знак отпоздрава и продужи пут.

Кола изиђоше из паланке у хладну и белу природу, пењући се у планине кроз високо навезани снег.

На београдској станици чекале су две госпође, озбиљне и ћутљиве.

Владимир искочи из воза.

— Па како сте? — упита љубећи се са њима.

Материно лице још се више смрачи:

— Свакојако, — одговори, — сваког дана је живот све тежи и тежи.

„Почетак је добар“ помисли Владимир и живо се окрете од њих да би сакрио мучан израз на лицу.

— Где је носач? Чекај, пријатељу!

И потрча за носачем.

Мати и кћи пођоше полако изласку.

Владимир их сачека код изласка. На његовом лицу виде се само одлучност и мир. Са осмехом, који никако није одавао и веселост, поче распитивати о родбини. Тако разговор поче: обичан, званичан; разговор неопходан у породици.

Мати и кћи погледаше се кришом испод ока. То ће га нерасположење већ проћи, мислиле су, главно да је опет њихов и само њихов — а ко му и може бити пречи но оне!

IV.

Жеља Станина се испуни, и убрзо после венчања она са мужем пређе у Београд. У малом, пријатном стану који им је Владимир нашао, у нереду тек донетих ствари, на још нераспакованим сандуцима, седели су Владимир и Стана.

Кроз отворене прозоре улазило је пролетње сунце и мирис мајских ружа из оближње баште.

Стана је брату причала све што је мислила да ће га занимати, све што се тицало познатих личности из паланке. Прота удаје и четврту кћер, а апотекарица свим силама ради на томе да придобије секретара Костића.

— Само (али то не смеш никоме рећи), изгледа да се Костићу допада Савка. А знаш, ни она није равнодушна. Мама и тата, разуме се, о томе и не слуте.

— А други? — питао је Владимир не могући да спомене име, а жељан да сазна шта више о девојци коју је волео.

— „Други“ — настави Стана, оборивши главу, — добро су. Мирка је већ права девојка, сви је воле, а Олга... Олга је баш уочи нашег одласка примила прстен од капетана Павловића.

Зар је тако мало требало па да се заборави све што је било; зар се бол тако брзо могао преболети! Требало је мање од године дана па да се пређе преко прошлог и отпочне нов живот.

— Као и све друге — рече Владимир више за себе, гледајући непомично некуд; — ништа боља као и све друге.

V.

Капетан Павловић, видевши какво је очајање код Олге изазвао прекид са Владимиром и какву пустош његов одлазак, пожелеле у својој великој љубави само једно: да јој буде пријатељ и брат.

Одлазећи често к њима, он је деликатно избегавао сваки разговор којим би Олги могао на-

нети бол; он је тражио разговоре који су је занимали, а који су били далеко од паланке. Човек високе културе и финих осећања, умео је да се удаљи од места и догађаја и да дух своје пријатељице одведе далеко у крајеве где није постојало ништа болно.

И Олга се привикавала Њој је било пријатно његово присуство, радовала се његовом доласку. Она је после одласка Владимирова почела понова излазити с њим и са оцем; она га је често позивала јер је једини он у паланци умео да је удаљи од мисли које су пустошиле њену душу.

Једини он, јер Мирка је патила заједно са њом, жалила као и она.

И тако је све топлије и чвршће бивало пријатељство међу њима. Само Мирка није показивала никакве срдачности према Павловићу: она се често уклањала кад је долазио и у дну своје душе скривала неко необјашњиво осећање — нешто што је одбијало од капетана. Наслућујући то, капетан једног дана заустави Мирку нашавши је саму у ходнику, из кога она хтеде побећи чим га је угледала.

— Приметио сам — рече — да вас мој долазак не само не радује, већ вам је и непријатан. Зашто ви и ја нисмо пријатељи?

— Ја вам ништа нисам казала, — одговори девојчица, гледајући га право у очи, — зашто ме то питате?

Капетан слеже раменима и прође поред ње.

Разговори између капетана и Олге бивали су с дана у дан све срдачнији, и постепено, неосетно капетан понова пође путем који није водио само пријатељству.

— Био бих срећан — говорио је једаред — кад бих могао да вам пружим накнаде за све што сте изгубили. Ја немам друге мисли до вас, ја живим само у вама. Никад никога нисам волео као вас.

Иако Олгина осећања према капетану никад

нису прешла границе пријатељства, та велика осећања пријатно дирнуше њену нападнену душу. Она осети благодарност.

А најзад, једног дана, дође судбоносни разговор:

— Можда је и сувише рано да ви према мени осетите величину љубави, какву сте према другом једном осетили, али некад је довољно и пријатељство да се пође заједно кроз живот. Не склапају се сви бракови само из љубави, доста је што ја вас волим. А ја вас волим, госпођице Олга, ја вас толико волим...

Олга узбуђено саслуша речи изговорене са великом топлином.

— Ви у мени имате и пријатеља и брата... Све љубави које човек може да осети, концентрисане су у моме осећању према вама.

Затим настави сасвим тихо:

— Ја сам чуо одговор вашег оца, потребно је да чујем ваш.

Олга му без речи пружи руку, бледа и узбуђена.

Али илузија није дуго трајала. После првог пољупца са капетаном, Олга осети сву обману на којој је хтела основати нов живот. Човек, мио као пријатељ, постаде јој неиздржљив као вереник. Она осети страшно понижење човека који је учинио непоштено дело, жене која се продала.

И овог пута, у свом болу, она се осети потпуно сама.

Госпође из вароши обилазиле су и помагале Олгу. Госпођа Јовић, пошто је пре неколико месеца удала Стану, сматрала је себе за нарочито стручну и позвану да се сад нађе девојци саветима, да препоручи вешту шваљу из раденичке школе за обичније рубље, и велике бечке и париске трговине где би се боље ствари наручиле.

— Дете без матере, треба јој се наћи — говорила је протекторски по вароши.

Старија близнакиња Савка и Бојана апотекарева вадиле су неуморно жице за шупљику на платну и радиле монограме. И тако су сви имали дистракције, толико потребне у паланци.

И Олга је гледала да заглуши себе и да што мање мисли на фатално венчање које јој је на јесен предстојало. Она се силом претварала да је весела, не дајући више никоме да завири у њену душу, где ни сама није смела да загледа од стида и очајања.

Јер кад је једног дана, у тренутку бола, потражила своју сестрицу, она наиђе на чудан пријем: осети се као човек устављен пред богатом вилом на којој су сва врата и сви капци затворени. И Олга не могаде да говори. А Мирка је говорила о свему другоме, само не о капетану.

Сестре су мало и бивале заједно. И сувише занета пословима, посетама жена и посетама капетановим, Олга је тако мало времена имала за Мирку. А девојчица не марећи паланачке госпође, бежала је у брда или је правила дуге шетње са апотекаром.

Једном је, кад је чула да ће апотекар послом у село, дигла на њега своје дубоке, влажне очи и молила:

— Чика апотекар, поведите и мене.

Од тог доба он је увек водио собом и није познавао срећније дане од тих шетња у двоје.

Јер то су биле веселе шетње. Они су ишли по војнички, у корак. Апотекар са својим здравим лицем, насмејан и задовољан, и девојчица у кратким сукњицама, нежна и витка, са две дуге плетенице пуштене преко рамена, изгледали би сасвим као два шумска бића, да илузију није кварило страшно жуто, платнено одело које је апотекар увек облачио кад би ишао по селима. Они су ишли по војнички и певали из свег гласа, да се орило кроз клисуру. Река је шумела поред њих, а са брда грактали су гаврани. Велика сенка планине прекрила је друм, а над реком у клисури падала је магла.

Они су певали из свег гласа кад је наишао трговац Сибин и, познавши из далека апотекара по гломазном телу и неспретном ходу, потера брже коња и довикну им, устављајући се поред њих:

— Имате најмање још четири километра до вароши, ходите у кола да вас повезем.

Али они су живо замахали рукама, вичући:

— Не треба, не треба, ми ћемо пешке — и продужили пут.

Сибин се насмеја и потера коња, осврћући се непрестано за њима. Апотекарева фигура била је скроз комична: он се у ходу клатио целим телом избацујући смешно колена, и жутео се из далека као канарина. И Сибин је целим путем одмахивао главом, смешећи се за себе. Најзад, Мирка — она је још дете, али он, апотекар!.. Матор човек, а луд... Не, то Сибину није ишло у главу, ту би се свако морао насмејати!..

У вече је Мирка, уносећи безграничну веселост у кућу, имитовала зачуђено лице Сибиново и лица других паланачких грађана који нису могли разумети те шетње по селима, ни дружење зрелог човека са девојчицом. Пуковник је остављао новине насмејан, и слушао Миркина причања. Она је причала даље, како их је воденичарево магаре срело и познало, и како је мала веверица одједном скочила пред њих на пут. Стајали су сви троје на стази међу високим стаблима и гледали се очи у очи, и да Мирка није пријатељски пружила руку веверици, ко зна докле би тако остали.

— Магаре је било паметније од веверице, — говорила је; — оно није побегло.

Познавала је све дрвеће у шуми, разазнавала гласове свих тица.

И само једно вече вратила се замишљена кући.

Гараво Село лежало је на крају долине кроз коју је протицала река, и лепо су се из Черкеске Мале могле видети његове беле куће кад блеште

на сунцу. Назив је носило по неким чергарима који су, ко зна кад, становали у њему, док би данас заслужило сваки други назив до тај. Његове беле куће изгледале су као окупане у реци.

Апотекар се спремао послом у село, а Мирка је блистала од задовољства кад јој је саопштено да ће ићи. Она је одјутрос већ два пута навирила у апотеку и питала кад ће се поћи, и сад, док је он свратио до куће да обуче своје платнено одело, она је нестрпљиво чекала пред апотеком.

Апотекарица погледа зловољно свог мужа.

— Кад год је највећи посао, ти нађеш какав изговор и одеш. Тако се не води радња и не добијају муштерије.

— Спасоје ће остати у апотеци.

— Спасоје није што и ти.

Апотекар се није нимало узнемиравао. За двадесет и шест година брачног живота, имао је довољно времена да позна своју жену. Да се, рецимо, решио да Спасоја пошље у село, а он да остане, протест би био исти, са врло малом изменом у реду речи.

Он се мирно спремао, журећи само зато што је знао да га Мирка чека.

— Сигурно ћеш опет повести оно дете? — упита апотекарица.

— Разуме се да ћу је повести.

— Цео свет ти се смеје. Зар немаш старијег друштва од тог детета?

— Свет би ми се смејао и кад бих, као Сибин, целог дана играо фарбла пред „Европом“.

— А јеси ли се икад сетио да поведеш своју кћер?

Апотекар застаде. Нешто, налик на грижу савести, такну га до дна душе. Доиста, то му никад није било ни на крај памети.

— Увек су ти други пречи — додаде апотекарица горко.

— Па нека пође и Бојана. Где је Бојана?

Бојка сине! — и нервозно истрча у башту, где је видео да му кћи везе под орахом.

— Шта је, тата? — питала је, дижући своје спокојно лице с рада.

— Хоћеш ли с татом у село?

— У село... А зашто?

— Па тако, да прошетамо.

Девојка прсну у смех.

— У шетњу, па у село... Боже, тата!

Апотекар осети неумесност свога предлога.

— Ићићемо преко ливаде, поред реке... Да видиш како је лепо.

— Видела сам ја то — примети она мирно, нагињући се над вез.

И апотекар са Мирком сиђе низ чаршију и упути се реци.

Обично су одлазили по врућини, а враћали се за хлада; враћали се у оно доба дана кад су прве звезде излазиле, кад је жито најчудније шумело, а над реком лебдела бела, непровидна магла. Жито крај пута шумело је, а река је певала своју вечиту песму. Они су познавали сва места и све ћуди реке: кроз долине, њено корито било је широко и мирно, док је код гробља, које је лежало на падини пре уласка у клисуру, хучала већ стешњена, љутила се и пенила. То је можда било једно од најлепших места, само апотекар га није марио, и много је више волео клисуру, долину или брда, где је природа била лепа за себе, не потсећајући на смрт. И зато се девојчица често искрадала сама на друм, и често се могла видети њена витка силуета где стоји горе, на путу за клисуру, и гледа наниже, на гробље и реку. С пролећа су булке китиле напуштене гробове; сенка планине силазила је преко њих у долину, а река је, влажећи најниже хумке, певала, причала, шапутала, некад јаче, некад тише, стрепећи пред уласком у клисуру...

Пошли су из Гаравог Села кад је сенка ве-

лике планине прекрила половину поља. Сенка им је ишла у сусрет, а они њој, и кад им сасвим прекри пут, са планине дуну свеж ветар. Ишли су као и увек у корак, весели и задовољни, као да им се срећа тога дана нарочито насмејала.

Сунце је залазило и ситни, румени облаци на западу, огледали су се у реци. Жито је њихало својим зрелим класовима и, као и река, шапутало неку чудну причу, различиту од њене, а тајанствену као и њена.

Њих у сред пута заустави тај разговор поља и воде. Апотекар диже главу ослушкујући, Мирка заустави дисање... А с планина, нечујно скоро, сиђе један дах, додирну врхове зрелих класова, прелете преко речне површине и изгуби се пут Гаравог Села. Високе планине у круг као да послаше поздрав једна другој.

Сутон се спуштао над земљом, и над реком се лагано простирала магла...

Апотекар седе на камен крај пута, Мирка се не помаче. Њене дубоке очи гледале су, отворене широм, њен напрегнут слух слушао је гласове ноћи и природе.

Јато чавака прелете преко њиних глава гракћући отегнуту, једнолику песму и изгуби се у правцу клисуре, а с планина понова сиђе дах; дотаче се класја, врба, усталаса маглу над водом и изгуби се пут Гаравог Села.

— Како је то лепо, чика апотекар, — шапутала је девојчица.

Он не одговори ништа: погрбљен, савијен, он се стапао са великом природом.

„Зри, зри...“ викали су зрикавци у житу.

Девојчица изненада притиште длановима очи и заплака.

— Зашто ја сад плачем, чика апотекар, зашто ја сад плачем?

То вече се нешто ново и непознато пробудило

у Миркиној души, нека туга, која као да није имала основа — и она се вратила замишљена кући.

А нико можда, ни онда ни доцније, не би боље разумео њене сузе тог вечера, до апотекар, њен стари „чика апотекар“, који је век провео у паланци и читавих двадесет година није имао у рукама друге књиге, сем његове фармакопеје.

VI.

Олгино венчање би утврђено за јесен, после великих маневара на које је одлазио пук.

Пуковник је са ћерком преседео дуге вечери разговарајући о свему што је требало посвршавати за време његовог одсуства: о још недовршеној спреми, о стану узетом на пијаци недалеко од апотеке у коме су већ радили мајстори, и о многим чему другом, што је требало збринути пре венчања.

Пуковника је помало болела мисао да ће му кћи ускоро отићи из куће, док Олга уопште није смела ни да мисли да је само још неколико недеља одвајају од дана кад ће морати да напусти очеву кућу и њену највећу радост — Мирку. Она се радовала што ће опет неко време провести слободна, сама са сестром: желела је да бар за тренутак заборава на све што је било и на све што је чека.

Али уочи поласка пука њу дубоко дирну разговор са капетаном.

— Ви видите да ја нисам срећан — казао је Павловић, — а знате да је моја срећа у вашим рукама.

— Кад се вратите биће све друкчије. И ви треба мене да разумете.

— Ја вас разумем, али то све боли... Ми смо већ неколико месеци верени, а ја још никад с ваше стране нисам опазио ништа што би личило на љубав — поред тога што сам толике илузије стварао себи. Ми смо у ствари туђини: нисмо учинили ни једног корака да се зближимо. Ви ме, Олга, мучите свесно или несвесно, а знате да ја не могу без вас...

Он саже главу гризући усне које су му дрхтале.

— Уопште, — настави, устајући и ходајући по соби, — ја сам у вашој кући потпуно стран. Ваш отац, чудан човек, он се ни у шта не меша. Ја нисам осетио да сам му и најмање ближи откад сам вереник његове кћери.

— А Мирка. — настави, застајући пред Олгом и ширећи руке. — Мирка показује једно тако отворено непријатељство према мени, које ја ничим нисам заслужио.

— А највише ме мучите ви, Олга. Ја не марим за цео свет, али ви, који за мене значите све — ви ми не дајете ништа...

Сажалење према човеку испуни Олгину душу. Она приђе капетану.

— Знали сте да сам недавно преживела један велики бол, први бол у моме животу. Пустите да га преболим.

Капетан неверујући затресе главом.

— Кад бих још могао веровати!

— Казала сам вам, све ће бити друкчије кад се вратите.

Она диже главу и прими на уснама пољубац који сасвим занесе капетана.

Њој се учини у тај мах да и у њеној души устрепта нешто што је личило на љубав, и она се обрадова том осећању.

На дан пред полазак пука пала је плаха киша. Са планина сливали су се потоци и јурили кроз Черкеску Малу, а на пијаци, на опште задовољство паланачке деце, начинило се читаво језеро.

Ујутру је паланка осванула као окупана и оба-вијена у маглу, необично густу за то доба године.

Сеиз, чекајући са коњима пред пуковниковом кућом, изгледао је у магли као утвара: час се његово тело сливало са телом коњским, час су коњи, приближени један другом, личили на фабулозно биће са много ногу.

Пуковник, у шињелу, стајао је на сред собе и навлачио рукавице.

— А кад се вратиш, тата, онда ћеш ме научити да јашим — говорила је Мирка.

Пуковник је, смешећи се, помилова по коси.

— Па после ћемо на коњима кроз шуме: и ти, и чика апотекар, и ја.

— Добро, добро, — рече пуковник љубећи се са кћерима, — то ћемо тек видети.

Он изиђе из куће.

Фабулозна бића размрсише се у магли: човек и коњи приђоше пуковнику.

Он се попе у седло и, нагињући се, још једном се поздрави са кћерима.

Коњи пођоше низ брдо.

— Тата, тата! — одјекну за њим јасан Миркин глас. — Збогом, татице!

Он се осврте смешећи се, али назре витку прилику која одмах ишчезе у магли.

— Тата! — чуло се још однекуд.

Пуковник заустави коња. Густа магла лежала је међу њима. Под једном нејасном слутњом он се хтеде вратити да још једном загрли мило дете, али се сам насмеја својој детињарији и потеря коња низ брдо.

Сестре се вратише у кућу ослушкујући бат коња како се губи у даљини, а мало затим чуше и тешку лупу топова при изласку из вароши. Да није било магле, виделе би с прозора батерије на узвишици пред паланком. Кад се лупа топова и бат коња сасвим изгуби у даљини, Олга диже главу.

— Отишли су — рече тихо.

Мирка је прелете једним брзим погледом, проницљивим као и поглед њеног оца, и хтеде изаћи из собе. Олга је задржа наглим покрегом.

— Не, — рече — остани. Ми смо и тако врло мало заједно, и то ме боли, то ме врло боли.

Она привуче сестру себи и продужи:

— Ти си се раније увек радовала кад сам ја била радосна, а жалила кад сам жалила и ја. Данас се ти туђиш од мене, не делиш више моју радост.

Девојчица је ћутала не дижући очи.

— Видиш, — настави Олга, — кад сам се верила са Павловићем ја сам се у први мах покајала: учинило ми се да га не могу волети. Али данас ме је победио својом добротом и својим осећањем. Ја га данас волим.

Мирка је добро разумела шта је од ње тражила њена сестра. Она диже влажне очи на њу и рече:

— Кад га ти волиш, волићу га и ја.

Олга радосно загрли сестру.

На тај се разговор више нису враћале, а како је апотекар био на путу пословима, девојчица је ретко остављала сестру. Заједно са њом распремала је кућу, одвајала ствари, претресала забачене фијоке.

Једног дана испод несређених хартија испаде фотографија једног младића у цивилу. Олга узе слику и не могаде одвојити очију од ње. Она је дуго гледала нетремице, несвесна свега што се око ње догађа.

Кад је, ко зна после колико времена, дигла главу, виде да Мирке нема крај ње. Она је потражи и нађе у њиховој соби, на постељи, где горко плаче сакривши главу у јастуке.

VII.

Апотекар се враћао колима са станице, и баш кад је силазио низ последњу узвишицу пред паланком, угледа пред собом једну добро познату прилику, која му се учини много измењена. Витка девојчица ишла је полако и тромо, што није био њен обичај, погнуте главе и опуштених руку. Корачала је тешко и застајала на сваком кораку.

Он заустави кола и викну је. Мирка застаде, уморно се осмехну и продужи пут.

— Шта је то с тобом? Ходи, одвешћу те до куће.

Она без речи приђе, попе се у кола, завали у кут и затвори очи. Очи су јој биле мутне, образи су горели.

„Није добро“, помисли апотекар.

Он ухвати танку руку која је млитаво лежала у крилу. Рука је била врела, док су се рамена тресла у грозници.

Апотекар разви велики плед и умота девојчицу.

— Откад ти није добро?

— Још од синоћ, али сам мислила да ће ми бити боље кад изађем.

— Боли ли те штогод?

— Да, грло, али ме не боли много.

Апотекар је одвезе до куће, остави код поплашене сестре и отрча по лекара.

Лекар то вече не рече ништа, али идућег дана чуше страшну реч — шарлах.

Девојчица је лежала у бунилу преврћући се немирно са једне стране на другу. Она је јечала и викала, не познавајући никога око себе.

Од њене постеље нису се одмицали Олга и апотекар, побледели и испијени од умора непроспаваних ноћи. Апотекар је сасвим оставио апотеку на помоћнику Спасоју, и само би свремена на време навиривао с прага и издавао потребне наредбе. Кући никако није ишао. Пуковнику је послао опширно писмо чим се Мирка разболела.

Девојчица је вичући и мучећи се ударала главом с једне стране на другу. Уочи тог дана из њених ушију поцурела је гадна течност.

— Зашто се ја тако мучим! — оте се једном крик са њених усана.

Олга се наже над сестру.

— Како ти је, Мирка?

Девојчица уопште више није чула. Она се немирно претурала јечећи, док се понова не оте један узвик :

— Тата, где је тата?

— Писали смо му, доћиће — говорила је Олга.

— Тата, — понови Мирка тражећи нешто рукама у мраку који је владао око ње. И она доиста ухвати крупну, мушку руку, и задржа је у својој.

Нешто налик на осмех прелете преко намученог лица.

Она задржа руку, а мало затим прстићи омлитавише: она се окрете на страну, уздахну и умири се.

... А пред зору се угаси нечујно и неосетно, као жижак који је тињао целе ноћи...

Кад спустише сандук у раку одведоше Олгу, а кад бацише и прве прегршти земље у гроб, свет се поче разилазити. Први сутон провлачио се кроз клисуру, а хладноћа се пела са река.

Апотекар сачека да се начини хумка и пободе крст, а кад и гробари одоше, он размаче цвеће којим је гроб био претрпан и седе на свежу хумку.

Над реком пред гробљем спуштала се магла... Већ оголела дрвета на подножју планине шумела су својим сувим гранама, а кроз клисуру дувао је студени јесењи ветар. Река је тихо шапутала у магли, а са брда грактали су гаврани. Више његове главе прелете јато чавака гракћући једнолико и отегнуто и одлете у планину, а с планина сиђе један дах, затресе оголело грање на дрвећу, усталаса маглу над реком и изгуби се пут Гаравог Села, као да високе планине у круг послаше поздрав једна другој.

Апотекар покри лице шакама и оста непомичан.

Месец је већ високо светлео над планинама а, он се није кретао. И ко зна докле је остао тако.

Воденичар који се касно у ноћ враћао у воденицу, јашући на магарцу, још је озго с друма, видео мрку прилику како седи у цвећу.

Пуковник је примио апотекарево писмо скоро истовремено са депешом, у којој се јављало да је Мирка умрла.

Код куће затече већ готову хумку, и старију кћер сатрвену од бола

Он прође кроз пусте собе и врати се Олги. На његовом потамнелом лицу огледала се иста она не-ерица, каква се видела и у Олгиним скоро избе-зумљеним очима. Јер њој се чинило да је то све само страшан сан и да је Мирка, можда, са апотекарром у брдима: њој се од гласова на улици при-чињавао њен глас, од ма чијег хода, њен ход. Она се понекад, заборављајући се, скоро љутила што Мирке још нема и нестрпљиво се освртала на врата.

Она је заборављала на све што се тичало ње лично, и кад је једна паланачка госпођа упита за које ће време одложити венчање, она је неразумела.

А кад први пут угледа капетана, она узмаче за корак и опружи обе руке као у одбрану:

— Не, не прилазите! Ви знате да вас никад нисам волела. Мислила сам да ћу се навићи, али не могу, не могу... Не љутите се на мене...

VIII.

Вест да је Олгина веридба покварена, пронесе се муњевитом брзином кроз варош.

Апотекарица изненађена пљесну рукама.

— Јесте ли чули, госпођо Јовић, то је страхота! Вући људе тако за нос, као што та девојка чини — просто нечувено!

Госпођа Јовић потпуно је била на страни своје пријатељице.

— Што је најлепше, на мене је, док је нисам познала, чинила врло добар утисак.

— И на мене, и на мене — говорила је апо-текарица живо, радосна што се у томе преварила, и што је њена кћи свакако боља од Олге.

— Ето, — настави госпођа Јовић филозофски, — и Бог увек узме оно што је најбоље. Онакво дете, па оде... И то сад, кад нигде нема шарлаха по вароши.

И жене се пустише у нагађање где је Мирка

могла добити ту страшну болест. Истовремено са њом разболе се и Смиња поткивачева, али дете устаде већ после две недеље. Други нико није боловао, а није се чуло ни по селима да га има.

Доцније се причало, да је баш пред Миркину болест прошла кроз варош једна у црнини, и да је носила у котарици грожђа. Мирка је стајала на улици са протиним кћерима, и жена им хтеде дати по један грозд. Девојчице не хтедоше да приме, али кад Мирка виде напаћено и уплакано лице женино и тужне очи пуне молбе, она се сажали и прими грозд.

— Узми бар ти, кад већ моја Зорица не може, — говорила је жена одлазећи низ чаршију и утирући очи крајевима црне повезаче.

Само, зашто је Олга покварила веридбу, то нико у паланци није могао да схвати.

Госпођа Јовић говорила је апотекарици:

— Знате већ како је то кад деца расту без матере. Моје кћери не само да не би смеле учинити тако што већ, ето, Стана се пре веридбе никад није састајала са Мишићем, сем у друштву где смо сви били; он је прво говорио са нама, па после с њом. А пуковник дозвољава да му кћи чини шта хоће: она му саопштава већ готову веридбу, она без питања раскида са онаквим човеком! Знате ли, госпођо Марковић, већ сам мислила да ми наше кћери не би требало да пуштамо често к њој. Рђави примери су врло заразни, а моја деца су досад служила увек само за углед.

Савка погледа матер испод ока. Велика бела хризантема коју је баш тог јутра добила од секретара Костића стајала је у вази на њеном столу, а писамце са неколико кратких, али изразитих речи, лежало је у фијоци под сигурним кључем.

— Не кажем да је сад можемо одједном напустити, — настави неумитна госпођа Јовић — али ћемо се постепено повући. Ти, Савка, без мене нећеш више отићи к њој. — И ја ћу Бојани забра-

нити — рече апотекарица одлучно. — Не разумем само оног мог старог : за своје дете не брине као за њу.

— Веште су те жене — примети госпођа Јовић двосмислено, и апотекарица оста запрепашћена са једном сасвим новом мишљу која јој дотле никад није пала на ум. Најзад, свашта се на свету дешава...

Апотекар је, у белом мантилу, стајао иза стола у апотеци и журно нешто мешао у белом порцуланском чанку. Он је механички мешао гледајући кроз велике излоге на пијацу и на брда у даљини која су затварала котлину. Јесења киша мутила му је изглед на планине, сливајући се низ прозоре и застирући видик.

Он је мешао журно као да је хтео физичким кретањем да одагна мучно осећање које му је лежало на души. Он још никако није могао замислити да му сваког тренутка неће навирити витка девојчица на врата од апотеке и поздравити га са:

„Добро јутро, чика апотекар“.

Он од смрти Миркине није више крочио из паланке, и за све послове које је имао по селима, а на велики протест своје жене, слао је помоћника Спасоја.

Он се плашио клисуре, плашио се реке; њему се сад чинило — нешто што раније никад није мислио — чинило му се да ветар тужи и цвили, а киша која је лила низ прозоре, као да је била бујица суза које је неко проливао. Одједном би га спопадала слутња да се у тај мах баш дешава опет нешто страшно, да је смрт сасвим близу — и проби-вен хладним знојем, нервозно би остављао апотеку и отрчао до куће, надвиривао на прозор заклањајући очи рукама, да види само за тренутак своју Бојану како везе поред прозора. Затим би узнемирен отрчао кроз Черкеску Малу до пуковникове куће и вратио се умирен кад би видео да су обоје живи.

Апотекарица је, склапајући руке у чуду, говорила пријатељици :

— Сасвим полуде човек, не знам шта му би. А једаред је покушала и да своје мужу каже коју паметну реч:

— Ти си целог века служио за подсмех, па и сад. Најзад, док је пуковник био на путу могло се још и мислити да се девојци налазиш место оца (мада је посао око болеснице пре био посао нас жена, но твој), али сад, кад јој је отац ту, и кад се зна каквог је понашања та девојка, не би требало никако да одлазиш тамо. Све поруге које си досад доживео хоћеш да завршиш највећом што се може замислити.

Апотекар није слушао жену. Он је, правећи прашкове и дувајући у хартијице, једнако мислио шта је то било што је још имао да уради од јутрос, и није могао да се сети. Он пређе уназад, на јучерашњи дан — и сети се. Журно извади једну кутијицу са пилулама, метну је у џеп белог мантила и обуче шињел.

— Ти остани у апотеци док се Спасоје не врати. Тек што није дошао — и пожури кроз Черкеску Малу.

— Ево, — рече задихан, пружајући кутијицу Олги, — начинио сам још синоћ, али сам заборавио да донесем. Ако би вам још шта затребало, пошљите посилног.

— Не, хвала, ништа нам не треба... Ви сте толико добри — додаде спуштеним гласом.

— Ех, којешта, — смаче апотекар раменима: — живи људи налазе се један другоме. И мени би се у несрећи други нашли. Зато смо ту, да се помажемо...

— А пуковник у касарни?

— У касарни.

— Не треба да седите сами. Отидите до Јовићевих или код протиних. Ничему не води то што чините.

— Мени је најлакше кад сам сама.

Апотекар затресе главом.

— Послаћу вам Бојану после подне, да вас разговори мало. Поздравите пуковника.

— Навратићу ја опет довече — добаци још, одлазећи журно.

Сваког дана виђао је апотекар оца и кћер како силазе гробљу. Ма како лиле јесење кише, ма колико дувао ветар, њих ништа није могло задржати. Јер зар су могли ма и један дан оставити само дете које је спавало крај реке, при уласку у клисуру!

Испод натучене шапке видело се пуковниково лице, које би се тешко могло познати. Ко би још наслутио оног строгог и импозантног во ника у човеку без воље, упалих образа, проседеле косе; у човеку који је ћутљив ходао из једне празне собе у другу и мртвим очима прелазио с предмета на предмет. Ко би га познао у човеку који је непомичан стајао над гомилом земље, над којом је његова старија кћи проливала очајне сузе, бујицом као и јесење небо...

Апотекар их је виђао сваког дана при одласку и при повратку и њему, као и свима у паланци, изгледало је то сасвим природно. Али једаред, при повратку кући, Олга изненада клону на раме свога оца. Пуковник је чврсто задржа руком и осврте се око себе. Како је апотека била близу, он је уведе и замоли за штогод, што би јој мало повратило снагу.

Саплићући се између столова и рафова, апотекар приђе Олги са чашицом коњака у руци. И пружајући јој чашицу, он добро погледа девојку. „Није добро“ прође му кроз главу и пресече га. Олга није личила на пређашњу Олгу: омршала до крајности, до немогућности, са упалим очима и слепоочницама; са рукама које су се провиделе од белине, изгледала је као самртник. Њене плаве очи, које су по изразу тако много потсећале на Миркине, уоквирене великим, танким колутима, изгледале су као модри жишци који се гасе.

„Не, није добро“, понови апотекар у себи узнемирено.

— Господине пуковниче, — рече затим, — кад одведете госпођицу кући, вратите се у апотеку: имам један важан разговор са вама.

„Шта ли сад још може бити важно?“ помисли пуковник, погледавши тупо апотекара.

Он поможе Олги да устане. и држећи је чврсто поведе је навише кроз Черкеску Малу.

— Дођите одмах, господине пуковниче, ствар је хитна.

И оставши сам, апотекар пође нервозно горе доле по апотеци. Он је изненада осетио прекоре које је учинио самоме себи. Ако је пуковник већ изгубио разум, није га смео изгубити и он, а ако се пусти да ова девојка пропадне, он никад више не би имао мирнога сна.

— Ходите овамо, молим вас, — пресрете свога пријатеља уводећи га у собицу иза апотеке, — овде ћемо бити сами.

— Слушајте, господине пуковниче, — поче, прелазећи одмах на ствар, — ја вас разумем, ви сте сасвим изгубили главу, али баш зато и хоћу да вас опоменем. Да ли сте ви приметили како изгледа ваша кћи?

Пуковник га није разумео.

— Да, — настави апотекар, — ви сте утучени као она. Разумем ја то, и ја сам отац, а после, — додаде тише, — ви знате колико сам и ја волео то дете.

Он за тренутак не могаде даље.

Пуковник се налакти на колена и заклони рукама очи.

— Него, — настави апотекар, — треба спасавати што се може. Уклоните госпођицу одавде, где је све сећа на сестру, и на све друго што је преживела. Пошљите је у Београд стричевима, или је водите куда да се опорави и лечи. Зар ви не ви-

дите шта се учинило од ње? Једно сте дете изгубили, чувајте ово друго.

Пуковник је узнемирен гледао апотекара.

— Тражите одмах отсуство па бежите, тражите премештај, идите одавде Овде ћете пропасти и ви и она. Најзад, за нас старе шта мари, али деца треба да живе...

Кад је отац после неколико дана саопштио Олги да је тражио отсуство и да ће зиму провести у Београду, она енергично устаде против тога. Њој се отац учини себичан и неосетљив у тај мах; она није могла разумети како је уопште дошао на ту мисао. Зар њега, као и њу, није везивао онај гроб, зар се могло отићи, оставити Мирку саму!..

Она нервозно и плачући изговори оцу све што је мислила, али он оста непоколебљив. Са страшном мирноћом он је говорио да је добио позив од брата и да се тај позив не може одбити.

Не разумевајући ништа, очајавајући и плачући, Олга поче спремати ствари за пут.

Апотекар је седео на дивану, погрбљен, и пушио.

— А, ево, — рече, сетивши се одједном и вадећи нешто из џепа, — донео сам вам флашицу коњака. Не заборавите да је понесете кад будете пошли, може коме позлити успут.

Олга зловољно прими флашицу, не захваливши, и спусти је на сто.

— Ја не разумем тату... зашто сад хоће да идемо, зар њега тако мало везује ово место! Он се одједном променио, постао је неосетљив, а он је њу толико волео... И она бризну у плач.

Апотекар извади цигару из уста.

— Госпођице Олга, погледајте вашег оца и сетите се како је изгледао пре Миркине смтри. Ако нађете да га не треба отргнути одавде, ја вам дајем реч да ћу га наговорити да остане.

По вечери, док су седели у трпезарији, Олга примети да њен отац више не гледа у књигу већ некуда преко ње. Мало затим он устаде и поче ходати по соби. Његово лице изгледало је непомично: очи полузатворене, усне стиснуте. Страшна патња видела се у укоченим цртама.

Олга, скупљена на крају дивана, пратила га је очима.

— Тата, — зовну тихо.

Он се трже на звук њеног гласа и застаде крај ње.

— Шта је, Олга? — говорио је милујући њене измршавеле образе. И дижући њено лице себи, рече: — Видиш, нема се куд, мораш бити јака.

Њој грунуше сузе на очи: она покри његове руке сузама и пољупцима, очајна под осећањем кривице због клевете коју му је нанела.

— Кад ћемо у Београд? — питала је грчећи се од плача.

IX.

Јесење кише немилосрдно су квасиле Београд, раскаљавши страшно београдске улице и претећи поплавом становницима дунавског и савског краја.

Гости који су долазили код госпође Станојевић, остављајући кишобране у предсобљу, жалили су се на дугу и суморну јесен. Већ недељама и недељама ни једног лепог дана. Тако рђава јесен није се скоро упамтила.

Госпођа Станојевић и Јелка трудиле су се, дочекујући посете, да им што пријатније учине бављење код њих, у заложеним собама и при шољи топлог чаја. Дуго затворена кућа госпође Станојевић оживела је понова од повратка Владимирова, а нарочито откад је Владимир изабран за доцента београдског универзитета. Обновљене су старе везе, начињена нова познанства. Доста је било тешких дана од смрти Владимирова оца право је било да

најзад живот у њиховој кући пође опет веселијим током — као што је текао некад, за очева живота.

Госпођа Станојевић, испративши жену адвоката Бошковића, зачешља проседу косу пред огледалом и врати се у собу пуну гостију.

Она пређе погледом с једног краја на други и с неспокојством одмери младу госпођицу Јовановић која је полугласно разговарала са Владимиром. То је била лепа и образована девојка, и, како се матери и Јелки чинило, Владимир се радо забављао с њом. Зато мати и сад потражи поглед своје кћери и оне се немо, непримећено од других, споразумеше очима. Свака млада девојка која би могла ући у њихову кућу као нови члан, улевала је страх обема.

Јер како је био леп овај живот у троје!

Истина је, да је Владимир после свог повратка у Београд морао имати доста тешких дана — то се видело по њему, мада ништа није говорио — али данас, мислиле су мати и сестра, кад је већ све прошло и кад је својим радом постизао успех за успехом, извесно је да више није жалио за прошлом варљивом срећом, и за девојком која свакако није била достојна њега, нити њихове куће.

Госпођа Станојевић седе до Стане Јовићеве — сад, већ срећне госпође Мишић — и поче један од обичних разговора. Шта се са малом паланчанком Станом и могло говорити, ако не о пијачним ценама, о кувању и скупоћи. Ни она ни Јелка нису никако могле разумети Владимирове велике симпатије према Стани: њима је изгледало несхватљиво да човек његове интелигенције може да преседи толико времена код ње, која није умела да прати његов рад као Јелка, нити да води озбиљне разговоре као она. Мати и кћи су у дну душе презирале паланчанку Стану и увек се трудиле да великом љубазношћу прикрију то презирање, јер најзад, ако неко и не вреди много, нисмо ми позвани да му то покажемо. Зато је госпођа Станојевић и сад села по-

ред ње и почела један од свакидашњих разговора, пратећи истовремено и разговоре других госпођа, и посматрајући непрестано испод ока Владимира и госпођицу Јовановић.

„Како ти млади људи немају укуса“, мислила је очајно, видећи да Владимир, заинтересован, слуша речи госпођичине. „Можда је то ипак само учтивост“, тешила се затим.

Госпођица Јовановић устаде.

— Зар већ, тако брзо? — говорила је Јелка пријатељски.

— Мама ме чека код Нешићевих, морам још тамо отићи — говорила је тако исто пријатељски госпођица.

Владимир и Јелка испратише је до изласка, и Јелка се врати у собу гостима.

Владимир оде у свој кабинет за рад, и поче ходати с једног краја на други, пушећи нервозно цигарету за цигаретом.

Тих дана био је опет у данима нерасположења који су код њега наилазили понекад, баш онда кад би требало да је најзадовољнији.

Он није волео те тренутке, и енергично се борио против њих. Јер то није био умор од живота који је волео, то није била сусталост у раду — то је било само једно осећање празнине у души, која се није дала попунити. Разговор са госпођицом Јовановић, њена лепа интелигенција и деликатно интересовање за његове радове, све то потсећало га је на разговоре са Олгом. А Станино срећно лице као да му је увек говорило: „Ти нећеш никад имати кућу, спокојну као што је Мишићева, ти никад нећеш имати жену, срећну као што је Стана“. Иако се у дну душе нешто снажно бунило, пркосило и говорило „рад, рад“, опет су наступали тренуци кад је душа чезнула још за нечим вишим. Није довољно да ми волимо некога да бисмо били задовољни: потребно је да и он воли нас. Зато рад,

ма колико га волели, не даје потпуно задовољење — бар не у младим годинама.

Он је пушио ходајући нервозно по соби, кад неко тихо закуца на врата.

Пред њим се указа мило лице Станино које тог дана, зачудо, није имало онај весели израз који се никад није губио. Она је изгледала уморна, но то је можда долазило од бременитости која се већ лако запажала на њеном младом телу.

— Имам да ти кажем нешто — рече, покушавајући узалуд да се насмеје. — Ја и тако већ морам кући, хоћеш ли да ме испратиш?

— Ја те не бих ни пустио саму — рече Владимир срдечно.

Стана се опрости са тетком и Јелком. Оне, видећи да и Владимир одлази, одгледаше за њима зловољно, незадовољне што га Стана одводи, и то још по таквом времену.

Киша је непрестано ромињала: ситна, јесења киша која не мисли стати.

Стана се ослони о руку свога брата, заклањујући се под његов кишобран, и они полако пођоше београдским улицама.

— Знаш, — поче после дуге почивке — јутрос сам добила писмо од куће.

— И зато си невесела?

Она потврди главом.

— Шта се десило.

Стана чврсто стеже његову руку као да је хтела нежношћу да одмах ублажи бол који ће му нанети.

— Мирка је умрла.

Владимир стаде.

Његова мала некадашња пријатељица; оно дете које је било као сунчани зрак за свакога ко је познавао — да ли је то могуће!

— Просто не могу да верујем — продужи Стана, уздржавајући сузе. — Добила је шарлах и умрла за неколико дана. Пуковник је био на ма-

неврима, Олга је била сама са њом: можеш мислити шта је морала препатити.

Владимир није могао проговорити. Страшно блед, он је механички корачао поред Стане. Једно још је желео да зна, али уопште није могао говорити.

Али Стана као да наслути.

— Требало је Олга да се венча одмах после повратка пука. Сад ће се венчање сигурно одложити.

Били су пред Станином кућом.

— Сврати на који тренутак — молила је Стана.

Он само затресе главом, стежући њену руку, и продужи пут.

Она одгледа за њим, пустивши сузама на вољу.

Не, мала паланчанка Стана није умела да води високе разговоре као Јелка: она није имала отменог образовања као она, није имала толико интелигенције ни духа — она је имала само душе.

Владимир пође насумце београдским улицама. Девојчица жртва, а вољена девојка у наручју другог човека — то је превазилазило његову снагу. Лепи капетан сигурно је и сад седео поред Олге и говорио јој утешне речи.

Он се врати касно кући и затече матер и сестру још за столом. Јелка је водила коректуру на табацима најновијег Владимировог рада, који су баш тог јутра донети из штампарије.

— Треба да прегледаш ове латинске текстове — казала ја Јелка. — Са осталим сам ја готова.

— Остави табакe на мој сто, прегледаћу их вечерас или ујутру.

— Сутра, око десет, доћиће дечак из штампарије да их носи.

— Па добро, — рече Владимир нервозно, свршићу вечерас.

Јелка мало увређена диже главу: то није био тон којим се са њом говорило. Али Владимир као да не примети њено нерасположење. Он поче претурати по новинама читајући их површно, али за-

пазивши да је сестрина пажња управљена на њега, покупи табаке и оде у своју собу.

— Нешто му се десило — рече Јелка узнемирено матери.

— Мени се то учинило још чим је ушао.

„Зар му нисам ја најпреча, мислила је Јелка увређено, зар не би требало прво мени да се повери?“.

Она је мислила да је за поверљивост довољна љубав коју је имала за свога брата, и способност да тајне чува као гроб. Међутим њен темпераменат и њен карактер били су потпуно различити од његовог.

И она је некад имала једну љубав, дубоку — како је мислила, несебичну — како је веровала. Али она је била од оних природа које у другоме воле само себе: код ње је самољубље било јаче од љубави, пожртвовање било је могуће само из амбиције. И док је човек, који је волео, продужио кроз живот сломљене душе, она никад себи није пребацила на гвозденој вољи која се испречила на њиховом путу. Она није могла да исправља неспоразуме, није умела да прашта увреде: била је правична, поштена и неумољива, као писани закони.

Х.

На столу су лежале разбацане капице и бенкице које је Стана неуморно шила. Она скоро није могла веровати у безграничну срећу, да ће њихова кућа на пролеће имати и трећег члана. Она је лудовала за свом децом коју је виђала, за бебама које су, на њене молбе, пријатељице доносиле к њој. На свако „мама“ она би устрептала од радости, замисљајући да ће једног дана и за њом одјекнути такав један, мили гласић.

Свуда по соби могли су се наћи комадићи мола, чипака или веза — отпадака од већ сашивених кошуљица или искројених парчића.

— Види, — говорила је Јелки, која је била у

посети, — ову сам капицу израдила према једној какву ради жена мајора Јанковића. Је ли да је лепа?

Јелку је то слабо занимало. Она снисходљиво погледа капице и остави их на страну. Њене девојачке душе не могаде се дотаћи осећање материнства.

— Ниси одавно долазила, — примети, — мама се баш чуди да те нема.

— Имала сам много посла. Чим будем могла, доћићу.

А затим одједном настави живо и весело:

— Рећићу ти нешто, али да не говориш даље никоме.

Око крајева Јелкиних усана заигра слаб, подругљив осмех.

— Ако не верујеш, немој говорити.

Зар је неко у њу могао сумњати!

— Савка је верена, али то још нико не зна, нико, само сам Миши и Владимиру казала. Тата и мама и не слуте.

— А зашто крију?

— Костић треба да добије класу, па ће онда говорити с татом. Али они се и сад виђају често — настави Стана весело. И ја сам се са Мишом виђала, а мама није ни знала.

Јелка је слушала заинтересована. Увек је занимљиво посматрати људе.

Какве су све глупости чиниле те паланачке девојке! Али Јелка им не замери. Она је према себи била много строжија него према другоме: оно што себи никад не би дозволила, праштала је другима. Јер други су били нижи од ње, смели су грешити — али она не. И зато се резултат поверљивих разговора са пријатељицама обично сводио на једно „ипак сам ја боља“ које се јављало у њеној свести, и појачавало осећање поштовања према самој себи.

Тако и сад са задовољством утврди да постоји страشان јаз између ње и менталитета тих обичних девојака.

— А Костић је врло симпатичан — говорила је Стана, — Владимир га зна. Питај га само.

Јелка се осмехивала заинтересована.

— Види, — рече Стана живо, враћајући се на оно што је њу највише занимало: — мислиш ли да је боље ако ову капицу завршим чипком, или ако метнем поруб са шупљикама?

— Ја се ту слабо разумем, али мислим да би поруб боље стајао.

— И ја сам мислила. То је сасвим обична капица... А Миша и Владимир увек ми се ругају: кажу да ће глава мог принца бити као њихова песница — и навлаче капице на руке. Морам отсад да их кријем.

И она се од срца смејала.

Промицао је први југов снег помешан са кишом, кад је Владимир, изишавши са универзитета, свратио до Стане, да бар за тренутак види срећно лице које га је толико веселило и уносило ведрину у његову душу.

Млада жена развлачила је тесто на столу, обилазећи и савијајући се тешко око стола. Угледавши Владимира, она се чудно осмехну, и он одмах запази да има нечег необичног на њеном лицу. Како му се учини, Стана је морала знати нешто, што се тицало њега.

Они скоро никад нису говорили о Олги, а откад му је саопштила тужну вест о Миркиној смрти, више се нису враћали на тај разговор. Душе које дубоко воле, могу дубоко и да схвате бол. Стана је наслутила шта се све морало десити у души њеног брата и није се више дотицала болног места. Она није мислила разумом, мислила је само срцем — и зато је ретко грешила.

Али сад се ипак десило нешто што јој је гонило речи на усне. Нагињући се над тесто, откидајући и одвајајући окрајке и најзад савијајући гужвару и мећући је у тепсију, она више не издржа.

— Пишу ми да је Олга покварила веридбу.
— рече.

Владимиру се смрче пред очима, а зидови собе као да пођоше у круг.

— Зашто? — упита.

— Она капетана није никад волела.

И исправљајући се с муком, додаде:

— Два се човека не могу истовремено волети.

Судбина се, изгледа, титрала са Владимиром.

— Ја мислим да није волела ни једног.

— Мислиш? — упита Стана гледајући га у очи. — Доиста мислиш?

— У осталом, то је данас свеједно — рече Владимир нервозно.

— Јесте, и то је штета — примети млада жена, гледајући невесело преда се.

Владимир не издржа: узне шешир и изиђе на кишу која је немилосрдно лила.

Љубав не зна за јуче и сутра, зна само за данас: она има своју логику — логику заљубљених; она ствара засебан свет — свет заљубљених. Зато човек који никад није волео не уме да суди о љубави, а човек који је волео суди само према себи.

Никад један трезвен човек не може да схвати речи и поступке заљубљеног човека.

Владимир који је понекад зававао себе да је одавно прежалио Олгу, осети да је осећање према њој живело у души као и о дану раскида. Узалуд се трудио да одагна испред себе слику девојчице с необичним очима и њене сестре која је морала провести страшне часове поред њене постеље. Он је замишљао Олгу у свима тренуцима Миркине болести и у тренутку Миркине смрти. И мучно питање ко је био крај ње, није му давало мира. Ко јој је помогао у часовима очајања, кад није било оца.

А последња вест, да је веридба раскинута, створи страшну збрку у његовој души. Не могући

више да заспи, питао се непрекидно: зашто је веридбу раскинула, зашто се уопште верила?

Не могући да спава, устајао је и ходао по соби. Мисли, које су пекле, нису давале мира.

И онда би понекад чуо лаке кораке своје сестре: долазила је до врата и застајала. Она је видела промену на њему, опазила је да не спава, и то ни њој није давало мира.

А једног дана, изненада га затече скупљеног на дивану, са рукама заривеним у косу. Она му полако приђе, узме његове руке и задржа их у својим. Он не трже руке и дозволи да му сестра загледа у лице измучено од патње — али не рече ништа.

Хладан аналитичар, Јелка, разумеде да нека опасност прети њиховој кући. Она није испитивала брата пошто није никоме хтела да намеће поверљивост — имала је и сувише поноса у себи; — она је прешла преко осећања увреде коју јој је наносио својим држањем и жалила га, јер га је волела.

Тако, као да се у мирну кућу увукоше сенке. И доиста, по кући је нечујно ходила сен једне девојчице која је умрла, и чија је смрт повукла собом промене у животу толико њих. Њен кратки живот као да је постојао само зато да сеје радост око себе, њена смрт да измени ствари из основа. А они који су је највише волели, морали су побећи са њеног гроба да не би и сами легли поред ње.

Одлазећи из П., пуковник и Олга понова су осетили сву страхоту расанка, и да није било само једног трезвеног човека, ко зна да ли би отишли.

Ничег више није било што би их веселило, ништа што би могло испунити њихов живот, празан и без смисла. Док су седели у возу, не гледајући једно друго, они су обоје мислили само на један остављени гроб, преко кога су текле бујице кише, сливајући се у реку...

Брат пуковников, државни саветник Ђурић, и цела његова породица покушали су све могуће да

опет мало подигну два бродоломника. Али док је пуковник успевао да колико-толико, узме учешћа у општим разговорима, Олги је то врло тешко полазило за руком. Она је пристајала на све, што су јој сестре од стрица предлагале, без воље, послушна као дете. Она је излазила са њима, примала посете и враћала их, неспособна ипак да своје мисли отргне од паланке међу планинама. Од свега што јој се говорило она је често разумела само речи, али не реченице ни смисао.

А дани су бивали све краћи, суморни зимски дани, испуњени вејавицом, кишом и ветром...

XI.

Владимир застаде пред кућом Станином, видећи да је осветљен прозор на соби са улице. Значило је да је ту нека досадна посета: каква мајорица или капетаница, са неуморним причама о својој златној беби.

Владимир поуми да се врати. Вејавица је била престала, и висок снег покривао је улице. Београд је изгледао весео и бео. Господа и госпође у топлим бундама промицали су журно поред њега; саонице, уз звекет прапораца, клизиле су улицама.

После многих дана нераспо. ожења он је тих дана опет био необично расположен. Најновија његова књига, тек изишла из штампе, обратила је живу пажњу међу стручњацима.

— Ја сам знала да ћеш имати толиког успеха — говорила је Јелка радосно брату. А зар је и било могуће. Њен брат, па да не успе!

И Владимир понова осети сву величину и радост Рада, и понова се отрже од некорисних и мучних мисли. Заставши пред кућом своје сестре, он поче рачунати да ли је Миша ту, онда може још и да буде занимљиво. Колико су пута само њих двојица пажљиво одслушали приче о бебама, па их после, кад оде посета, карикирали пред Станом која се

љутила. А најзад, ако је Стана сама са гошћом, поседеће који минут и отићи.

Владимир уђе у кућу и закуца на врата осветљене собе. На Станино „слободно“ отвори их — и застаде на прагу.

Поред Стане, у куту, седела је једна девојка у дубокој црнини. Она диже уморне очи и устави их на њему. Владимир побледе као и она: под навалом осећања учини неколико наглих корака, и хватајући њене бледе, измршавеле руке, рече:

— Како сте са променили, Олга, човек да вас не позна.

Она чврсто задржа његове руке у својима, а сузе јој навреше на очи.

— Тако се много десило откад смо се последњи пут видели.

Стана неосетно изиђе из собе.

Владимир седе поред Олге и љубећи танке, бледе прсте, рече:

— Чуо сам за несрећу и нисам могао веровати.

Олга, као и увек кад је реч о сестри, бризну у плач.

— Тата је био на путу, а све је дошло тако неочекивано. Да није било господина апотекара, била бих потпуно сама поред ње.

И Олга прво кроз сузе, а затим све мирније и прибраније, поче причати цео догађај. Само присуство Владимирово чинило је да је могла мирније да мисли, да је уопште умела да се нађе у хаосу око ње. У близини његовој осети се као намучено дете у наручју матере, дете које још дрхти од страшних привиђења и смирује се на материн глас.

Та четири зида која су затварала њих двоје, затварала су читав један свет.

И она је говорила, говорила после дугог ћутања. Владимир је сазнао за страшне ноћи бдења поред самртнице; чинило му се да је чуо очајан плач у тренутку смрти сестрине, да је видео верног

апотекара како је прихватио, пола онесвеслу, пола избезумљену.

Нешто мучно стезало је грло Владимирово — мучно осећање љубоморе. Њега је мучила мисао на све оне који су се налазили око ње у најтежим њеним часовима. Крај ње су били сви други, само он не; други су узели место које је њему само припадало...

Олга диже на њега своје плаве очи и заћута. Мир се све више спуштао на њену душу, болови се стишавали. Она није осећала радост од присуства Владимирова, осећала је само олакшање: осећала се као болесник који оздравља или осуђеник који је опет угледао слободу. И она изненада разумеде да живот још може имати смисла.

У соби је било тако мирно, тако спокојно. Док је пред прозорима лежао дебели снег, у соби је лако пуцкарала ватра у пећи, а сијалица са црвеним абажуром пригушеном светлошћу осветљавала је предмете, ублажујући им контуре. На столу су лежале исплетене детиње капице, а сестра Стана полугласно је певушила у другој соби. Она је певушила нешто зато што се њена пуна душа преливала, а нешто и зато, да би онемогућила себи прислушкивање. Јер она би тако радо знала шта говоре двоје које је судбина наменила једно другоме, а прилике растављају. Она је толико желела да се деси немогуће, да и они буду срећни као она што је,

Мада се усиљавала да не прислушкује, ипак је у један мах чула топал Владимиров глас:

— Ја никад нисам престајао да вас волим, Олга, и све што се десило, само је појачало моје осећање према вама.

Стана је у вече дочекала мужа сузама и смехом:

— Наше дете мора бити безгранично срећно. Кад сам ја толико срећна, мора и оно нешто од те среће да донесе собом на свет.

Да су се Владимир и Олга свакодневно виђали код Мишићевих, није дуго остало тајна за госпођу Станојевић и њену кћер.

Стана, која је желела срећу свакоме и желела да се и други с њом радују, испричала је тајну Јелки. Али на своје велико запрепашћење, она виде изненадну промену на Јелкином лицу.

— Вараш се, — казала је, — мој брат има и сувише поноса да би се могао вратити девојци која је једаред кварила веридбу с њим и била верена с другим.

Она никад није могла опростити тој девојци због прекора добивених од свога брата.

Стана је гледала зачуђено.

— Али кад се воли, — говорила је, — онда се све заборавља и све прашта.

— Можда, људи без карактера — рече Јелка, неумитна као и њена тетка Мара, — али колико ја познајем Владимира, он никад не би дозволио да га понова залуди девојка која мења веренике, као тоалете. Он би изгубио у мојим очима, а морао би изгубити и у својим. Можда се радо виђа са њом (мада ни то не разумем), али о веридби не може бити речи.

Стана обори главу. Њена проста душа умела је само да воли: она није могла да схвати све те речи о увреди, о понижењу, о поносу. Какве је то везе могло имати са једном љубављу без граница, уопште са љубављу која све даје а не тражи ништа, сем љубави.

Али Јелка није мислила тако. Она сама није била способна да воли до самопрегоревања; она није умела да прашта увреде, још мање да их заборави. Зато се врати кући запрепашћена и саопшти матери каква страшна несрећа прети њиховој кући.

Госпођа Станојевић није могла да верује.

— Ма коју другу, — казала је, — само не њу. Оне разумедоше сад и промену коју су одавно

приметиле на Владимиру. Па ипак нису могле претпоставити да би он био у стању да такву увреду и понижење нанесе себи и њима. Оне су га пажљиво посматрале не одајући се да знају тајну. Његове очи гледале су понекад радосно, понекад замишљено — а увек расејано.

Он би пречуо питања; њему би се цигара угасила у руци; или би испустио новине и не дижући их загледао се непомично некуд.

— Шта ти се то дешава? — упитала је Јелка, покушавајући да изгледа природна.

Његов ведар поглед прелете преко ње.

— Ништа, секо, — одговори.

Не, не, над њиховом кућом навлачили су се тешки облаци: Владимир је очигледно срљао у проласт. Испуњене страшном стрепњом мати и кћи ћутљиво су ходиле по кући. Оне су са страхом пратиле сваки његов покрет, сваки израз на лицу.

И доиста, једног дана се десило оно од чега су највише стрепеле.

— Мама, — казао је Владимир после дужег ћутања, — ускоро ћеш добити још једну снају.

Госпођи Станојевић се смрче пред очима.

— Мислим да бих могла знати бар њено име — рече стегнута грла.

— Ти га знаш: Олга Ђурићева.

— А зар си заборавио увреде и понижења које је та девојка нанела и теби и нама — проговори мати, не могући да се уздржи. — Зар би могао веровати девојци, која се сваке године с другим једним вери. Поред толиких добрих девојака.

Али Владимир устаде од стола; изгледало је да нема капи крви у лицу. Он узе материну руку, пољуби је и рече:

— Мама, пожели срећу своме сину.

Његов глас није трпео противљења.

Затим се окрете сестри, пољуби се с њом, и не рекав ништа више изиђе из собе.

Две жене бризнуше у плач. Оне нису питане, њима се саопштава већ свршена ствар. То је била најновија увреда, и већа од свих досадашњих.

Откад се та девојка умешала у живот Владимира, оне су знале само за болове и само за увреде.

Са угодним животом у троје било је свршено.

Он их ни у чему није питао што се тицало Олге, а кад се први пут видеше са будућом снајом, он их не упита какав је утисак на њих учинила. Али зато је можда њу питао, како јој се допадају његова мати и сестра. Владимир је био страшно измењен под утицајем те девојке! Госпођи Станојевић и Јелки било је довољно да се помене њено име, па да им натера сузе на очи.

Олга је још увек изгледала слаба и бледа: она је говорила тихо, са гласом у коме је било тако много туге, а плаве очи са тамним колутима гледале су још увек уморно.

— Смрт сестрина страшно је утицала на њу — говорио је Владимир својима. — Јелка, замени јој ти изгубљену, буди и њој сестра, као што си мени.

После је замишљено додао:

— Одмах после венчања одвешћу је у приморје на коју недељу. Плаши ме што је толико ослабила.

— Да, боље је да је водиш, нека се опорави — казала је мати индиферентно. Могла је слободно ћутати: на њено се мишљење и тако није полагало, она низашта није питана.

XII.

Првих пролетњих дана венчали су се на јутрењу у цркви Св. Марка на Старом Гробљу. Присутни су били само најинтимнији пријатељи и нај-

ближа родбина: мати, сестра и брат са женом; отац Олгин, породица саветника Ђурића, и два, три пријатеља Владимирова. Капетан Мишић стајао је замишљен у крају. Стане није било: она је тих дана донела на свет мртву девојчицу и једва изнела главу после тешког порођаја.

Госпођа Станојевић, изненађена, опази у цркви још једну личност, њој сасвим непознату. То је био неки чудан човек: здепаст, неспретан; коме се испод откопчаног зимског капута видело црно одело, очигледно отешњало, и висок, бели оковратник тако исто тесан. Непознати је стајао поред Мишића, ослањао се с ноге на ногу, истезао бели оковратник који га је страшно жуљио и осећао се веома неугодно у црном оделу и целом том скупу отменог друштва.

Госпођа Станојевић неповерљиво премери непознатог од главе до пете, па се обрати пуковнику:

— Какав је оно сумњиви тип, познајете ли га?

Пуковник осети да му удари крв у лице, али се савлада.

— То је наш велики пријатељ, госпођо, апотекар из П.

„Но, лепе пријатеље стиче мој син“, помисли госпођа Станојевић слеђена.

Пуковник приђе апотекару.

— Кад се враћате у П.?

— С јутра ујутру. Данас ћу посвршавати још неке послове, па ћу с јутра натраг.

— Онда ћемо заједно. И ја се враћам.

— Врло добро, — обрадова се апотекар, — наћићемо се на станици.

А затим, гледајући Олгу која је у угаситом путничком костиму стајала поред Владимира, примети:

— Госпођица Олга ипак се много поправила откад је у Београду.

— Младост — одговори пуковник, са лако м тугом у гласу.

— Знао сам ја то — рече апотекар. — А где су нашли стан?

— Становаће заједно са његовом матером и сестром.

Апотекар не рече ништа: он поче п сматрати личности у цркви.

Под треперавом светлошћу свећа пресијавала се скоро сасвим оседела коса пуковникова. Његово маркантно лице, иако мало оживело од одласка из П., слабо се изменило. Само дубока бора између очију чинила га је још озбиљнијим.

Госпођа Станојевић, висока и отмена, необично је подсећала на њену сестру, госпођу Јовић. Зато можда, а можда и из неких других разлога, апотекар обрати нарочиту пажњу на њу. За време свечаности она је стајала хладна и непомична као какав кип од камена. Кћи крај ње, по држању и изразу, веома је личила на матер.

Апотекар осети да му нешто хладно леже на душу.

„Није добро“... прође му злослутно кроз главу.

Обред венчања се свршавао.

Олга приђе свекрви и прими један леден, званичан пољубац од ње. Она се окрете заови. Јелка је још у својој руци држала руку братовљеву. Она другу руку пружи снаји, а очи дижеправо Олги у лице.

„Он је мој брат“, рекоше те очи „и нико му не може бити пречи од мене. Ја сам увек на првом месту“.

Олгине очи синуше мржњом: „То ћемо тек видети!“ као да рекоше. И крвно непријатељство би немо објављено. Апотекар виде како се две жене пољубише лажним, претворним пољупцима.

Олга се окрете оцу, баци му се у наручје и обори главу на његово раме.

— Гле, гле, шта је то сад? — говорио је пуковник љубећи је у косу. Шта је требало да чини он, који се враћао сам натраг у празну кућу? — а, ето, срећно дете је плакало!...

— „Чика апотекар“, — рече Олга, отргнувши се од оца и пружајући обе руке апотекару — добри, „чика апотекар“! Хвала вам на свему. Чувајте ми тату.

Сузе загушише њене речи.

— Ходи, — рече Владимир не могући да гледа њене сузе: — доста је било плача. Ако мислимо да на време стигнемо за воз, треба пожурити.

Он је изведе из цркве и поможе јој да уђе у кола.

Био је свеж пролетњи дан, и Владимир, бојећи се оштрог ваздуха, умота Олгина рамена огрточем, спремним у колима. Он је био заузет тиме кад су кола полазила, и не осврте се више за својима.

Неколико пари очију одгледаше за њима, и кола се изгубише из порте.

Госпођа Станојевић и кћи пођоше ка Косовској улици. Пуковник још у хитњи стеже руку апотекару, рекавши: „Онда, до виђења сутра на станици“, па и он пође са њима.

Мати и кћи нису ништа говориле. Оне су биле дубоко увређене што се Владимир није још једном пољубио с њима полазећи, и што се није осврнуо, мада су оне изишле из цркве за њим. Њина срца била су испуњена горчином, и оне нису могле проговорити.

Апотекар изиђе споредним изласком на улицу Краља Александра, и без циља пође навише ка Тркалишту. Он је осећао неку нелагодност коју није умео да објасни себи: није знао да ли је она последица непроспаване ноћи у возу, тесног одеда, или чега другог.

Ишао је насумце завирујући немарно у телал-

ске радње, ишао је све брже, све брже, као да је хтео да побегне од самога себе. Али све што је видео тога дана, све до ситница, било је јасно пред његовим очима. И стигавши скоро у трку до старог ђерма, он изненада стаде:

„Није добро“, оте му се одједном са дна душе „не, није добро!“

И погнуте главе пође полако натраг.

Лутања.

Има нас много. таквих: кад треба радити питамо се „зашто?“ или „нашто?“, и оно што би могло имати вредности изгуби је; кад нам се јави радост у животу, ми не верујемо, јер је дошла сувише просто, и не пружимо руку да тражимо оно што треба да припадне нама. А живот пролази као велика река, проноси благо које бисмо могли имати, али ми седимо на обали и сумњамо.

Кад је Марија Јаковљевић први пут срела човека који је за њу био друкчији но сви остали, она се питала да ли га доиста воли. „Може бити варам себе зато, што бих желела да волим“. И повлачила се у самоћу, испитујући то чудно осећање. Некад је замишљала да ће љубав доћи бурно, изненада, као потоп, да неће оставити времена за размишљање. Међутим, Маријин разум није био успаван, и она је сумњала: „Воли ли ме, и зашто ме воли? Приметио је да ми се допада“; — и ту се бунио њен понос. „Не, ни ја њега не волим, ја кокетујем“ — говорила је други пут, бежећи од њега и проводећи затим дуге ноћи без сна, говорећи му у машти оно што никад не рече, љубећи га, мада га није пољубила.

Тако је прошла њена прва љубав...

Кад су се разишли, не рекав никад искрене речи једно другоме, она је први пут осетила празнину у животу. Дуго су је мучиле успомене; дуго се подавала чаробним сновима знајући да се никад неће испунити; дуго је мучила себе — док једног дана не рече да је све то бесмислица. Требало је имати с чиме да се бори. Она своју љубав није хтела сачувати као светињу: да је могла, волела би понова, да је умела, постала би кокета. Али њој је било све

досадно. Предаде се раду, и оно што је дотле било уживање постаде јој потреба живота.

У атељеу, на подијуму, седи дремљив Циганин мрка лица и проседе браде. Није занимљив тип, али и такви се тешко нађу. У атељеу пуцкара пећ, напољу је хладно, промиче први снег.

Ради се ћутећи. Чују се само кораци ђака, који се измичу да издалека посматрају свој рад, и лако шуштање угљена по хартији.

Мала Јелка Поповић ради недалеко од Марије, а сасвим у њеној близини је високи Бранко Николић, најдаровитији ђак њихове школе. Мало даље Јосип Јовановић — човек са непоколебљивим самопоуздањем — црта црвеном кредом Циганина. Како сам каже, неће да троши боје на тако безначајне моделе.

С друге стране подијума ради још неколицина, међу њима Јанко Павловић, интересантан као јединствено неинтересантан тип.

Марија је нацртала скицу и подмалала. Није рђаво: меко се сливају тонови с косе у позадину, а очи, тек назначене, имају израза. Не осећа се како време лети, и звоно трза младе сликаре као иза сна.

„Одмори се“ — кажу Циганину, и скупљају се крај пећи, више из навике но због хладноће. Ту, за време паузе, док модел исправља укочене удове а напољу промиче снег, кују се планови о далекој будућности: прича се о Паризу, Минхену, Риму. Нико од њих није отишао даље од београдског музеја, а знају све галерије у прсте — готово би могли рећи на коме је месту која слика постављена.

Минхен је обећана земља за њих. Очи Маријиних другова заблистају чудним сјајем помене ли се само то име; изгледа им да би се тамо могло све, што се овде не може.

— А Марија ће нас зими понекад позвати на чај — кажу јој другови.

— Нарочито пред први.

Тај обећани чај у Минхену, који би се пио у

топлој собици, веселих зимских вечери у безбрижном друштву, био је један део лепог сна њих свију.

Звоно је јављало да је завршена пауза и прекидало разговоре; враћало их је раду, да садашњост што корисније употребе.

У њиховом одељењу није било свађе. До душе, понекад се препирало око места, али то су ситнице. Били су једна душа. Нерасположење једнога огледало се на лицима свију. Али ћутање суморних дана богато би се надокнадило оних дана када су сви били весели, а то није било ретко. Нарочито уживање било је протурити коме из другог одељења понеку лажну новост и смејати му се после што је био толико наиван да поверује. Тако би се тек чуло да је преконоћ извршено страховито убиство у близини школе, да је изгорела скупштинска зграда, или ма шта што би изазвало сензацију. И све се свршавало громким смехом, којим су испраћали из атељеа онога који је поверовао.

Вреди да рекнем коју реч више о Маријиним друговима. На првом месту ту је Бранко Николић, силан, пун темперамента, — прави уметник. Због какве ситнице запламте му образи, црне очи заблистају до суза: био би готов да у тренутку смрви онога, ко му на пут дође. Сав се занесе радом, и на овом свету за њега постоји само једно — Уметност. За литературу није много марио, и сав Маријин труд да му омили лепу књигу оста узалудан. Од свега што је прочитао сећао би се само лепих описа. „Раскољникова“ јој врати већ после првих страна, рекавши да би радије гледао гладијаторске игре, него да чита о томе лудаку: „Мало ми је што због себе немам мира, треба још и на друге да мислим!“ Али зато га „Демон“ залуде и свуда по угловима његових платна могла се наћи понека започета скица Демона и Тамаре, а у Тамариним очима нарочити израз, којим ипак никад није био задовољан. Марији је те скице показивао дајући објашњење уз њих, руменећи и збуњујући се. Она му је

искрено казивала своје мишљење, нашта јој је он одговарао топлим погледима, погледима који су јој понекад задавали бриге. Као контраст Бранку, ту је раније поменути Јанко Павловић. Сам безначајан, он меће све на спољашност и сваке сезоне запрепасти свет каквом новошћу. Лане је носио црну руску блузу и шешир са широким ободом; ове године пустио је косу и купио лулу. На улици га многобројни познаници поздрављају са „здрaво уметниче!“ Страшно је уобразио да личи на Максима Горког.

Па Вуко, доброћудни Вуко, са џеповима увек пуним књига о Шерлоку Холмсу Тек у сред рада, заборавивши се, загледа се у врхове ципела, или загледа руке. Не знам да ли је и он доцније постао какав велики полициски геније — сликар није.

У кући, Марија и њена мати живе саме, једна поред друге, свака својим животом. Ако проговоре дваестак речи преко дан, много је. Госпођа Јаковљевић ретко види своју кћер веселу и необично јој кад Бранко и Јосип причају, да г. Вучковић, ако чује велики жагор и смех у атељеу, још с прага каже: „Данас је Марија Јаковљевић опет добро расположена.“ А раније, док није почела сумњати у своје способности, била је још веселија. У последње време често је мучи сумња и добро расположење се губи. Да није заиста требало изгубити најбоље године живота па доћи до уверења да правога талента нема?

Кад је види замишљену њихов „маестро“, г. Вучковић, као да погађа шта је у њеној души, па каже: „Напред, само напред, човек не сме никад да клоне!“

На крају школског ходника има један прозор окренут Сави. Зими, кад се у четири сата излази с предавања, у ходнику се ђаци сусретну са последњим зрацима сунца на заласку. Црвени, ватрени зраци падају сасвим косо; на супротном зиду јасно се оцрта прозор и силуете оних што стоје крај њега

Излазећи с часа, из већ полумрачне учионице, ходник изгледа осветљен бенгалском ватром и сви полете прозору да уживају у дивном призору заласка сунца.

Видећете светла лица зажарених очију: видећете малу Јелку како се, завукавши обе руке у велики бели муф, сабила уз окно; Вукосаву Глишић, која одушевљење прати речима; Бранка Николића, с црвеним одблеском на црној коси и нејасним изразом туге у очима, а позади свију безизразно лице Јанка Павловића.

Чекају да се растуре последњи румени облаци, да побледе таласи Саве. Тек кад плавкаста магла обавије нашу обалу и обалу Срема, а куће крај воде добију нејасне контуре, сете се да је време разилажењу. Ходник је сасвим мрачан и изгледа бескрајно дугачак. Марија Јаковљевић не би желела у то доба да остане сама у школи.

Једног дана, на прозору атељеа, Марија нађе Бранкову свеску са скицама. Расклопи књигу и на првој страни виде свој лик. Снимио је у неколико потеза: врло карактеристично назначена глава са ниско очешљаном косом, верно оцртан њен стас. Није знала кад ју је радио. Преврну два, три листа. Ево је сад с профила: лако уздигнута глава налакћена на леву руку, а у десној писаљка. Свакако је рађена у учионици за време предавања. Мало даље опет она. Марија се узнемири. Зашто на сваком листу њена слика?

Док је стајала тако гледајући последњу скицу, једна мушка рука поклопи цртеж. Бранко, успламтела лица, стајао је иза ње.

— Могли сте рећи кад сте ме радили — рече Марија желећи да покаже како никаквог значаја не придаје тим скицама. — Да сам знала, седела бих мирно.

Стојећи пред својим радом, сравњујући га с моделом, у Маријиној души расте сумња. Девојчица финог профила, плаве косе, црвених нијанса; није код ње ни из далека оно што би желела. Где су

нежни прелази између светлости и сенке, где сивкасти тонови око очију! Види како се на Бранковом платну меко одваја јасна слика, сенке на коси сливају се с магловитом позадином, а плаве очи гледају ведро, баш као и очи њиховог модела. „Хоћу ли и ја икад дати што велико?“, мислила је, плашећи се да изговори страшне речи „не могу“, речи, које су јој доцније убиле све спокојство живота.

Мало је дана мира. Кад се у души дигне бура, навале жеље за нечим објашњивим; као таласи бесне, траже одушке, душа би да да израза себи — од једном клону руке, свест о немоћи буди се, душа осећа ланце. Зашто та жеља за висином код оних који немају крила? За Марију рад постаје мучење; пријатељ се претвара у тиранина. Она проводи дане као изгубљена и само понеки успех трза је. „Ко зна!“ каже замишљено. Као мора још јој се привиђају тамне очи њеног друга и пита се: да није сад на њу дошао ред да без своје воље загорча најбоље године живота другоме, као што су други њој загорчали?

Тако прође дан. Лута се и пати, тражи узрок свакој ствари, и не долази ни до каквих резултата.

Тек увече наступи замор. По вечери мати и Марија седе у трпезарији. Мати кроји бело рубље, а Марија, без и једне мисли, налакћена на сто, прати пуне прсте како хитро савијају и окрећу платно. Више стола обешена лампа баца јасну светлост на мајчину проседу косу и озбиљно лице, а на платну, упоредо с прстима, крећу се кратке, загасите сенке. Не говоре ништа, а Марија само још осећа тихо треперење у души, слично вибрирању најситнијих делића звона кад је клатно већ заустављено.

Једне среде није било предавања. Поседаше на столове у учионици решавајући шта да чине, јер кадгод би остајали тако беспослени, код младих уметника јављала се жеља да учине какву лудорију.

— Чика Панто — рече Јелка школском послу-
жителју — да нисте нашли где моју инспирацију?

— Нисам, госпођице.

— Нема је од јуче, свуда сам тражила.

Чика Панта отвори врата од атељеа, погледа
у углове и завири под подијум.

— Господин Јосип увек носи понешто кад се
враћа из школе — рече, гледајући косо Јосипа, с
којим, због неког неплаћеног дуга, није био у нај-
бољим односима. — А и господин Бранко — додаде,
показујући тиме да и кредит овога не стоји славно
— може лако бити да су они однели.

Бранко и Јосип заклеше се да ништа не знају
о Јелкиној инспирацији.

— Ако није код управитеља — сети се чика
Панта — Ката све што нађе однесе њему. Одмах ћу
видети. — И затвори врата за собом.

Како се послужитељ више не врати, Бранко и
Јосип почеше звиждати из дуга времена, а Марија
и Јелка поденуше један од оних разговора који су
се у то време много водили по школи. Говориле су
о дужности човека, о савести и о критиковању са-
мога себе. Најзад се и Бранко умеша у разговор.

— Ја никад не размишљам о ономе што сам
учинио — рече. — Што је учињено, учињено је, не
вреди више мислити о томе.

— Кад би се тако могло живети!

— Што да не може? Та ја бих застајао на
сваком кораку кад би се увек питао куда идем и
да ли ћу стићи. Овако замишљам себе у висинама
и задовољан сам.

— А ако се једног дана осветите и видите ко-
лико је ништаван пут који сте прешли?

— Нећу имати за чим да жалим. Бар сам једно
време срећно проживео верујући у своју моћ. Ви
губите време залазећи у ситнице; ви се увек споти-
чете преко неког несрећног „зашто!“ Шта ми је стало
до тога зашто је добро нешто што је доиста добро!
Кад бих хтео рашчланити свако „лепо“, престало би

можда то бити; кад би се питао зашто волим пријатеља, ко зна да ли бих га још волео — и ви ми, може бити, не бисте изгледали боља од осталих кад бих се упитао чега има нарочитог у вама.

— А ви бисте за мене били најобичније створење, да нисам умела загледати у вашу душу — рече Марија смејући се.

— Онда је најбоље останимо какви смо — примети весело. — Полазећи са разних гледишта, дошли смо до истих резултата.

Ти „исти резултати“ узнемирише Марију и путем од школе до куће, њено добро расположење сасвим се поквари. Шта је управо мислио тиме? Ако ју је погрешно разумео? Она није хтела никоме да буде камен спотицања; није хтела да други пате због ње. А, може бити, да није ништа ни мислио? Зар мало пута човек каже нешто, не мислећи; лепо звучи, згодно дође — и човек рекне.

И идући улицом она је загледала лица пролазника трудећи се да у изразу појединих нађе спокојства, мислећи при том како на свету има срећних створења, која себи никад низашта не пребацују.

Стајала је крај прозора гледајући сиво небо од кога се одвајају пахуљице снега, падају и одмах се топе.

„А у сокола крило сломљено“ одјекује јој однекуд по памети.

У другој собе воде се разговори, али се не распознају гласови и не разумеју речи. Овлада чудна нека равнодушност њоме: чини јој се све се догађа око ње, а нема ничег заједничког са њом. Ено тамо маме и тетке; ено зиме, снега, — ево њених књига... Све је то далеко ван ње, ништа се не меша с њеним животом. Све пролази, клизи, личи јој на безброј паралелних линија, једних поред других, немајући ничег заједничког. И њени болови су ван ње, и њих не осећа, а види их: и они тако исто промичу у реду, паралелно са осећањима... Чудновато! Готово јој је смешно. Па овако би се могло живети!

„А у сокола крило сломљено“ опет се понавља, а не зна откуд.

„Ако не будем могла да радим? — па шта! Шта ме је то пре толико болело? Како је лудо патити; баш ме ништа не боли! Чак и кад би се десило нешто најстрашније, ето кад би, на пример, мама умрла...“ „Ала сам ја постала чеосетљива!“ — помисли, па је ни то не заболе...

II.

За модел од недеље требало је да дође стара циганка повезана жутом марамом.

У понедељак, већ рано ујутру, крај ватре се грејала стара, а у углу, шћућурено сасвим иза пећи, сабило се циганче и гледа ђаке великим, зачуђеним очима. На њему прљав, сив капутић с пропалим лактовима, на глави туђ шешир поклопио га до ушију, а кроз подерано теме вире смеђи, густе праменови косе.

— Охо — речи Јосип — ходи ти овамо — и извуче поплашеног малишана на сред атељеа.

— Диван је! — завика Јелка тапшући рукама.

— Ко ти је ово? — пита Јосип циганку.

— Унуче, господине, — а лице јој блиста од задовољства.

— Умеш ли ти да седиш мирно? — окупише ђаци малишана. Он сасвим развуче уста у страну, готов на плач.

— Зар њега да црташ, господине? — поче стара узнемирено.

Попеше дете на подијум, окретоше столицу тако да му светлост паде право у лице, разместише ногаре и почеше рад. „Маестро“, улазећи у атеље, зачуди се тишини.

— Гле!.. диван модел, браво! Ко га је нашао?

— То је моје унуче, господине.

— Е, леп на бабу — смеје се господин Вучковић и намигује на ђаке.

— Ух, ух, — вајка се стара — да сам знала,

господине, бар бих му чарапе обукла: види овако какав је!...

Идућег дана не моглоше да познаду дете. Уми-вен и обучен, с прљавом белом јаком, очешљане умазане косе није ни из далека био налик на јуче-рашње идеално циганче.

Бранко меланхолично обеси палету о зид и прекрсти руке, а Јосип просто побесне. И бил би чуда, али Вуко узе на себе да малишану поврати јучерашњи изглед, и тако се духови мало умирише.

Марија не уради ништа. Око једанаест часова, незадовољна радом, спремила се да оде из школе, и баш је намештала капу огледајући се на школ-ском прозору, кад Бранко изиђе.

— Шта је, куда ћете?

— Не знам ни сама, ходите са мном.

Пође без речи. Под ногама шкрипао је снег, а хладан ветар дувао је у лице. Обоје су били не-расположени: она због неуспеха, а он ко зна зашто. Погађајући узрок њеном нерасположењу Бранко по-куша да је разговори причајући о неким започетим скицама и о једном другу који се тих дана вратио из Минхена напричавши чуда о старој и новој Пи-накотеци.

— Кад будемо били у Минхену (он се идуће јесени надао стипендији) уверићемо се колико су тачне те приче.

— Ви ћете се уверити; ја нећу ићи.

Он застаде.

— Не стидите се да будете толико малодушни.

Оћутала је, продуживши пут. У пола само чула је његове речи. Откуда му та вера у њене способ-ности? Говорио је ватрено, убедљиво: за њега је била биће изнад других — како су сви ништавни, ситни према њој!.. Треба само хтети!

Близу куће растадоше се. Није успео да је убеди у оно што је хтео, али зато Марија изиђе из друге сумње: била је уверена да је воли.

Тек што је Марија идућег јутра ступила у

школски ходник, пред њу испаде Јелка задихана од смеха.

— Да га видите само!

— Кога?

— Циганче. Али шта је вама?

— Ништа. Шта се десило?

— Ох само да га видите, да га видите! — И она се превијала од смеха.

Малишану је коса била острижена до главе. Као кривац стајао је крај пећи, док се стара лукаво смешила на вику и псовку Јосипову.

— Зар онако чупавог да га црташ! Лепши је сад, Бога ми, господине.

Јосипу је чинило задовољство да се бар извиче. Рад му је јуче тако добро пошао од руке.

— Гледај, шта сад да радим, целу слику да бацим, шта ли? Види само, види! — и он је довуче пред своје ногаре.

— Еј, куку мени, господине! Ама много чупав беше.

Јосип тресну о под четке које је држао — вероватно бацио би и флашицу с уљем да се није бојао разбиће се — натуче шешир на очи и оде. За њим изиђе Јанко протестујући гласно, слежући раменима и правећи широке гестове: сасвим га је напустила испирација, три дана неће моћи да ради.

Они што осташе погледаше се питајући.

— Пењи се — рече Бранко резигнирано и показа дечку подијум.

Остругаше раније метуте боје, почињући изнова. Радило се ћутећи. Маријино нерасположење пређе и на друге, и док су је другови погледали са деликатном пажњом, не питајући ништа, она је у памети тражила одговор на питање чиме је то заслужила и није га могла наћи.

Хтела је да савлада себе, те је радила до подне. Кад на Саборној Цркви изби дванаест, безнадежно скиде рад с ногара, зави прљаве четке, закључа кутију с бојама и утучена врати се кући Кнез Михај-

ловом улицом, кроз масу света. На једном углу виде Јанка Павловића у разговору са неким студентом. Није могла знати о чему је реч, а није је ни занимало. У пролазу само чу Јанка где врло гласно рече: „Може бити, али за нас уметнике живот има сасвим други смисао.“

Тај дан као да је био одређен за мучење. Предвече служавка г-ђе Јаковљевић уђе у Маријину собу и саопшти да је дошла она госпођица што је лане имала црну косу, а сад је плава. „Госпођица Чупићева“ сени Марији кроз главу. Устаде зловољно, лупи књигама о сто и гласно рече „наказа“. Само је то још требало па да нерасположење достигне врхунац.

Заиста, у соби за примање седела је госпођа Чупић са ћерком. Мати и кћи говоре увек одмерено и бирају фразе за Марију несносне. Тако госпођица, на пример, каже да јој се чини вечност је прохујала откад се нису среле; особито се радује што су се сад виделе; моли Марију да им опет ускоро укаже част, и тако даље.

Г-ђа Јаковљевић чим је Марија ушла, премери је једним погледом, заставши подуже на коси, али, свакако због гостију, не рече ништа.

Госпођица Чупић — пала је Марији у део — испитивала је бави ли се још „узвишеном уметношћу“, како напредује, мисли ли куда на „више студије“ и томе подобно. Чудила се равнодушно што је занемарила музику и замоли да јој ипак штогод одсвира. Марија се радо одазва молби — на тај начин бар се избегне разговор — те отсвира неки Шопенов валцер, док су гошће говориле о шеширима.

Кад одоше гошће, госпођа Јаковљевић насамо примети својој кћери да би могла бити мало љубазнија кад когод дође. Марија се осећала потпуно невинна, те затражи објашњења чиме је тај прекор заслужила. Г-ђа Јаковљевић не хте даље говорити, али она виде да је мати зле воље. Не прогсворише ни речи цело вече и Марија леже осећајући у души

очајање појачавано сваким ударом срца, сваким дахом. Навуче покривач до ушију, угуши сузе и зачудо брзо заспа.

Пробудила се око пола ноћи; пробуди је куцање срца и осећање на души, тешко као олово. Не крећући се из положаја у коме је била, не отварајући очију, поче да мисли, продужи да мисли оно што ју је мучило тих дана. „Па добро, каже, признаћу немам талента; ја нисам кукавица да обмањујем себе. Треба једаред бити начисто: зашто радити без успеха, зашто губити време, кад би се корисније могло употребити?“ — „Нашта?“ упита један глас и удари срца убрзаше. Зари главу у јастуке не отварајући очију и покуша да нађе каквог одговора. „Ма нашта: ето, на пример, на... на...“ Ударци срца почеше да је гуше. Отвори широм очи... Преко спуштених завеса клизе сенке оголелих грана покренутих нечујним ветром. Напољу је светла ноћ. „Шта да чиним са животом кад изгубим ослонац у раду? — Па зар зато варати себе? До истине ће се доћи, што доцније у толико горе. — Али ако могу, ако је ово застој, ако доцније створим нешто велико?“

— „Мислиш?“ — засмеја се циник у њој.

Устаде. Соба хладна, ватра се у пећи угасила. Напољу је снег и месечина. Знала је добро како изгледају завејане стазе и високе тује пред кућом, повијене под теретом снега. Покушала је једном да то представи на платну, и није успела: слика не изазва ни из далека оно осећање које изазива њихова башта с непомичним тујама, завејаним воћкама и целцем снегом, на коме се познају само дубоки трагови мачјих ногу.

Подложи ватру и, дршћући, зави се у вунени шал. Ноћ је, ноћ без сна: једна од оних ноћи кад оживљују мртви предмети: све има израза, све говори, дише. У тишини ноћи Марији се чини да их чује.

Отвори врата од пећи и угаси свећу. Дуге сенке предмета по соби полетеше чак до таванице, ви-

лински заиграше вијући се, а међу њима и њена
циновска сенка. Кад диже руке да покупи растурену
косу, и дуга сен помаче руке немирно, играјући,
дршћући, сави и диже праменове косе.

Ноћ је. Једна од оних чудних ноћи кад се не
спава: човек се осећа већим, савршенијим, почиње
да схвата нешто што дотле није схватио, чује звуке
које још никад није чуо: простор је пун невидљивих
бића, свака стварка говори. „Ах, ето, то дати,
само то! Ја хоћу да стварам, ја могу. Дајте ми
платно, боје, ево створићу нешто велико — ко каже
да сам слаба!“

— — — — —
Ватра у пећи слабо осветљава неуоквирене цртеже
на зиду: сваки цртеж незадовољство, сваки
потез сумња, свака успомена бол.

„Је ли истина да не могу? Зар ће живот проћи
не оставивши трага? Угинуће осећања и све што је
силно усахнуће. Зар нико неће разумети ову ноћ!..“

„А, јесењи пејсажи, безбојни и хладни, где је
у вама моја душа?“

Седа на дрва крај пећи, увијена у вунени шал.
Страх је одједном зидова њене собе, плаши се жутих
руку којима је обухватила и стегла колена.

„Шта ћеш са животом?“ пита се, „нашта ће
ти, треба ли коме?“

Ево суза — кукавице сузе! Чело јој пада на
колена, тело дршће од плача. Не види више безиз-
разне очи њених цртежа, ни безбројне пејзаже —
не чује говор ствари.

Ноћ је... ноћ без сна: једна од оних ноћи кад
се истина јавља човеку у свој наготи, немилосрдно
руши илузије, прича му о слабости и немоћи, о
ништавилу жеља. И док хладни разум схвата, спутана
душа плаче горким сузама разочарења.

III.

Од тренутка кад је Марија дошла до уверења
да је Бранко воли, била је решена да се с њим об-

јасни. На који начин, то још није знала. Мислила је једно време да ће бити најбоље ако му отворено каже шта је опазила, увери га у своје пријатељство, изведе из заблуде у коју је можда запао и замоли да у пријатељству нађе накнаде — она му друго ништа не може дати.

Па ипак је оклевала. У пркос гласу савести пријатни су јој били погледи њеног друга, и ситне, незнатне услуге, од којих је свака одавала дубоко поштовање. Сујетна је била, осећала се женом. А после, шта би било кад би осетљивом створу казала да је умела загледати до дна душе, да је видела оно што је држао за тајну — рекла му да је то све бесмислица, празан, неостварљив сан? Он не би хтео пријатељство као милостињу.

Мучена тим мислима, неспокојна и незадовољна, деси се једног дана с њим на Калемегдану. Пошли су заједно из школе па, и не мислећи, упутише се стазом ка води. Полако пада снег и хвата се први сутон. Бранко је причао да је тих дана однео у министарство неколико својих радова, оставио их тамо, а понео собом пуно лепих обећања.

— Бар не можете рећи да сте се вратили празних руку.

Он паде у екстазу.

— До године у Минхену, ви и ја.

— Говорите као дете. Казала сам: нећу ићи.

Ишли су неко време ћутећи.

— Волео бих да знам шта мислите.

— Не бисте дознали ништа занимљиво: све само досада.

— Сами сте криви.

— Шта да чиним? Куд год се окренем све је без смисла, све празно и досадно. Рад ме не занима, људи ме не занимају — сама сам себи на терету.

Наста подужа пауза.

— Требало би да волите — рече изненада.

— Онда је само још више немира и бола.

Он стаде. Први пут међу њима била је реч о љубави.

— А ја не бих могао радити да не волим.

Осетила је да су дошли до границе. Тек што није пала реч која ће уништити тако лепо пријатељство. Предухитри га, постаде искрена: исприча му своју љубав. Рече име човека кога је волела, описа драму без догађаја, свршетак ствари тако неодређено почете и завршене.

Док је говорила, у очима њеног друга гасио се пламен сјај се изгубио у дну зеница. Њега не спомену ни једном речи: заборављала је шта је њему, и не осети са колико свирепости уништава сваку и најмању наду. Причала му је о човеку, савршенству у њеном уображењу, описала дане радости и сумње и њену неодлучност која је, можда, учинила да све пропадне. Видела је да одлази не рекавши „чекајте“; не одговори на погледе, не прими стисак руке. Сумња, вечита сумња, у њега, у себе, у све...

Уђутала је. Бранко се загледао некуда преко Дунава. Како ли му је у души? Око њих бела природа, пахуљице се нечујно слажу, а доле, пред њима, непомично леже замрзнуте реке. Диже главу пратећи очи свога друга. И тамо нешто далеко, мирно и пусто. Застаде ломећи руке.

— Хладно ми је — рече дршћући. — Да се вратимо.

Окретоше изласку. Желела је да назебе, да се разболи, да умре — желела је јер није имала других жеља.

Пред кућом, Бранко јој први пут погледа у очи: — Сестро, — реће гласом који дотле не чу од њега — ни ја нисам срећан. — И насмеја се.

Идућег дана Бранко се клонио Марије. Поздрави је само осмехом, али не приђе и не поче разговор, као што је обично бивало. Био је нерасположен, радио није ништа. Свакако је непрестано размишљао о јучерашњем разговору и чешће долазио на мучну мисао да се, можда, на неки начин

одао и она разумела његова осећања. Марија је познавала добро тог човека: низашта на свету он сад не би признао да је воли.

Она се међутим осећала мирнија. Смејала се с Јелком због неке ситнице и доста пажљиво саслушала Јосипа, који је, као и увек, истицао своје „ја“. Свесна је била да је учинила своју дужност и готово се одмарала, као после тешког посла. Према Бранку се није понашала ништа друкчије но прошлих дана, можда је чак била срдачнија, јер јој је савест била умирена.

Кад једног дана Бранко не дође у школу, забринута посла Вука, бојећи се да није болестан.

После неког времена и он се преста туђити: пролазио је као и раније, и међу њима оста непоколебљиво пријатељство.

Једног јутра, кад је Марија стварала прозор на својој соби, споља је поздравеше пролеће и сунце, и мирис багрена који је цветао у башти. Похитала је весело у школу.

— После подне можемо у поље на рад — казала је још с прага Бранку. Он је по свом обичају седео на дасци од прозора и, у пркос свима наредбама од стране управе, пушио.

— Дивно! Ићићемо у Кошутњак.

— Треба поћи раније.

— Бићу код вас пре два сата.

Носили су обоје кутије с бојама и лаке пољске ногаре. Решише да оду трамвајем, а пред вече вратиће се пешке преко брда.

Нису урадили много. Мада су нашли леп мотив и упапред дали реч да никаквим запиткивањем неће сметати једно другоме, једва урадише скице. Скице су биле добре и њихово расположење се појача. Марија примети да њен пријатељ с времена на време уставља дуге погледе на њој, али јој није било непријатно. Била је милостива: „Шта ћеш“ мислила је „дај понекад и сујети своје“.

— Тај вам шешир са булкама добро стоји.

— Зато га и носим.

Бранко зажмири мало посматрајући је, одмаче се, поцрвене и настави рад.

— Пристајете ли, Марија, да вас радим овако, *plein air*, с тим шеширом и белом хаљином?

— Само под условом да у позадини насликате какво језеро и жалосне врбе.

Он поче да се смеје.

— Ја озбиљно говорим.

— И ја.

Он продужи рад. После десетак минута опазила је да је опет посматра.

— Не можете ни да замислите како би то била лепа слика. Лице у сенци од шешира, по белој хаљини светле пеге сунчане... Пристајете ли?

— Ако вам то чини задовољство...

Његове очи заблисташе. Она се осети пријатно, као под зрацима топлог сунца, а у души изненада затрептахе звуци неке старе, давно заборављене песме. Питала се шта би сад било кад би му пружише руке, шта би било кад би пољубила усне румене и топле?..

Кад се после једног сата светлост сасвим измени, сенке посташе дуже и тамније, Марија скиде платно и затвори кутију с бојама рекавши да је време поласку. Ипак су лутали још неко време по Кошутњаку. На Топчидерском Брду нађоше се пред вече, кад се по Београду већ почеше палити светиљке. Нису журили: вече је пријатно и свеже. У даљини види се осветљен Београд и дуг рефлекс светиљака у Сави. Освежили их рад и шетња, пријатан им поглед на Београд — пријатно им што су сами.

Поред њих промичу кола из винограда, пројаха један официр на белом коњу и два пута се окрете за Маријом.

— Сад да умем, певала бих — рече осећајући жељу да учини нешто лудо: да викне или потрчи,

да седне на ону шипку позади на колима, па да се тако провезе кроз Београд.

— Ала би то било лепо! — рече и гласно се засмеја.

— Шта? — питао је Бранко.

— Кад бих села, видите тамо, ви бисте ми, разуме се, однели рад и ногаре кући — па се одвезла у варош.

Он је само погледа испод ока.

О ђачкој изложби, крајем школске године, говорило се много. И док је публика обилно посећивала школу, с интересовањем ишла из једног одељења у друго, млади сликари су скривени на таванским степеницама, јели свеже трешње и читали критике по новинама.

Бранко побра лаворике, Јосипу свечано признадоше да је изишао из редова ђака, Јелки похвалише осећање којим ради, а о Марији рекоше много ласкавих речи. Чак се нађе неки непознати пријатељ и написа читав чланак у посвету, „младој уметници“. Бранко је ликовао и то, изгледало је, више због Маријиног успеха, но због свог. Био је убеђен да ће је похвала понова потстаћи на рад, па и она сама осећала се мало поколебана.

Једући трешње и спуштајући коштице пажљиво у углове степеница, млади уметници говоре о идућој години. Како изгледа, мало ће од старијих остати: сваки би да се вине у свет, да окуша срећу у туђини. Јосип се нада помоћи од приватних лица, а Бранко чека стипендију из министарства. И Јанко би могао отићи, но он из нарочитих, само њему познатих разлога, неће.

Одмах по свршетку изложбе Марија је намеравала да оде рођацима на село, те се оног дана, кад се изложба закључи и чика Панта енергично изјави да до идуће школске године више нико никаква посла нема по школи, опрости у дворишту с друговима и другарицама.

На растанку јој другови, машући шеширима, још довикнуше: „До виђења у Минхену! Не заборавите обећани чај!“

Лето прође у нераду. Марија га проведе код рођака на селу, бежећи од њих. Проживе дивље два месеца. У самоћи, мислила је, моћи ће пре да пречисти са мучним питањима, наћиће мира, и вратити се, можда са резигнацијом, али и са спокојством у души. Ништа од свега. Нејасна питања осташе недирнута целог лета. Лутала је само по пољима гледајући лаку маглу над таласима детелине; стајала читаве сате крај поточића посматрајући на сунцу босу сеоску децу — слушала је ветар у планини и шуштање лишћа на пустом друму. Ноћу је буди савива песма попаца.. Пред кућом засађени сунцокрети. Велики цветови на дугим стабљикама полако климају на месечини, жуте главе завирују у собу. С поља допире свежина ноћи и пријатан мирис покошене траве. „После“, каже некоме „само сад ве!“

Све је било далеко. Љубав њена, сумња, бол, све је постојало, у другом свету, у коме више није била. Није умела чак ни писмо да напише својима. Једном је покушала да ради, али убрзо ману: како да наслика невидљиво, како да изрази оно што није речено?...

Пред лепотама поља први пут осети Лепо без бола, а у души мир и лаки стид због очајања и патње. Себично је било желети увек нешто за себе, ниско волети Лепо само зато што хтеде и сама створити га -- лудост такмичити се са неким моћним и силним. „Полажем оружје и дивим се: нека и ово осећање буде као један лепи цвет у ливадама“.

— Да ниси болесна? — пита је брижно стрина.

— Нисам — каже она спуштајући главу у њезино крило, тражећи миран поглед њених очију. И она је део те велике природе, ни она не би никад разумела наш бол.

IV.

У школи, у прашњивим и загушљивим учио-ницама, сећала се Марија летњих дана као сна. Изумрла велика осећања и вратило се свакидашњем и ситном. Ради без вере и чека тренутак кад ће оставити четке, да их више не узме у руке.

Опет су скоро сви на окупу. Једини Јосип добио је однекуд помоћ и отишао, а Вуко напустио школу. У атељеу је већи смех но икад. Праве се досетке на туђ рачун: измишљају најчудније новости онима из другог одељења, а са чика Пантом стоји се на ратној нози.

Као и пре, Јелка је готова за највеће лудорије, Јанко ради рђаве скице причајући достојанствено о уметности и попут старих мајстора носи сомотске капуте, а Маријина немирна душа греје се на топлим погледима њеног друга. Осећа савест умирену и дозвољава сујети да ликује.

Била је у расположењу у коме себи изгледамо хероји. Лежећи на дивану у својој соби, гледајући кроз прозор румено небо са расутим облацима (сетивши се узгред сељачета које јој је летос показивало облаке речима: „Види, секо, како трчи небо“) Марија је прелазила у памети свој живот. Загледајући празнину своје душе, сећајући се пропалих нада и нестале вере осећала се поносита.

Има дана кад је наша сујета толико јака да надвлада бол, и место очајања ми с поносом гледамо преда се, велећи: и ја сам се борио свим силама; живот је био јачи, уништио је све лепо и добро у мени — па шта могу! Ко се још може похвалити да је победоносно изишао из борбе изневши нетакнуту душу; ко још може рећи да је остао ведра чела и без рана! Поносила се сновима које је некад имала и који су је дизали изнад других, и заплећући се тако у своје мисли, смејала се посматрајући игру два „ја“, док се напољу полако хватао сутон и у собу се увлачио жучкаст одсев руменог неба.

Неко се пео уз степенице. Ко ли је? Није јој

било криво што ће прекинути размишљања, а било би јој пријатно и да су је оставили на миру.

— Слободно! — одговори на куцање.

Бранко се указа на прагу. Марија скочи с дивана.

— О, ви сте, добро вече!

— Зар сте сами?

— Сама. Добро што сте дошли, било ми је дуго време. Управо није, — али свеједно.

Он баци шешир на диван, седе на ивицу стола и погледа у башту. Кроз оголело грање блиста небо, а лаки облаци пламте на западу. Последњи жути листови опадају с грана: цела башта лепа је слика јесени.

Стаде крај Бранка очекујући да ће, зажмиривши, опружити руке и рећи што, одушевити се дивним бојама и целим штимунгом њиховог врта.

Преварила се. Први пут, можда, њеног друга нису занимале боје.

— Што сте се замислили?

Он се осмехну, али је не погледа.

— Добио сам стипендију.

Марија поскочи од радости.

— Збиља?!

Он се опет осмехну, преко ње прелете један поглед, топал, мек и болан, клизну преко њених очију и устави се негде у башти.

— Минхен, Пинакотека, Академија... Јесте ли задовољни?

Он се живо окрете.

— Чудновато — рече. — Ви знате с колико сам нестрпљења очекивао ту несрећну стипендију... Сад ми је однекуд жао. Кад су ми данас јавили да је ствар решена — заћута и саже главу — хтео сам, не знам зашто, да плачем.

— Најзад, ето и вас пред једним нерешеним проблемом — дирну га у шали.

— Није то проблем — рече он живо — ја мрзим те ваше глупе филозофије и проблеме, ја добро знам

шта је. Мени је просто жао другова, жао школе — жао вас. Шта ћу ја тамо радити без своје сестре?

— И без чаја.

— И без чаја. — Потврди пркосно.

Његов поглед за часак заста на њој. Осетила је да и њене очи гледају топло: без страха погледаше се дуго, искрено, и осмехнуше се. Марија упали лампу: било је већ сасвим мрачно.

Он јој исприча све догађаје тог дана и рече, како га је господин Вучковић срео на сред Теразија, лупио руком по рамену и казао: „Свршено је, купи прње, па бежи“.

Идућег дана смејали су се другови гледајући ужурбаност Бранкову: сасвим изгубио главу, не зна одакле да почне. Господин Вучковић претрпава га практичним саветима, а мала Јелка даје му часове из немачког и смеје се као луда кад га збуни речима „einsteigen“, „aussteigen“ и „umsteigen“.

У последње време кућа госпође Јаковљевић постала је још суморнија но пре. Мати и Марија живе свака за себе говорећи мање но икад; па чак и њихова брбљива Ана пала је у меланхолију, и Марија све очекује да ће једног дана побећи или ће је наћи обешену у кујни, високо под таваницом, о једном ексеру врло примамљива изгледа. Уздише тајом и по цело поподне преседи крај ватре у пози Росетиеве „Беатрице“.

Једно предвече уђе у собу и саопшти да је опет дошао „онај црни господин“.

— Па што га не уведеш — рече г-ђа Јаковљевић, погађајући да је то Бранко.

Бранко беше дошао да каже збогом: сутра зором полази. Г-ђа Јаковљевић је много говорила с њим, као све старије особе саветовала, и најзад се врло срдачно опрости, пожелевши му срећан пут и много успеха у раду.

Марија га испрати до изласка. Он ухвати руком за браву, окрете се и погледа је. Слаба светлост мале лампе паде му на лице. Био је леп.

— Дакле, збиља? — рече.

До тог тренутка осећала је Марија само лаку сету, какву увек осећамо растајући се од пријатеља; али у тај мах уздрхта. У његовим очима било је нечег нејасног и заносног, нечег силног, што продире у душу. Опијена тим погледом, ни она не обори очију. Неколико тренутака протекоше без речи.

У њој је један глас говорио, говорио без престанка јасно, али не и довољно јасно. Разумела је да је тако топло под тим погледом, да су ово тренуци у којима се живи. „Остави разум“ рече јој, па проживи један тренутак, само један...”

Наслони главу на врата не спуштајући очију. Виде да се тамно руменило попе уз образе њеног друга, усне уздрхташе, а у дну зеница затрепери нешто што је значило и бол и радост. „То су тренуци“ мислила је „користи се“. Пружи руке, ухвати вреле прсте свога друга и привуче га себи...

То је, можда, био једини тренутак среће у њеном животу, али онај глас не даде јој да ужива. Кад се после врелог пољупца одмакоше једно од другог, док је још држала његове руке у својима, она рече:

— Разумите ме: ви сте мој брат и то остајете. Овог тренутка ја вас, може бити, волим друкчије. То ће проћи, кроз пола сата мислићу опет о вама као о брату. Ви ме разумете. Збогом, брате.

Није знала да ли је разумео оно што ни сама није схватала; једно му само би јасно: да треба да иде. И оде.

После десетак дана добила је прво писмо из Минхена. Писао је о новој вароши, школи, галеријама — и ни о чем више. Писмо је почињало са „драга сестро“.

Раскиде рубац који је држала, изгужва писмо — и застаде. „Шта то чиниш?“ — А одједном, нејасно као авет, страшно и мучно, јави се питање: — да није, можда, и по други пут у животу поред ње минуло нешто велико и лепо, изгубило се, ишчезло, да се више никад не поврати?..

